

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE
ENERJİNİN ÖNEMİ VE TRANS ANADOLU DOĞALGAZ
BORU HATTI

Muhammed Tolga SÖZEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2022

©2022-Muhammed Tolga SÖZEN

T.C.

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE
ENERJİNİN ÖNEMİ VE TRANS ANADOLU DOĞALGAZ
BORU HATTI**

**THE IMPORTANCE OF ENERGY IN RELATIONS
BETWEEN TURKEY AND AZERBAIJAN AND TRANS
ANATOLIAN NATURAL GAS PIPELINE**

Hazırlayan

Muhammed Tolga SÖZEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Nur ÇETİN

KIRŞEHİR-2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Muhammed Tolga SÖZEN tarafından hazırlanan “*Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Enerjinin Önemi ve Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı*” adlı tez çalışması 27/06/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman.....(İmza)

Prof. Dr. Nur ÇETİN

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Erman AKILLI

Üye.....(İmza)

Dr. Gülara YENİSEY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ /2022

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin .... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

27/06/2022

Muhammed Tolga SÖZEN

ÖZET

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE ENERJİNİN ÖNEMİ VE TRANS ANADOLU DOĞALGAZ BORU HATTI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Muhammed Tolga SÖZEN

Danışman: Prof. Dr. Nur ÇETİN

2022 - (X + 95)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Nur ÇETİN (Danışman)

Doç. Dr. Erman AKILLI

Dr. Öğr. Üyesi Gülara YENİSEY

Uluslararası ilişkilerde enerjinin son derece önemli hale geldiği günümüzde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri enerji ilişkilerine dayalı olarak şekillenmektedir. Bu gelişme, ilişkileri bu düzeyde sürdürmek için karşılıklı siyasi irade ile desteklenen, iki ülkenin dış politika ve bölgesel politikadaki önceliklerine dayanmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri, tarihi, kültürel, etnik ve dini bağların yanı sıra stratejik ortaklık seviyesi ile belirlenmektedir. Enerji işbirliği, ikili ilişkilerde kilit bir faktör olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri, bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan doğal kaynakların çıkarılması, işlenmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılmasına yönelik bağımsız enerji politikaları geliştirilmesini amaçlamıştır. Ancak bağımsızlığının ilk dönemlerinde karşılaşmış olduğu çok sayıda dış ve iç problem sebebiyle kendi enerji stratejisini geliştirme imkânı bulamamıştır. Azerbaycan'ın enerji siyasetinde bu süreçte en çok işbirliği içinde olduğu ülke Türkiye olmuştur. Bu işbirliğinin neticesinde enerji kaynaklarının taşınması noktasında iki ülke arasında çok sayıda başarılı projeler yapılmış ve bu projelerin geliştirilme süreci günümüzde de sürmeye devam etmektedir. Projelerin hayata geçirilmesiyle Türkiye, Azerbaycan petrol ve doğalgazının Batılı tüketicilere ulaştırılmasında bir köprü olmuştur. Projeler Azerbaycan'ın bölgesel bir aktör şeklinde pozisyonunu pekiştirmekle birlikte, Türkiye'yle enerji ağırlıklı işbirliğinin daha da artırılmasına olanak vermiştir. Bu projeler arasında önemli girişimler olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ile Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) projeleri, iki halkın ve devletin gelecekteki ilişkilerinin de temelini oluşturmuştur. Bu çalışma ile TANAP'ın iki ülke arasındaki enerji ilişkilerine katkıları irdelenecektir. Çalışmanın bu alanda bilime ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Trans Anadolu, Enerji, Doğalgaz

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF ENERGY IN RELATIONS BETWEEN TURKEY AND AZERBAIJAN AND TRANS ANATOLIAN NATURAL GAS PIPELINE

M.Sc. Thesis

Preparer: Muhammed Tolga SOZEN

Advisor: Prof. Dr. Nur CETIN

2022 - (X + 95)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School of Social Sciences

Department of International Relations

Jury

Prof. Dr. Nur ÇETİN

Assoc. Prof. Dr. Erman AKILLI

Asst. Prof. Dr. Gülar YENİSEY

Today, when energy has become extremely important in international relations, Turkey-Azerbaijan relations are shaped based on energy relations. This development is based on the priorities of the two countries in foreign policy and regional policy, supported by mutual political will to maintain relations at this level. Turkey's relations with Azerbaijan are determined by mutual goodwill as well as historical, cultural, ethnic and religious ties. Energy cooperation has been a key factor in bilateral relations. Turkey's relations with Azerbaijan play an important role in determining relations with other countries in the region. Azerbaijan, which gained its independence after the collapse of the Soviet Union, aimed to develop independent energy policies for the extraction, processing and delivery of natural resources to international markets. However, due to the many external and internal problems it faced in the early stages of its independence, it could not find the opportunity to develop its own energy strategy. Turkey has been the country with which Azerbaijan cooperated most in this process in energy policy. As a result of this cooperation, many successful projects have been carried out between the two countries at the point of transporting energy resources, and the development of these projects continues today. With the realization of the projects, Turkey became a bridge in the delivery of Azerbaijani oil and gas to Western consumers. While the projects reinforced Azerbaijan's position as a regional actor, they also allowed to further increase energy-based cooperation with Turkey. Trans Anatolian natural gas pipeline (TANAP) and Trans-Adriatic Pipeline (TAP) natural gas pipeline projects, which are an important initiative among these projects, also formed the basis of the future relations of the two peoples and the state. In this study, the contributions of TANAP to the energy relations between the two countries will be examined. It is thought that the study will contribute to science and literature.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Trans Anatolian, Energy, Natural Gas

ÖN SÖZ

Günümüzde enerji konusu büyük bir öneme sahip olmakla beraber ülkelerin sanayisi ve teknolojisinin gelişimi ile refah düzeyindeki artış enerjiye olan talebi arttırmaktadır. Devletler enerji taleplerini karşılamak için farklı stratejiler belirlemektedirler. Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına sahip ülke olan Azerbaycan, gelişmekte olan ülke olup bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştırmak istemektedir. Bunun için ise güzergâh yolları aramakta olan Azerbaycan'ın doğusundaki ülkeler enerji kaynağına sahip ülkelerdir. Enerji ihtiyacı olan ülkeler ise Azerbaycan'ın batısında yer almaktadır. Enerji kaynaklarını batıya ulaştırmak için güvenilir transit ülkeye ihtiyaç vardır ve bu ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye'nin enerji kaynakları fazla olmadığı için enerji talebini karşılamak zorundadır. Türkiye, Azerbaycan'dan petrol ve doğal gaz ithalat ederek hem enerji ihtiyacını karşılamak hem de enerji yollarına sahip transit ülke olarak kar elde etmek istemektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasında geçmişten günümüze kadar devam eden dostluk ve enerji ilişkilerinin sonucu olarak önce Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve ardından TANAP hattı kullanıma açılmış ve bu gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilere dair araştırma yapılmasını gerektirmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde enerji kavramı ve enerji ile ilgili temel veriler verilerek yenilenebilir enerji kaynaklarının önemine değinilmiştir. İkinci bölümünde Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji potansiyelleri ortaya konularak her iki ülke arasındaki enerji ilişkileri ile enerji yatırımları üzerine kurulan enerji çeşitliliği hakkında detaylı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümünde ise Türkiye ile Azerbaycan ülkelerinin enerji politikaları üzerinde durularak her iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde TANAP'ın enerji potansiyeli ortaya konularak TANAP boru hattının önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamın başlangıcından bitişine kadar geçen süreçte ihtiyacım olan her anda gerekli bilgi ve tecrübesi ile bana yol göstererek benimle araştırmam süreci boyunca sabırla ilgilenen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Nur ÇETİN'e, tezimin savunmasında yer alarak değerli görüşleri ile tezime destek olan Doç. Dr. Erman AKILLI ve Dr. Öğr. Üyesi Gülara YENİSEY hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Son teşekkürü ise bana bu gururu yaşatma fırsatı veren aileme sunuyorum. Yüksek Lisans eğitimim süresince bana desteklerini esirgemeyen babam Doç. Dr. Ömer SÖZEN, annem Songül SÖZEN ile kız kardeşim Ebru Nur SÖZEN'e sonsuz teşekkür ederim.

Kırşehir - 2022

Muhammed Tolga SÖZEN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi.....	3
Araştırmanın Yöntemi.....	3
Konu İle İlgili Araştırmalar.....	4
BÖLÜM I	
1. ENERJİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. Enerji Kavramı	7
1.2. Enerji Güvenliği	10
1.3. Enerjinin Jeopolitiği	14
1.4. Enerji İle İlgili Temel Veriler	17
1.4.1. Petrol.....	17
1.4.2. Doğal Gaz.....	18
1.4.3. Kaya Gazı.....	19
1.4.4. Kömür.....	20
1.4.5. Petrol ve Doğal Gaz Taşıma Yöntemleri.....	20
BÖLÜM II	
2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ	24
2.1. Türkiye'nin Enerji Görünümü	24
2.2. Azerbaycan'ın Enerji Görünümü	31
2.3. Türkiye-Azerbaycan Arasında Siyasi İlişkiler	35
2.3.1. Türkiye-Azerbaycan Arasında İlişkilerin Tarihsel Arka Planı.....	36
2.3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	38
2.4. Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkileri	41
2.4.1. 1991-1997 Yıllar Arasında Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerde Enerjinin Rolü.....	42
2.4.2. 2000'li Yıllarda Türkiye ve Azerbaycan Arasında Enerji İşbirliklerinin Jeopolitiği.....	45
2.4.3. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Yeri.....	47
2.4.4. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerinde Bakü-Tiflis-Erzurum Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Yeri.....	51
2.4.5. SOCAR'ın Türkiye'deki Projelerinin Ülke Ekonomisi İçin Önemi.....	52
BÖLÜM III	
3. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE TANAP	54
3.1. TANAP Projesi	54
3.2. TANAP ve Türkiye'nin Enerji Politikaları	58
3.2.1. Türkiye'nin Genel Enerji Politikaları.....	58
3.2.2. Türkiye'nin Enerji Politikalarında Doğalgaz.....	61
3.2.3. TANAP'ın Türkiye Enerji Güvenliğine Etkisi.....	63

3.2.4. TANAP'ın Türkiye Ekonomisine Etkisi.....	67
3.3. TANAP ve Azerbaycan'ın Enerji Politikaları.....	70
3.3.1. Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Doğalgaz.....	73
3.3.2. Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Ulusal ve Uluslararası Enerji Şirketleri ve Faaliyetleri.....	74
3.3.3. TANAP'ın Azerbaycan'ın Enerji Arzına Etkisi.....	76
3.3.4. TANAP'ın Azerbaycan Ekonomisine Etkisi.....	77
3.4. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerde TANAP Boru Hattının Rolü.....	79
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	95

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1.	Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Doğalgaz Üretimi.....	32
Tablo 2.2.	Yıllar İçerisinde Azerbaycan'da Petrol Üretimi.....	33
Tablo 3.1.	TANAP Boru Hattı'yla Uygulanan ve Hedeflenen Doğalgaz Arzı.....	57
Tablo 3.2.	Azerbaycan Doğalgaz Üretimi ve Arzı İçin Gerçekleştirilen Yatırımlar....	73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1.	2018-2019 Yıllarında Türkiye'nin Yakıt Türüne Göre Birincil Enerji Tüketimi.....	25
Şekil 2.2.	2015-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin Doğal Gaz Tüketim Verileri.....	26
Şekil 2.3.	Doğal Gaz İthalatının Ülke Bazındaki Payı.....	26
Şekil 2.4.	2011-2019 Yılları Arası Türkiye'nin Petrol Üretim Verileri.....	27
Şekil 2.5.	2009-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin Kömür Tüketimi.....	29
Şekil 2.6.	Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	50
Şekil 2.7.	BTE Doğal Gaz Boru Hattı.....	51
Şekil 3.1.	NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı.....	54
Şekil 3.2.	Güney Gaz Koridoru.....	55
Şekil 3.3.	TANAP Boru Hattı Güzergâhı.....	57
Şekil 3.4.	TANAP Boru Hattı Hissedarları.....	58

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Azeri-Çırak-Güneşli Petrol Sahası
AIIB	Asian Infrastructure Investment
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	British Petroleum BTC Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
EIA	Energy Information Administration
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GGK	Güney Gaz Koridoru
IEA	International Energy Agency
LNG	Liquefied Natural Gas LPG Liquefied Petroleum Gas
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
SCP	South Caucasus Pipeline
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SGC	Southern Gas Corridor
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	Trans Adriatic Pipeline
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TWEA	Türkiye Rüzgâr Enerjisi Birliği
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı

GİRİŞ

Enerji, ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatlarında daima belirleyici bir rol üstlenmiş olup aynı zamanda sektör için de önemli girdilerden birisidir. Özellikle devam eden Ukrayna Rusya savaşı şartlarında enerji kaynaklarının ülkeler için ne kadar önemli ve belirleyici olduğu bir kez daha kanıtlanmış oldu. Bu bağlamda enerji politikaları, ulusal çıkarlar kadar ekonomik, sosyal, güvenlik, çevre politikaları ile de çok ilgili hale gelmiştir. Bununla birlikte ülkeler açısından enerji, sosyal ve ekonomik bakımdan da büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde yaşamın sürmesi açısından en önemli girdilerden biri olan enerjinin ekonomik büyümeyle beraber kullanım oranları da sürekli artmakta olup bu durum yeterli enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkelerin yüksek miktarlarda enerji ithalatına yol açmaktadır. Enerji ithalatı ile birlikte toplam ithalatın içinde enerjinin payının hızlı bir şekilde artması enerji hususunda ülkeleri daha fazla çabaya yöneltmiştir. Bugünde Avrupa ülkelerinin enerji kaynaklarının tedariki konusunda yaşadığı süreç bunu net bir şekilde göstermektedir. Enerji, bir ülkenin ekonomisi ve güvenliği için stratejik öneme sahiptir. Bir ülkenin ve diğer ülkelerin enerji boru hatlarını birbirine bağlayarak enerji bağımlılığı oluşturması belirli bir derecede karşılıklı güven gerektirir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana ekonomik küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte ulus devletler enerji sektöründe giderek daha fazla birbirine bağımlı hale gelirken, rekabet ve koordinasyon uluslararası enerji politikalarının ana akımı haline gelmiştir. Netice itibariyle, tüm taraflar uluslararası enerji işbirliğine ve kurumsal yapılanmasına artan bir önem vermişler ve aynı zamanda enerji güvenliğinin uluslararası işbirliği ile koordinasyon yoluyla sağlanması gerektiğine inanırlardı. Çünkü bu ulus devletlerin dış siyasi ve ekonomik ilişkilerinin yanı sıra ekonominin ve toplumun sürdürülebilir gelişimi ile yakından bağlantılıdır.

Uluslararası ilişkilerde enerjinin son derece önemli hale geldiği günümüzde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri enerji ilişkilerine dayalı olarak şekillenmektedir. Bu gelişme, ilişkileri bu düzeyde sürdürmek için karşılıklı siyasi irade ile desteklenen, iki ülkenin dış politika ve bölgesel politikadaki önceliklerine dayanmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri, tarihi, kültürel, etnik ve dini bağlarının yanı sıra stratejik ortaklık seviyesi ile belirlenmektedir. Enerji işbirliği, ikili ilişkilerde kilit bir faktör olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri, bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin evrimine kronolojik açıdan bakacak olursak içinde bulunduğumuz dönemi “enerji ilişkileri dönemi” olarak adlandırabiliriz. Bu dönemin öncesinde, Azerbaycan’ın iç istikrarını güçlendirmeye ve Rusya, Türkiye ve Batı ile ilişkilerini dengelemeye çalıştığı bağımsızlık sonrası siyasi tarihe geçmiştir. İlham Aliyev’in 2013 yılının sonunda üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Azerbaycan’ın dış politikasının ana itici gücünün enerji olduğu açıktır. Türkiye ise, aktif ve çok boyutlu bir dış politikanın parçası olarak bölgenin enerji merkezi olmayı hedefleyen dinamik bir politika izlemektedir.

Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin enerji boyutunu üç proje şekillendirmektedir. Bu projelerden ikisi, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ve Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) olarak da bilinen Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı olmak üzere uygulanmış ve faaliyete geçmiştir. BTC Petrol Boru Hattı ve BTE Doğal Gaz Boru Hattı, enerji ilişkilerinin iki ana direğini oluşturmuştur. Bu boru hatları, Azerbaycan petrolünün ve doğal gazının Avrupa’ya taşınmasında kritik öneme sahiptir. BTC boru hattı yaklaşık 1800 km uzunluğundadır ve anlaşma Azerbaycan, Rusya, Türkiye, Gürcistan hükümetleri ve çeşitli özel şirketler arasında bir dizi müzakereden sonra imzalanmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı ise, Azerbaycan doğal gazını Avrupa’ya ulaştırmayı hedefleyen Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) olarak geliştirilmiştir.

Üçüncü önemli proje olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projesiyle ilgili olarak Ekim 2011’in sonlarında Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Aliyev, HLSC toplantısında iki anlaşma imzalamıştır. Birinci anlaşmaya göre Azerbaycan 2017’de Türkiye’ye Şah Deniz II gazını satacak ve ikinci anlaşmaya göre Azerbaycan, 2017-2042 yılları arasında Şah Deniz II’den Türkiye’ye gaz taşıyacaktır.

Güney Gaz Koridoru çerçevesinde, Türkiye ve Azerbaycan işbirliğinde hayata geçirilen TANAP ve bu projenin Avrupa’ya uzanan kolu TAP projesi, Avrupa Birliği’nin enerji politikaları açısından oldukça önem taşımakta, uluslararası pazarlara başta Azerbaycan olmak üzere Hazar kaynaklarının ulaştırılmasına imkân tanımaktadır. Enerji kaynakları bakımından büyük ölçüde dışa bağımlı olan Türkiye’nin geçiş noktası haline gelerek bu kaynaklara ulaşımını kolaylaştırması nedeniyle jeopolitik bakımdan güç kazanmasına olanak vermektedir. Türkiye, bu sayede bir taraftan kendi enerji güvenliğini artırırken, diğer taraftan Avrupa için alternatif bir rota çizerek bölgede jeopolitik olarak güç kazanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ, AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın problemi, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından itibaren Azerbaycan ile Türkiye arasında sürekli gelişen ilişkiler bağlamında enerjinin rolü ve TANAP projesinin Türkiye'nin enerji güvenliği yanında bölgede bir enerji merkezi olma girişimine ve Azerbaycan'ın enerji arzına hangi ölçülerde katkı sağlayacağı sorunsalıdır.

Azerbaycan'ın Türkiye ile işbirliği yapmayı tercih etmesi Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Güney Gaz Koridorunun bir parçası olarak bir geçiş ülkesinden bir enerji merkezine dönüşmesi açısından önemli bir adım atmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, iki ülke arasında enerjiye dayalı ilişkilerin temel dinamiklerini belirlemek ve TANAP projesinin enerji işbirliğinin evrimine, Türkiye'nin bölgede bir enerji merkezi olma girişimine ve Azerbaycan'ın enerji politikasına katkılarını analiz etmektedir.

“Enerji”, devletlerin dış politika gündemini güvenlik ve ekonomi perspektifinden şekillendirmede çok önemli bir rol oynamanın yanında mevcut enerji güvenliği literatürü sistematik değildir ve teorik perspektiften uzaktır. Enerji güvenliğini dış politikaya ve enerji ekonomisini uluslararası politik ekonomiye dâhil eden literatürde bir boşluk bulunmaktadır. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan arasında enerji eksenli ilişkiler, genel olarak bir ülke boyutundan ele alınmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji ilişkileri ile ilgili ve iki ülkenin enerji güvenliği literatürüne bir katma değer katacağı amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada, sağlam bir analize ulaşmak için nitel araştırma araçlarından ve karşılaştırmalı araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri genellikle bir gerçeğin altında yatan nedenleri, görüşleri ve motive edicileri anlamak için kullanılırken bu akademik araştırma sırasında tümevarımsal bir yaklaşımla mevcut literatür ve argümanlar gözden geçirilmiş ve konu uzmanlarının bireysel görüşleri dikkate alınmıştır. Nitel araştırma metodu uyguladığımız bu çalışmamızda öncelikle yayımlanmış yerli ve yabancı dilde kaynakların detaylıca taraması yapılarak kitap, rapor, makale, dergi gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmadaki bilgi ya da veriler internet kaynaklarından ulaşıldığı zaman farklı internet kaynaklarının karşılaştırmalı analiz yapılarak doğrulanması sağlanacaktır. Araştırma kapsamında ülkelerin enerji görünümü ve enerji diplomalarına yer verilirken örnek olay incelemesinden ve beraberinde karşılaştırma yönteminden yararlanılmıştır. Tüm bu alanlarda doğru ve tutarlı bir yaklaşım için somut bilginin

öneminden dolayı çalışma boyunca konuyla ilgili deneyimler ile istatistiki verilerin aktarılmasına önem verilmiştir.

KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Modern uluslararası ilişkiler, yakın işbirliği ve gelecek için stratejik bir vizyon da dahil olmak üzere çeşitli faktörlerin başarılı koordinasyonunun bir yansımasıdır. Bu sinerjinin çok önemli bir örneği Türkiye-Azerbaycan ilişkisidir. Bu iki ülkenin başlangıçta ortak kültür ve etnik kökene dayanan kendi derin tarihsel ilişkileri vardır. Bu faktörlerden ustalıkla yararlanan Türkiye ve Azerbaycan, ilişkilerini her alanda hızla geliştirmeye başlamışlardır. Ekonomik ve siyasi girişimlerinin arkasındaki itici güç olan enerji sektöründe karşılıklı yarar sağlayan işbirlikleri hızla gelişmektedir. Literatürde iki ülke arasında gelişen enerji ilişkilerine yönelik artan bir ilgi bulunmaktadır.

Arıkan (2014), “Türkiye-Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği” adlı çalışmasında TANAP’ın iki ülkenin ekonomik, siyasi ilişkilerini nasıl etkileyeceğini araştırmış olup, ayrıca eserde enerji kaynakları yönünden fakir olan Türkiye’nin enerji güvenliğinin sağlanmasında TANAP’ın katkısı araştırılmış ve bağımsızlığı enerji kaynaklarından gelen gelire doğrudan orantılı olan Azerbaycan’a TANAP projesinin enerji arzındaki katkısının araştırılması hedeflenmiştir.

Ibrahimov (2015) yapmış olduğu “Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkilerinde Önemli Kaldıraç: Her İki Ülkenin Dış Politika Çıkarlarının Uygulanması” başlıklı araştırmasında Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji işbirliğinin bu devletlerin dış politikalarının uygulanmasına ve ulusal çıkarlarına ulaşmalarına etkisini analiz etmiştir. Araştırmada Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliği sürecinin dinamik olduğunu ve gelecekteki kalkınma için bir vizyon içerdiği, iki ülke arasında enerji sektöründeki daha fazla işbirliğinin, her iki ülke için de devam eden faydalar elde etmek için koşullar yarattığı belirlenmiştir.

Yesevi ve Tiflikçigil (2015), “Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkileri: Politik ve Ekonomik Bir Analiz” başlıklı araştırmalarında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler üzerine karşılaştırmalı bir analiz sunmuşlar ve enerji projelerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine temel eğilimlerini ve katkılarını tartışmışlardır. Çalışma kapsamında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler incelendiğinde, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin beklentilerin altında kaldığı tespit edilmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine ivme kazandıran bir proje olan TANAP Projesi Azerbaycan ve Türkiye için,

Türkiye ve AB için büyük bir stratejik öneme sahip olarak Avrupa'nın enerji arz güvenliğini güçlendireceği belirlenmiştir.

Aras (2015), "Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkileri" başlıklı araştırmasında enerji işbirliğinin evrimini, Türkiye'nin bölgede bir enerji merkezi olma girişimini ve Azerbaycan'ın enerji politikasını dış politika yöneliminde merkezi bir bileşen olarak yerleştirmesi analiz etmiştir. Azerbaycan'ın bölgesel enerji politikalarında kaldıracını artırdığı ve Türkiye'nin bir geçiş ülkesinden bir enerji merkezine geçiş açısından önemli bir adım attığı sonucuna varılmıştır.

Ediger ve Duymaz (2016), "Hazar Bölgesindeki Yeni Jeopolitik Oyun: Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkileri" başlıklı araştırmalarında Hazar havzasının tarihsel gelişimi, yeni enerji jeopolitiğinin dinamikleri ve havzanın hidrokarbon zenginlikleri ile bağlantılı olarak meydana gelen jeopolitik olayları tarihsel bir perspektiften incelemişlerdir. Araştırmanın odak noktası esas olarak Türkiye ile Hazar devletleri, özellikle de Azerbaycan arasında geliştirilen enerji yukarı ve orta akım projeleridir. Bu önemli olaylar, dokuz "oyun" kavramının bir parçası olarak incelenmiştir.

Güçüyener (2017), "Soğuk savaşın sonundan itibaren Türkiye-Azerbaycan enerji ilişkilerinde değişen dinamiklerin değerlendirilmesi" başlıklı araştırması ile Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinin arka planındaki dinamiklerin belirlenerek iki ülke arasındaki enerji alanındaki işbirliğinin altında yatan temel sebeplerin neler olduğunun belirlenmesini amaçlamıştır.

Chandırova (2020), "Azerbaycan'ın Enerji Politikasında Doğalgazın Rolü: TANAP Projesi Örneği" adlı çalışmada ekonomik kalkınma ve refah politikalarını enerji kaynaklarıyla gerçekleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin doğalgaz sektöründe yürüttüğü politikaları ve ülkenin doğalgaz endüstrisini hem de küresel enerji siyasetinin gündeminde olan TANAP projesi üzerinden yakından tanımayı amaçlamıştır.

Kalyoncuoğlu (2021), "TANAP Projesi Bağlamında Jeopolitik ve Enerji Arz Güvenliği" başlıklı çalışmada Güney Gaz Koridorunun bir parçası olan TANAP projesi çerçevesinde Türkiye'nin jeopolitik konumunun enerji güvenliği politikaları bakımından önemi ortaya konularak bu projenin küresel enerji politikalarına etkisinin analizi yapılmıştır.

Najafaliyev (2021), "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye Etkisi" çalışmada Azerbaycan'ın enerji politikası çerçevesinde petrol ve doğal gaz politikasını analiz ederek Azerbaycan'ın politikasında Türkiye'nin rolü incelenmiştir.

Progonati ve Gashamlı (2021), “Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerinin Enerji Jeopolitiği” başlıklı çalışmalarında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde enerjinin rolü, önemi ve geleceği analiz edilmiştir. Araştırmaya göre, enerji ilişkileri hem Türkiye’nin kendi amaçlarına ulaşması açısından hem de Azerbaycan’ın gelecek enerji politikalarının şekillenmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Günümüzde olduğu gibi gelecekte de Türkiye ve Azerbaycan’ın işbirliğini güçlendirmesi bölgede etkin ve güçlü politikalar üretmelerine imkân tanıyacaktır.

BÖLÜM I

1. ENERJİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ENERJİ KAVRAMI

Enerji, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Isıtma, soğutma, imalat, ulaşım ve daha fazlası dâhil olmak üzere birçok amaç için kullanılmaktadır. Bu nedenle bugünkü şartlarda ekonomik büyüme enerji ile derinden bağlantılıdır. Hızlı büyüyen ve gelişen ülkelerin nüfus artışı ve kaliteli yaşam beklentisi ile birlikte enerji talebi de hızlı artmaktadır. Nüfus, ekonomik büyüme ve enerji talebi arasında da pozitif bir ilişki vardır: nüfus ve ekonomi her geçen gün büyüdüğünde enerji talebi orantılı bir şekilde artmaktadır. Literatürde enerjinin ekonomik büyümedeki kritik rolü geniş çapta tartışılmaktadır. Bir ekonominin enerji tüketimi, ekonominin büyüklüğü ve bileşimi, nüfus artışı, sanayileşme düzeyi ve üretimin teknolojik durumu gibi çeşitli faktörlerden etkilenir. Enerji, ekonomik üretimde en kritik faktörlerden biri gibi görünse de, enerji ithalatçısı ekonomiler için enerjide dışa bağımlılık her zaman önemli bir endişe kaynağı olmuştur. Artan enerji tüketimi eğilimi ve bunun çevre üzerindeki olumsuz etkileri ile ilgili endişeler birçok araştırmacının ve politika yapıcının dikkatini konuyu daha fazla araştırmaya çekmiştir (Erdem, 2017:3-4).

Enerji, fizik biliminde iş yapma, değişim üretme yeteneği veya kapasitesi olarak tanımlanır. Enerji, geniş anlamda iş yapmak için bir sistemin kapasitesi olarak anlaşılabilir; herhangi bir sistemin çalışmasını sağlamak için kimyasal veya fiziksel kaynaklardan elde edilebilir. Enerji biçimleri ısı, ışık, ses, elektrik ve kimyasal enerjii içerir. Enerji ve iş, kullanılan ölçüm sistemine bağlı olarak aynı birimlerle ölçülür. Enerji, her zaman insanların en önde gelen ve vazgeçilmez ihtiyaçlarından biridir (Durgun ve Durgun, 2018:3-6).

1769'da buhar makinesinin ve 1875'te içten yanmalı motorun icadı ile enerji, elektrik üretimi için kullanılmaya başladı. 1831'de Faraday tarafından elektromanyetik indüksiyonun keşfinin ardından elektrik enerjisi için enerji kullanılmış ve elektrifikasyon için enerji kullanımı çağı başlamıştır. Kömür, dünyanın hemen her yerinde kullanılmış olmasına rağmen Dünya çapında potansiyel kullanımları Sanayi Devrimi'ne kadar tam olarak keşfedilmemiştir. Ancak tarihin bu döneminden sonra insanlar yakıt olarak odunun yerine kullanmaya başlamışlar ve kömürün bir enerji kaynağı olarak kullanılabileceğini fark etmişlerdir. Sanayi çağının başlangıcından bu yana geçen son 200 yılda dünya enerji tüketiminde özellikle dikkat çekici bir artış meydana gelmiş, 30 kat artarak 2001'de 14.3 Gt/yıl'a ulaşmıştır. Modern dünyada enerji, toplumsal üretimin ilerlemesini belirleyen temel

endüstrilerin gelişiminin temelidir. Tüm sanayileşmiş ülkelerde enerjinin gelişme hızı, diğer sanayilerin gelişme hızını geride bırakmıştır (Gasılov, 2019:1).

Modern yaşamın önemli bir bileşeni olan enerji, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Günlük rutinlerimiz ve ulaşım, iletişim, aydınlatma ve ısınma gibi temel ihtiyaçların hepsi enerjiye bağımlıdır. Sanayi üretiminin en önemli girdilerinden biri olduğu için ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma da enerji olmadan sağlanamaz. İnsanlık tarihindeki hayati işlevleri göz önüne alındığında, bu bölüm enerjinin kısa bir tanımıyla başlamaktadır. Günümüzde kişi başına enerji tüketimi kalkınmanın bir kriteri olarak kullanılmaktadır. 21. yüzyılda artan nüfusun etkisiyle geçmişte gelişen teknoloji ile birlikte insanların enerji ihtiyacı artmıştır. Ayrıca dünyada nüfus hızla artmaya devam ettiğinden enerjiye olan ihtiyaç da artmaktadır (Akkuş ve Alan, 2016:11-12).

Artan enerji talebine paralel olarak, sadece gelişmiş ve sanayileşmiş toplumlarda değil, aynı zamanda gelişmekte olan toplumlarda da enerji arzı, devletler ve onların enerji politikaları için önemli bir konu haline gelmektedir. Dünyanın en büyük sorunlarından birisi enerjinin yetersizliği ve sürekliliğinin sağlayamamasıdır. İş yapabilme kabiliyeti ile tanımlanan enerji, ekonominin temel girdilerindedir. Sağlıklı kalkınma için ucuz, yeterli, kaliteli ve güvenilir enerji kaynaklarına sahip olmak ile mümkündür. İnsanlığın vazgeçilmez bileşeni olan enerji, 20. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik ilerlemenin en etkili unsurlarından biri haline gelmiştir. Enerji, her ülke için stratejik yaşam kaynağı olmuştur. Özellikle yabancı ülkelerin kalkınmasının temel öğelerinden birine sahiptir. Bu nedenle ülkeler sürekli olarak yeni enerji kaynakları arayışı içindedir. Önümüzdeki yüzyıllarda enerji, ülkelerin ekonomik ve sosyal ilerlemelerinde hâkim olacaktır (Cengiz, 2017:14-16).

Enerji, refah yaratma, sosyal gelişme ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde kilit bir faktör olarak kabul edilir. Ekonomik ve sosyal gelişme ile insan yaşamı için; güvenilir, ucuz ve temiz enerji temini günümüzde en önemli sorun haline gelmiştir. Dünyada halen 1,3 milyar insanın enerji kullanma hakkına sahip olmadığı bilinmektedir. İş yapabilme kabiliyeti ile tanımlanan enerji, ekonominin temel girdilerindedir (Durgun ve Durgun, 2018:3-6).

Dünyada çeşitli enerji kaynakları vardır. Bu enerji kaynakları teknolojik gelişmeler, endüstri ve ısınma için kullanılmaktadır. Enerji kaynakları, birincil ve ikincil olarak iki kategoriye ayrılır. Birincil enerji kaynaklarının tanımı, enerjiyi doğal kaynaklardan sağlayan bileşenlerdir. Birincil enerji kaynakları, yenilenemez ve yenilenebilir olarak ikiye ayrılır.

Birincil enerji, dönüştürülmemiş veya orijinal yakıtlardan oluşur. İkincil enerji, dönüştürülmüş veya depolanmış kaynakları içerir (Gedik, 2015:7-8).

Yenilenebilir enerji kaynaklarını yenilenemeyen enerji kaynaklarından ayıran birçok özellik vardır. Kolayca üretilebilir ve yenilenebilir olmalarının yanında ayrıca doğaya daha az kirletici madde yaymaktadırlar. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynakları temelde fosil yakıtlardan farklıdır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan sanayileşme hareketi, yenilenebilir enerji kaynakları için bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkeler elektrik üretimi için yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaya başladılar. Şu anda yenilenebilir enerji, fosil yakıtın en önemli rakibidir. Ancak yine de fosil enerji kaynakları, yenilenebilir enerji kaynaklarından daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Karaca ve Bingöl, 2014:5-6).

Fosil enerji kaynaklarının bir asırdan daha kısa bir geleceği olduğu tahmin edilmektedir. Ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmasının iki önemli nedeni vardır. Birinci sebep, doğal kaynakları kullanarak enerji çeşitliliğini arttırmaktır. İkincisi, sürdürülebilir enerji üretimi sağlamaktır. Yenilenebilir enerji kaynakları dünyanın enerji talebinin %14'ünü karşılamaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları güneş, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal, biokütle ve dalgadır. Ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının bazı dezavantajları vardır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının altyapı maliyetleri yüksek, yenilenemeyen enerji kaynaklarına göre verimlilikleri daha düşüktür. Diğer bir deyişle, yenilenebilir enerji kaynakları hava şartlarına bağlıdır. Aynı zamanda yoğun teknoloji ile entegre olması gerekmektedir (Koç, Yağlı, Koç ve Uğurlu, 2018:88-90).

Yenilenemeyen enerji kaynakları kömür, doğal gaz, petrol ve nükleer enerjidir. Nükleer enerji üretiminin ana kaynağı uranyum ve toryumdur. Bu enerji kaynakları dünyada sınırlı olup bunlara yenilenemeyen enerji kaynakları denilmektedir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının bazı avantajları vardır. Bunlar; kısa sürede enerji sağlanması, uygun ve yüksek verimli olmasıdır. Fosil yakıt sınırları ayrıca, plastik ve poliüretandan çözücülere kadar yüzlerce ürünün üretiminde bileşen olarak kullanılan petrokimya ürünlerin ana kaynağıdır (Kızılel, 2016:14-15).

Yenilenemeyen enerji kaynaklarından üretilen yakıtlar, satın alınabilirlikleri ve yüksek enerji içerikleri nedeniyle hala dünyada üretilen tüm enerjinin birincil kaynağıdır. Dezavantajları ise rezervlerin sınırlı olması, ithalata bağımlılık yaratması, fiyat

değişkenliğinden kaynaklanan risklerin ortaya çıkması, insan sağlığını ve çevreyi olumsuz etkilemesidir (Koç ve Kaya, 2010:39-42).

İkincil enerji, birincil enerji kaynaklarının fiziksel olarak dönüştürülmesi sonucu elde edilen bir türdür. Elektrik ve hidrojen enerjisi ikincil enerji kaynaklarına dâhildir. Bu nedenle, birincil enerji kaynakları, ikincil enerji kaynaklarının üretimi için ana kaynaktır. Elektrik enerjisi, en çok ihtiyaç duyulan ve kullanılan ikincil enerji kaynakları arasındadır. Kişi başına elektrik enerjisi tüketimi, bir kalkınma kriteri olarak kişi başına enerji tüketimi hesaplamalarının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde elektrik talebi her geçen gün artmaktadır. Elektrik, yüksek kalitesi ve çevreye daha az zarar vermesi nedeniyle tüm dünyada oldukça tercih edilen bir enerji türüdür. İnsanlar tarafından endüstri, konut ve aydınlatma gibi birçok alanda elektrik enerjisi kullanılmaktadır (Kızılel, 2016:14-15).

1.2. ENERJİ GÜVENLİĞİ

Küreselleşme süreci ile birlikte güvenlik kavramı ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşınmıştır. Bu yeni enerji jeopolitiği konjonktürü; enerji fazlalığı ve enerji açığı olan devletler bakımından önemlidir. Ekonomik öncelikler siyasi öncelikleri beraberinde getirmekte ve bu durum devletlerin politikalarında değişikliklere yol açmaktadır. Bu açık ve fazla denge, ülkeler arasında asimetrik enerji bağımlılığına yol açmaktadır. Bu bağlamda enerji güvenliği kavramı her geçen gün önemini artırmaktadır.

Soğuk Savaş sırasında, NATO veya Varşova Paktı'nın oluşumu, ABD ve SSCB öncülüğünde iki bloğun tehdit algılamalarına karşı bir tür tepki olarak görülmüş olup İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, güvenlik terimi daha çok herhangi bir potansiyel tehdide karşı ulus-devlet savunmasını tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak Soğuk Savaş'tan sonra güvenlik tanımı daha da genişlemiştir. Güvenlik sorunlarının başında kitlesel göç, terör, sınırlardaki sorunlar, finans güvenliği ile insan güvenliği gibi sorunlar gelmektedir. Realistlere ve Kenneth Waltz'a göre uluslararası çatışmalar, uluslararası politikanın anarşik doğasından kaynaklanmaktadır (Polattaş, 2019:17-18).

Güvenlik terimi, esas olarak geçmişte 'ulus devletin' güvenliğini ifade etmektedir. Ancak günümüzde bu güvenlik terimi bundan daha fazlasını ifade eder. Soğuk Savaş sonrası yeni etnik yapıların, yeni uluslararası şirketlerin ortaya çıkmasıyla terörizm, bu terimin anlamında değişikliğe yol açmıştır. Aynı zamanda "enerji" önemli bir bileşen olarak, ekonomik güvenlik sistemi içinde önemli bir rol oynamaktadır. Devletlerin sürekli ve

kesintisiz enerji arzına yönelik stratejik ihtiyacı, 19. yüzyılın sonlarında, yani silahlı kuvvetlerin aktif mekanizasyonunun olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Kitlesel olarak askeri teçhizat ve çeşitli mekanizmalarla donatılmaya başlayan ordu, sürekli olarak yakıt kaynaklarına ihtiyaç duymuştur. Winston Churchill tarafından İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Alman gemilerine karşı önemli bir askeri avantaj elde etmek için 1912’de İngiliz gemilerini kömürden petrol tahrikine dönüştürmeye karar verdiğinden beri, enerji güvenliği bir devletin ulusal güvenlik stratejisinin ayrılmaz bir parçası olmasının yanında önemli bir şekilde II. Dünya Savaşı sırasında yapılan birçok muharebede doğrudan veya dolaylı olarak sonuçları etkilemiştir.

Almanya’nın 1941 yılında Sovyetler Birliği’ne saldırmasının önemli bir nedeni petrole olan ihtiyacıydı. Pasifik’te, Japonya’nın Pearl Harbor’daki ABD deniz üssüne saldırma kararı kısmen ABD’nin Japonya’ya petrol ihracatına uyguladığı ambargodan kaynaklanmıştır. Enerji güvenliği konuları son yıllarda birçok ülkede küresel gündeme ve ulusal tartışmalara hâkim olmaya başlamıştır. Geleneksel olarak, enerji güvenliği sorunları Ortadoğu’daki siyasi istikrarsızlığa ve Basra Körfezi de dâhil olmak üzere bu bölgeden gelen petrol arzının güvenliğine odaklanmıştır. Irak’taki kriz ve İran nükleer sorunu nedeniyle son zamanlarda daha karmaşık hale gelen bu geleneksel kaygıların yanı sıra, bugün enerji güvenliği bir dizi başka sorunla da ilgilenmektedir. Aynı şekilde devam eden Ukrayna Rusya savaşının en büyük zararı, enerji ve enerji güvenliği konusunda olup, tüm dünyanın enerji piyasasını ve siyasetini etkilediği görülmektedir.

20. yüzyıl boyunca ekonominin gelişimi için enerji kaynakları sağlama sorunu, Batı’nın gelişmiş devletlerinden önce gündeme gelmiş, bu da nihayetinde kurumları ve düzenleyici mekanizmaları ile modern bir enerji güvenlik sisteminin gelişmesine yol açmıştır (Gasılov, 2019:20). Tedarikçi ülkeler talep güvenliği ve kârları konusunda endişeler yaşarken, arz güvenliğine ilişkin birçok göstergenin enerji piyasasının konjonktürü hakkında soru işaretleri yaratması nedeniyle tüketici ülkeler ithalata bağımlılık ikilemiyle karşı karşıya kalmaktadır. Buna bağlı olarak enerji arz güvenliği artık özel dikkat gerektiren bir kavram olarak ön plana çıkmıştır (Polattaş, 2019:17-18).

Enerji güvenliği sadece Türkiye için değil tüm dünya için önem kazanan bir kavramdır. Uluslararası sistemdeki aktörler ve değişkenler birbiriyle bağlantılıdır ve bu nedenle dünyanın bir kısmındaki bir kriz veya tehdit diğer coğrafyaları etkileyebilmektedir. Yani uluslararası sistemin güvenliği, coğrafyaların-bölgelerin güvenliği, devletlerin güvenliği, toplumların güvenliği, bireylerin güvenliğidir. Enerji güvenliğinin, farklı ülkeler

ile coğrafyalar ve koşullar için farklı anlamları vardır. Aynı şekilde güvenlik açığı da bir diğer önemli konudur. Örneğin günümüz dünyasında petrol, doğal gaz ile nükleer gibi enerji kaynaklarına olan bağımlılık ülkenin güvenliğini de belirlemektedir (Süleymanlı, 2019:7-8).

Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar enerji kaynaklarına sahip olmak birçok ülkenin birbiriyle rekabet etmesine neden olmuştur. Petrol ve gaz gibi enerji kaynaklarına sahip olmak küresel güçler için çok önemli olmuştur. Günümüzde küresel gelişmeler, dünyada yeni yapıların ve güvenlik eğilimlerinin oluşmasına öncülük etmektedir. Küresel politika eğilimleri artık devletlerin eski politika tarzlarını aşmakta ve dolayısıyla dünya politikasında yeni aktörler ve yeni bileşenler ortaya çıkmaktadır. 'Küresel yönetim' terimi artık küresel güçlerin politikalarıdır. Enerji, insanlık için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bu nedenle enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği dünya siyasetinde önemli bir rol oynamaktadır (Delibaş, 2021:40-42).

Daha önce de belirtildiği gibi, bir yandan küresel enerji talebindeki artış, diğer yandan çevresel ve politik tehditler, tüm sanayileşmiş ülkelerde enerji arzını endişe konusu haline getirmektedir. Böylece sürdürülebilir politika ve çözümlere duyulan ihtiyaç tüm dünyada önem kazanmıştır. Bu nedenle, çok sayıda çalışmanın varlığına rağmen, "enerji güvenliği" teriminin hala genel kabul görmüş tek bir tanımının bulunmadığına dikkatinizi çekmek istiyorum. İlk kez, bu kavram 1947'de ABD'de ulusal güvenlik alanındaki devlet politikasını düzenleyen bir yasal belgenin kabul edilmesiyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. Enerji güvenliği ile ilgili mevcut literatür, sıklıkla, bağlamsal bir analiz gerektiren esnek bir yapıya sahip olan ortak bir enerji güvenliği tanımına yoğunlaşmıştır. Enerji güvenliğinin evrensel tanımı, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından "enerji kaynaklarının uygun fiyata kesintisiz olarak bulunması" olarak önerilmektedir (Şahin, 2021:20-22).

Walzer'e (2012) göre enerji güvenliği, toplumdan gelen talebe göre enerji arzının devamlılığı anlamına gelmektedir. Von Hirschhausen (2005:4-5) için enerji güvenliği, "transit veya tedarikçi ülkelerde ithalata bağımlılıktan, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklanan çeşitli risk ve zorlukların uygun fiyat ve maliyetlerle üstesinden gelindiği bir durum" olarak tanımlanabilir.

Benzer şekilde Avrupa Komisyonu'nun enerji güvenliği tanımı kendine özgü bir karaktere sahiptir ve daha çok yeşil enerjiye dayanır. AB'nin 2000 yılı yeşil kitabında, tüm tüketiciler için piyasada uygun fiyatlarla enerji ürünlerinin kesintisiz fiziksel bulunabilirliğinin yanı sıra, Avrupa Birliği'nin enerji güvenliği tanımında vurgulanan

sürdürülebilir kalkınma için çevresel kaygılar ön plandadır. Her ne kadar IEA ve Avrupa Birliği tarafından yapılan tanımlar birbirine yakın olsa da aradaki sınırlar ve literatür çok yönlü bir çerçeve sağlar (Şahin, 2021:20-22).

Rus bilim adamları, enerji güvenliğini çoğunlukla, “yakıt ve enerji kaynaklarının ve ilgili üretim faktörlerinin küresel ölçekte güvenli ve emniyetli hareketi, dünyada sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayan” düzenlenmiş bir sistem olarak yorumlamıştır. Bu yorumdan, “yakıt ve enerji kaynaklarının güvenli ve emniyetli hareketinin, enerji kaynaklarına bağımlı ülkelerin “sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmasını” sağlamak için tasarlanan enerji kaynaklarının hem ithalatı hem de ihracatı olduğunu anlayabiliriz. Enerji güvenliğinin benzer bir yorumu, enerji ihraç eden ülkelerde doğaldır (Gasilov, 2019:23).

Christian Winzer (2012) enerji güvenliğinin belirsiz tanımlarını dikkate alarak literatürdeki farklı bakış açılarını üçlü olarak bir araya getirmektedir. Winzer’e (2012:4) göre birinci grup, bir meta olarak enerji arzının sürdürülebilirliğine odaklanmaktadır. Ayrıca, enerji arzının sürekliliğinin diğer bakış açılarının da temel direklerinden biri olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda, Büyük Britanya Enerji ve İklim Değişikliği Departmanı (2009), güvenli enerjiyi, uygun fiyata yeterli arzın kesilmesindeki düşük risk koşuluna bağlamaktadır. Genel olarak, bu bakış açısı enerjiye fiziksel bir meta, bir ticaret meselesi olarak yaklaşır ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına ve çevresel kaygılara artan odaklanma yoluyla satın alma birliği ile ilgili enerji güvenliğinin arz analizini gerektirir (Şahin, 2021:20-22).

İkinci grup, enerji sürekliliğinin güvenli mi, yoksa güvensiz mi olduğunu ölçmek için kullanılan şiddet faktörlerine bağlı olarak nispeten daha öznel bir yaklaşımla tanımlar (Winzer, 2012:5). Jun, Kim ve Chang (2009:1896) ise enerji güvenliğinin ekonominin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli, güvenilir ve kesintisiz bir enerji arzı olarak tanımlanabileceğini öne sürmüşlerdir. Mabro (2008), belirli bir seviyenin üzerindeki fiyat değişimlerinin ölçeği, hızı ve kalıcılığına odaklanmakta ve bu nedenle fiyatla ilgili belirli koşullar altında güvenliğin tehlikede olacağını savunmaktadır. Bu yaklaşım, ya sürekliliğe ya da fiyatlara odaklanarak analizin her ülke için özelde olmasına izin verirken, küresel bir tanımlı olmayan enerji güvenliğinin uluslararası tanımını gölgede bırakmaktadır (Winzer, 2012:5).

Üçüncü grup, tedarik sürekliliği ve fiyatlarına ek olarak enerji hizmeti sürekliliği, ekonomi ve çevre üzerindeki etki ölçeğine göre enerji güvenliğini ölçen pragmatik bir yaklaşım öne sürmektedir. Hizmetlerin sürekliliği söz konusu olduğunda, yazarlar, ısıtmanın, ulaşımın veya günlük yaşamda elektriğin sürdürülebilirliği gibi arz kesintisi zamanlarında hizmet kullanılabilirliği potansiyeline dayanan bir ölçüm önermektedir (Findlater ve Noel, 2010). Yani burada önemli olan enerji arzındaki eksikliklerin hizmetlerin kullanılabilirliğini etkileyip etkilemediğidir. Etki ölçümünün ekonomik yönü göz önüne alındığında, servetteki kayıp, enerji güvensizliğinin pratik bir hesaplamasını sağlayan araçsal bir değişken haline gelir (Bohi ve Toman, 1996).

Brezilya örneğinde görüldüğü gibi siyasi temsilciler ile enerji güvenliğinin sürdürülmesi için ana strateji olarak fosil yakıtlarda ithalatın payının artırılmasını ve yenilenebilir enerji ürünlerinin oranının azaltılmasını desteklemekte ve teşvik etmektedir (Cherp ve Jewell, 2011:202). Bu fark, Brezilya'nın zaten kendi enerji bağımlılığına sahip olmasıyla açıklanabilir. Diğer yandan, enerjiye bağımlı birkaç ülke kıtlık dönemlerinde fiyat artışını teşvik ederek ekonomiyi enerji kaynaklarının kesilmesine karşı korumanın önemini savunmaktadır (Sovacool ve Brown, 2010:80-82). Bazıları için enerji güvenliğinin ana vizyonu, enerji güvenliğini artırmanın bir yolu olarak nükleer enerjinin artan rolünü ifade etmektedir (Sovacool, 2016:813). Nükleer enerjinin yaygın kullanımından kaynaklanan tehlike ve kaza olasılığından endişe duyan başka ülkeler de vardır (Cherp ve Jewell, 2011:2004).

Enerji güvenliğine ilişkin çeşitli tanımlar ve modern ekonomilerde enerji kaynaklarının dayanıklılığı, sürdürülebilirliği ve satın alınabilir oluşunun çok önemli olduğu açıktır. Ancak, enerji kaynaklarının mevcudiyetinin tekdüzelik göstermediği, durum ve hallere göre değiştiği doğru olmakla beraber bu da enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin önemini açıkça ortaya koymaktadır (Polattaş, 2019:17-18).

1.3. ENERJİNİN JEOPOLİTİĞİ

Başlangıçta siyasi coğrafyanın bir dalı ve Uluslararası İlişkiler disiplini ile ilişkili bir çalışma alanı olan jeopolitik, hem bir analiz aracı hem de nerede ve nasıl olduğuna bağlı olarak farklı anlamlar sunan popüler bir kavram olması nedeniyle tartışmalı bir alan ve gereğinden fazla kullanılan bir terimdir. Sonuç olarak “jeopolitik” sıkça kullanılan bir terim haline gelmiş olup sıklıkla “belirli dış politika konularını ve sorunlarını tanımlamak, açıklamak veya analiz etmek” için kullanılmaktadır (Sempa, 2002:3).

Jeopolitiğin daha geniş anlamı, toprak ve o topraklarda yaşayan insanlar üzerinde etki ve güç inşa edebilmekle ilgili şu şekilde tanımlanmaktadır: Her türlü siyasi güç arasındaki mücadeleler, büyük veya her türlü araziyi kontrol etme ve hâkimiyet kurma mücadeledir. Tezkan ve Taşar (2013) jeopolitiğin en kısa tanımının “coğrafyanın politik yorumu” olabileceğini belirtmiş olup Osterud (1988) ise jeopolitiği siyasetin coğrafyaya genel bağlantısı için kullanılan bir terim olmadığını söylemiştir.

Coğrafyanın politik ve stratejik uygunluğunun incelenmesi, daha çok kavramsal ve terminolojik bir gelenek olarak anlaşılmalıdır. “Jeopolitik” terimi, coğrafya arasında bağlantı kurmak için kullanılmaya başlanmıştır. Coğrafya ve jeopolitik, siyaseti şekillendiren her zaman temel iki kavram olmuştur. Her dönem farklı stratejik planlar üzerinde durulmuş ve bu planlar coğrafyanın üzerinden şekillenmiştir (Delibaş, 2021:36-38).

Enerji ve jeopolitik her zaman yakından bağlantılı olmuştur. Yirminci yüzyıl, enerji kaynaklarına erişimin, savaşların kazananlarını belirlemede önemli bir faktör haline geldiğini, petrol üreticilerinin yeni küresel ittifaklar oluşturmak için bir araya geldiğini ve süper güçlerin maceracılığını teşvik eden veya caydıran fiyat dalgalanmalarını görmüştür. Yirmi birinci yüzyılda enerji sektöründe yaşanan büyük ve hızlı değişimler, iki alan arasındaki ilişkilerin yeniden kurgulanmasına yol açmıştır.

Enerji, sürdürülebilir kalkınmanın, ekonomik büyümenin, modern insan yaşamının temel taşıdır ve daha da önemlisi iklim değişikliği sorunlarının çözümünde bir meydan okumadır. Bu nedenle toplumlarımızda merkezi bir rol oynamaktadır. Uzun bir süre boyunca, özellikle ateşin keşfinden bu yana enerjinin rolü artmıştır. Bu arada, enerjinin keşfi ile kaynaklar ve teknolojik gelişmeler ile enerji kaynakları bir güç aracına dönüşmüş ve jeostratejik önem kazanmıştır. Yukarıda bahsedilen jeopolitik analizlerin çoğu, doğal kaynakların kullanılmasına ve coğrafi özelliklerin politik etkilerine odaklanmıştır (Tezkan ve Taşar, 2013).

Enerji ve hammaddelere erişim, çeşitli amaçlarla hayatın her alanında var olması nedeniyle uluslararası ilişkilerde önemli bir endişe kaynağıdır. Enerji kaynakları doğada eşit olarak dağılmamıştır. Bu durum ülkeleri çeşitli sınıflandırmalara tabi hale getirmiştir. Bazı araştırmacılar için güç belirleyici kimileri için lanet olan enerji kaynakları konusu, jeopolitik açıdan farklı dönemlerde farklı şekillerde yorumlanmıştır (Delibaş, 2021:40-42).

Enerji jeopolitiğinin tanımına ilişkin kayda değer miktarda literatür bulunmaktadır. Conant ve Gold (1977), jeopolitiğin devletlerin siyaseti üzerindeki konumsal faktörlerin önemini vurguladığını belirtmiştir. Her iki araştırmacıya göre, enerji jeopolitiği bağlamında “genel olarak hammaddelere erişim düşünülürken bu konumsal faktörler olması gerektiği gibi vurgulanır” (Conant ve Gold, 1977:6).

Analizlerinde öne çıkanlar ile enerji jeopolitiği analizlerinin bazı değişiklikleri kabul etmesi gereken temel hususlar değerlendirildiğinde dinamik doğası, uluslararası sistemin kendisi, enerji arzını ve talebini etkileyen faktörler arasındaki ilişkiler öne çıkmaktadır. Ayrıca yazarlar, birincil enerji kaynaklarının şu unsurlara bağlı olduğunu savunmakta olup onları kullanılabilir bir forma dönüştürmek ve tüketim alanlarına taşımak, enerji jeopolitiğinin uluslararası siyaset üzerinde etkisi olan diğer unsurları, lojistik tedarik hatları, teknoloji ve ham kaynağın çok az değerli olduğu işleme tesisleridir (Conant ve Gold, 1977:6).

Chevalier ve Geoffron’un (2013:14-15) çalışmasına göre, enerji jeopolitiği “enerji kaynaklarına erişim için uluslar ve şirketler arasındaki güç dengesi ve her ulus içinde enerji konularının ve kaynaklarının yönetimi ile ilgilidir.” Yazarlar, enerji jeopolitiğini petrol ve gaz ihraç eden ve ithal eden ülkeler olarak yorumlamakla beraber ihracatçı ülkeler için, petrol ve gaz parasının tahsisi ve siyasi kararlar yoluyla tahsisi ile yakından ilişkilidir ve enerji arzının güvenliği önemli bir politik endişe olarak ithalatçı ülkeler için petrol ve gaz parasının tahsisi ile yakından ilişkilidir. “Enerji politikası, dış politika ve bazen askeri eylemlerin enerji jeopolitiğinin bileşenleri olduğunu” öne sürmüşlerdir (Chevalier ve Geoffron, 2013:15).

Enerji sorunları, günümüzde tüm küresel aktörler için dünyada kritik bir öneme sahiptir. Kurulan boru hatları üzerine oluşturulan boru hatları politikası, dünya haritasının ekonomik boyutlarını değiştirmektedir. Günümüzde enerji jeopolitiği, kendisini ağırlıklı olarak uluslararası enerji anlaşmaları ve uluslararası boru hattı projeleri ile ifade etmektedir. Enerji jeopolitiği bugün boru hatları aracılığıyla küresel jeopolitiği belirlemektedir. Doğal gazın yüksek kullanımı dünyada yeni enerji güvenliği eğilimlerine neden olmuştur. Doğal gazın boru hatlarıyla taşınması, enerji politikalarında jeopolitiğin önemini artırmıştır (Polattaş, 2019:17-18).

1.4. ENERJİ İLE İLGİLİ TEMEL VERİLER

Fosil yakıt, insanların kullanımında enerjiyi serbest bırakmak için çıkardığı ve yaktığı ölü bitki ve hayvanların kalıntılarından yeraltında oluşan hidrokarbon içeren bir malzemedir. Başlıca fosil yakıtlar, insanların madencilik ve sondaj yoluyla çıkardıkları kömür, petrol, doğal gaz ile kaya gazıdır.

1.4.1. Petrol

Petrol, esas olarak hidrojen ve karbonun yanı sıra nitrojen, oksijen ve sülfürden oluşan karmaşık bir bileşen olup katı, sıvı ve gaz hallerinde bulunabilmektedir. Hidrojen ve karbon, petrol ve doğal gazın ana bileşenleri olup bunlar aynı zamanda “hidrokarbonlar” olarak da bilinmektedir. Petrol, yalnızca kamunun içinde belirli bir yakıt olarak (benzin, gazyağı, dizel motor, motor yağı, fuel oil) bulunmasına rağmen, yer altı işlemlerinden çıkarılmamış ham petrol anlamına gelir. Ayrıca petrol, stratejik önemi nedeniyle önemli bir emtiadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde petrol fiyatlarında 1970’lerdeki krizleri anımsatan ani artışlar nedeniyle petrol ithalatı bağımlılığı konusu yeniden önem kazanmıştır. Talebe göre enerji kaynakları kısıtlı olabilecek bu tür ülkelerdeki ham petrol rezervlerinin azalması, tüm dünyada ithal edilen toplam petrol miktarının belirgin şekilde artmasıyla sorunu ön plana çıkarmıştır. Büyük miktarda petrol ihraç eden ülkeler bu durumdan yararlanırken, ithalata bağımlı ülkelerin bütçeleri üzerindeki ek aşırı yük, iç siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklara katkıda bulunmuştur (Pipe, 2013b:4-6).

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar cari işlemler dengesini olumsuz etkilemektedir. Petrol fiyatlarındaki artışlar, petrol ithal eden ülkeler için ekonomik olarak olumsuz kötü olmasının yanında bu durum petrol ihraç eden ülkelerin ekonomisini pozitif olarak etkilemektedir. Ancak Türkiye, petrol ihtiyacının büyük bir kısmını yurt dışından ithal eden bir ülkedir. Dolayısıyla enerji fiyatlarındaki artış Türkiye’nin cari dengesini olumsuz etkilemektedir (Alkin ve Atman, 2006:4).

Orta Doğu ve Kuzey Afrika, dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %48,9’una sahiptir. Latin Amerika ve Karayipler, toplam petrol rezervlerinin %21,3’üne sahiptir. Latin Amerika ve Karayipleri sırasıyla Kuzey Amerika, Avrupa, Afrika ve Güney ve Orta Asya izlemektedir. Petrol, az miktarda nitrojen, oksijen ve sülfür içeren hidrojen ve karbondan oluşan çok karmaşık bir bileşimdir. Normal koşullar altında gaz, sıvı ve katı formda bulunabilir. Petrol, dünya enerji pazarında çok önemli bir yakıttır ve kanıtlanmış rezervlerin

neredeysi %75'i Orta Doğu'da (yukarıda verdiğin rakamlarla bir birine uymuyor, kontrol et ve netleştir) bulunmaktadır. 300 milyar varil ile Venezuela, dnyadaki en yksek rezervlere sahip lke konumundadır (Erdal, 2011:58).

1.4.2. Doğal Gaz

Doğal gaz, yer kabuğunun iinde fosil kaynaklı tutuşabilen bir gaz karışımı ve bir petrol rnrndur. Yakıtlar arasında nrem aısından ham petrolden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Doğal gazın bryk bir kısmı (%70-90) metan gazı (CH₄) adı verilen hidrokarbon bileşinden oluşmaktadır. Diğer bileşikler etan (C₂H₆), propan (C₃H₈), bntan (C₄H₁₀) gazlarıdır. Ayrıca eser miktarda karbondioksit (CO₂), nitrojen (N₂), helyum (He) ve hidrojen sflr (H₂S) ierir. Doğal gaz konvansiyoneldir ve konvansiyonel olmayan doğal gaz trleri arasında Şeyl gazı, kum gazı ve kmmr gazı bulunur. Doğal gazı oluşturan hidrokarbon bileşikleri de yer altı petroln'n bileşikleridir (Pak, 2019:7).

Doğal gaz, petrol t'revi, havadan hafif, kokusuz, renksiz ve yanıcı bir yakıt olup petrol rezervlerinde veya gaz rezervlerinde bulunabilmektedir. Doğal gaz, rezervden pompalandıktan sonra doğrudan kullanılabilmesinin yanında bryk boru hatları tarafından taşınabilmektedir. Doğal gazın en nremli zelliği eevre dostu olması ve eevre kirliliğine neden olmamasıdır. Yandığında mavi bir alev oluşmaktadır. Gaza d'nuşmesi durumunda hava ile kombinasyon sağlayarak eok daha kolay yanar, aynı zamanda bu zelliğin rahatlıkla kontrol edilmesini sağlar. Dny'a eapında bilinen doğal gaz rezervlerinin yaklaşık 70 yıllık bir m're sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bilinen doğal gaz rezervleri petrol rezervlerine eşdeğerdir. Doğal gaz doğada sıvı halde bulunmaz. Kaynama noktası -161.6 °C'dir. 254 litre doğal gaz sıvılaştırılarak 22 litreye kadar sıkıştırılabilmektedir (Avcı, Can ve Kılıe, 1995:137-144).

Doğalgaz, yıllar iinde diğer yakıtlara g're konumunu koruyarak en ucuz yakıtlardan biri haline gelmiştir. G'n'mzde değerli ve stratejik bir enerji kaynağı olarak evlerde ve sanayide sıklıkla kullanılmaktadır. Dnyada Antarktika dışındaki tm kıtalarda doğal gaz rretilmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu dnyanın en bryk rreticisidir. İnan (34.077 milyar m³), ABD (12.958 milyar m³), Nijerya (5.750 milyar m³) ve Venezuela (5.590 milyar m³) da nremli doğalgaz rreticisi lkelere arasındadır. Boru hattı kullanımını en verimli ve en ucuz ulaşım yntemidir. Doğalgazın 2030 yılına kadar dnyada en yksek t'ketim oranına sahip fosil yakıt olacağı tahmin edilmektedir (Pipe, 2013b:14-16).

1.4.3. Kaya Gazı

Konvansiyonel enerji kaynaklarının giderek azalması ve sonunda enerji fiyatlarının sürekli artmasıyla birlikte konvansiyonel olmayan gaz kaynakları günümüzde enerji sektöründe yeni bir ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle kaya gazının potansiyelini keşfettikten sonra hem petrol endüstrisi hem de küresel ekonomiler, potansiyel kaya gazı kaynaklarını araştırmak ve çıkarmak için çaba göstermektedir. Şeyl gazı, kayaların içinde hapsolmuş doğal gaz şeklidir. Doğal gaz ve kömüre göre daha az karbon salınımına yol açtığı için daha temiz ve çevre dostu bir yakıt türü olarak kabul edilir (Pak, 2019:12). Daha önceleri çıkarılacak kadar uygun fiyatlı olmamakla beraber sondaj ve hidrolik kırma yöntemlerinin birleştirilmesiyle büyük miktarlarda üretimi mümkün hale gelmiştir.

Genellikle ince taneli ve katmanlı bir yapıya sahiptir ve kerojen adı verilen organik maddeyi içermektedir. Bu nedenle ısıtıldığında petrol ve gazın üretilebileceği tortul kayalara bitümlü şeyl ve bu kayaların içindeki gazlara şeyl denir. Kaya gazının konvansiyonel olmayan bir alternatif enerji kaynağı olarak dünya gündeminde yer alması ve ABD'nin elektrik üretiminde kömür yerine kaya gazı kullanması, kaya gazı üretimine olan ilginin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur (Pak, 2019:12).

Kaya gazı, doğalgaza alternatif olarak değerlendirilmekte ve doğal gaz piyasasına hâkim olan ülkelerin mali güçlerinin zayıflayacağı ve gazı daha düşük fiyatlarla satmak zorunda kalacağı aşikârdır. Küresel eksenin kaya gazına daha fazla ilgi duyması ve dolayısıyla farklı bir yöne kayması ve küresel enerji dengelerini alt üst etmesi nedeniyle bu kaynağın aranması ihtiyacı zorunlu hale gelmiştir. 1990'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde kaya gazı çıkartılıp işlenirken, günümüzde kaya gazı nihayet uygun fiyatlarla kullanıma girmiştir (Sevim, 2013;199).

İlk şeyl gazı 1821 yılında ABD'de New York'ta keşfedilmiş ve 1970 yılında endüstriyel ölçekte üretim sağlanmıştır. Günümüzde kaya gazı rezervleri uzun ve maliyetli çalışmalarla hidrolik kırma yöntemi ile bulunarak çıkarılmaktadır. Belirlenen seviyelerde yapılan yatay sondajlarda, yüksek basınçlı %99 kum-su karışımı kullanılarak dikey çatlaklar oluşturularak petrol ve doğalgazın akışı sağlanmaktadır. Şeyl kayalarının içerdiği doğal gaz miktarı doğrudan kayanın oluşumu sırasında içinde kalan organik madde miktarı ile orantılıdır. Ekonomik sayılabilecek miktarda gaz içeren, Şeyl kayalarındaki organik madde miktarının genel bir özellik olarak %25'e kadar çıktığı tespit edilmiştir (Kazokoğlu, 2013).

Kaya gazı enerji piyasalarında oyunun kurallarını değiştiren bir role sahip olduğundan, bu alanda küresel araştırmalar yapmak için oldukça önemli bir faktördür. Bu nedenle dünyanın hemen her bölgesinde kaya gazı için araştırmalar yapılmaktadır. İleri teknoloji ihtiyacı bu araştırmaları engelleyen bir kısıtlama gibi görünse de 2000’li yılların başından itibaren kaya gazı üretimindeki hızlı artış nedeniyle maliyetlerin giderek düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle doğal gaz piyasaları için önemli bir değişime yol açmıştır (Pak, 2019:12-13).

1.4.4. Kömür

Kömür, yanıcı tortul kaya ve maden olan katı bir fosil yakıttır. Siyah, koyu gri, kahverengi-siyah parlak veya mat olabilir. Genellikle oksijen, karbon ve hidrojenden kaynaklanan az miktarda kükürt ve azot içermektedir. Kömürleşme için gerekli süre 15 ile 400 milyon yıl arasında değişmekle beraber daha eski kömür kaynakları çok daha kaliteli ve yüksek kalorili olmaktadır. BP’nin yayınına göre dünyanın kesin kömür rezervi 892 milyar ton civarındadır. Bu miktardaki kömür rezervi 142 yıllık enerji üretimi için yeterlidir. Ayrıca kömür, diğer fosil yakıtlara göre en yüksek üretim / rezerv oranına sahiptir (Cengiz, 2017:10-11).

Elektrik üretiminde birçok bölgede kömür, doğal gaza göre daha düşük maliyetli bir alternatif olarak görölmektedir. Bu nedenle elektrik üretiminde en çok kullanılan kaynak kömürdür. ABD, 237,3 gigaton ile küresel kömür rezervlerinin en büyük bölümüne sahiptir. Rusya, 157 gigaton ile küresel kömür rezervi bakımından en bol ikinci ülkedir. Rusya’yı 114,5 milyar ton kömür rezervi ile Çin takip etmektedir. Bu iki ülkeyi sırasıyla Avustralya (76,4 gigaton), Hindistan (60,6 gigaton), Almanya (40 gigaton), Ukrayna (33,9 gigaton), Kazakistan (33,6 gigaton) ve Güney Afrika (30,2 gigaton) izlemekte olup bu dokuz ülke kendi topraklarında küresel kömür rezervlerinin %90’ını oluşturmaktadır (Pak, 2019:12).

1.4.5. Petrol ve Doğal Gaz Taşıma Yöntemleri

20. yüzyılda petrol kullanımının artması ve 1973 yılındaki küresel petrol krizinin ardından bu kaynaklara ulaşılabilirliği ve güvenliği sorgulanmıştır. Dünya nüfusundaki büyük artış ve enerji kullanımındaki artış, devletleri güvenli ve sürdürülebilir enerji kaynaklarını araştırmaya zorlamıştır. Artışın bu şekilde devam ettiği takdirde petrol ve doğalgaz kullanımının 2030 yılında yaklaşık %45 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle sadece zengin petrol ve gaz kaynaklarına sahip ülkeler değil, enerji koridorlarında yer alan ülkeler de stratejik olarak önemli olacaktır. Enerji jeopolitiği, enerjinin arz ve talep tarafının bulunduğu bölgeleri ve taşındığı coğrafyaları içermektedir (Özkan, 2010:7).

İlk petrol taşımacılığı 1861 yılında ABD’de Pennsylvania’da gerçekleştirilmiş olup İkinci Dünya Savaşı sırasında ise büyük tankerler tarafından taşınmıştır. Petrolün karayolu ile taşınması çok zor ve pahalı olduğundan deniz yolu ile ulaşım daha çok tercih edilmektedir (Kantörün, 2010:89). Bu nedenle petrol daha çok deniz yolu ile taşınmaktadır. Özellikle tanker gemileri, stratejik bölgelerin kıyılarına petrol taşınmasında önemli rol oynamaktadır.

Sıvı gazın (LNG) taşınması da Cezayir’den İngiltere’ye ilk kez 1964 yılında yapılmıştır. Ancak LNG’nin taşınması, petrol taşımacılığına kıyasla çok daha pahalıdır. Çünkü bu gemiler özel soğutma sistemlerine sahip olmalı ve bu nedenle bu gazların ucuz fiyata alınması gerekmektedir. Yüksek basınçlar ve patlamalar, sıkıştırılmış doğal gazın tankerlerle taşınmasını zorlaştırmaktadır. 20. yüzyılın ortalarındaki bilimsel gelişmeler sayesinde doğal gaz, son derece düşük sıcaklıklarda sıvı hale getirilebilmekte ve sıvılaştırılmış doğal gaz olarak taşınabilmektedir (Kantörün, 2010:89; Rutter, Morgan ve Warner, 2016:23).

ABD, Japonya ve Avrupa daha çok deniz ulaşımını tercih etmektedir. Bab-el Mandeb ve Hürmüz Boğazı, petrolün Avrupa ve Amerika’ya taşınması için çok önemli stratejik noktalar. Ancak petrolün tanker gemilerle taşınması çevre için tehlike arz etmektedir. Deniz taşımacılığı anlamında ABD’nin diğer devletlere üstünlüğü vardır. Enerji güvenliği açısından Asya, ABD ve Avrupa’ya petrol taşımacılığında özellikle Hürmüz Boğazı ile Bab-ül Mendep deniz yolları önemli rol oynamaktadır. Petrolün %65’i deniz yoluyla taşınmaktadır. Petrol ve doğal gazın boru hatlarıyla taşınması da daha ucuz bir yoldur. Doğal gazın boru hatları ile taşınması diğer taşıma türlerine göre en ucuz olanıdır. Doğal gazın %95’i boru hatları ile taşınmaktadır (Polattaş, 2019:17-18).

Boru hatları, toplama sistemlerine (kuyudan işleme tesislerine), iletim hatlarına (piyasalara tedarik alanları) veya dağıtım boru hatlarına (en yaygın olarak doğal gazı orta veya küçük tüketici birimlerine taşımak için) atıfta bulunabilir. Petrolün çoğu, güzergâhın en azından bir kısmında boru hatlarından geçtiğinden, boru hatları nakliye sürecinde çok kritik bir rol oynamaktadır. Ham petrol doğal gazdan ayrıldıktan sonra, boru hatları üzerinden başka bir taşıyıcıya veya doğrudan bir rafineriye taşınır. Petrol ürünleri daha sonra rafineriden pazara tanker, kamyon, demiryolu tankeri veya boru hattı ile taşınır. Doğal gazın boru hattı boyunca hareket ettirilmesi için yüksek basınçlı olması gerekir. Doğal gazın basınçlı kalmasını sağlamak için boru hattı boyunca aralıklarla kompresör istasyonları yerleştirilmiştir. Doğal gaz, bir türbin, motor veya motor tarafından sıkıştırıldığı kompresör istasyonuna girer. Basınç, akış ve sızıntıları izlemek için boru hattı ağı boyunca ölçüm

istasyonları da kurulur. LNG altyapısı, deniz kıyısına giden bir gaz boru hattı, gaz sıvılaştırma tesisi, depolama tesisleri ve sevkiyat için bir LNG terminali içermektedir (Rutter, Morgan ve Warner, 2016:23).

Stratejik planlama, boru hatlarının inşa edileceği en kısa ve en ekonomik rotaların, hat boyunca pompa istasyonlarının ve doğal gaz sıkıştırma istasyonlarının sayısının ve terminal depolama tesislerinin belirlenmesini içermesinin yanında hemen hemen her sahadan gelen petrol, talep üzerine herhangi bir rafineriye sevk edilebilir. Açık deniz boru hatları, kara boru hatlarından daha fazla sızıntı ve çevresel etki riski taşır, ancak boru hattı malzemesi ve izleme sistemlerindeki teknolojik gelişmeler boru hattı güvenliğini ve verimliliğini arttırmıştır (Quiroga, Fernando ve Of, 2012:3-5).

Boru hattı taşımacılığı, öncelikle rezervler ve üretim çıktısı ile ilgili belirgin dezavantajlara sahiptir. Boru hattı taşımacılığına yönelik altyapı yatırımı, yalnızca belirli bir varış noktasına ve pazara uzun bir süre boyunca büyük ve nispeten istikrarlı miktarlarda gaz taşırken ekonomik anlamda mantıklıdır. Bir boru hattı inşa etmenin ve bakımını yapmanın maliyeti, doğrudan uzunluğu ile ilgilidir. Bu nedenle, özellikle deniz tabanının altından geçmeleri gerekiyorsa, gazın boru hatları aracılığıyla uzun mesafelere taşınması pahalıdır. Boru hatları aynı zamanda sabotaja karşı da çok savunmasızdır; bu, birkaç ülkeden binlerce mil boyunca uzanan bir boru hattının örtük jeopolitiğinde gezinirken önemli bir faktördür. Bir boru hattına yapılacak bir saldırı, büyük miktarlarda gazın uzun bir süre boyunca taşınmasını durdurabilir ve bu da bölgedeki bir ülkenin enerji arzını önemli ölçüde etkiler (Rutter, Morgan ve Warner, 2016:24-25).

Özellikle gazın taşınması için öncelikle gazın sıvılaştırılması ve ardından gaz haline dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu prosedür çok fazla finansal maliyet getirmektedir. Bu nedenle boru hatları ihracatçı ülkeler tarafından tercih edilmektedir. Ancak boru hatlarıyla yapılan bu taşımalar, büyük yatırımlar ve ayrıca uzun vadeli sözleşmeler gerektirmektedir. Bunun yanında ülkelerin siyasi istikrarı, krizleri, ekonomik durumları gibi diğer faktörler de önemlidir. Petrol ve doğal gaz taşıma anlamında Türkiye'nin kesişme rolü, ülkeye stratejik bir önem kazandırmaktadır (Özkan, 2010:7). Dünyada enerji eğilimi büyük ölçüde petrol ve doğal gaz talebine bağlıdır. Dünya politikasında petrol ve doğal gaz rezervlerinin aranması ve bunların dağıtımı konusunda büyük bir rekabet vardır. Fosil yakıtlar, günümüz dünyasında kullanılan enerjinin ağırlıklı olarak %90'ını oluşturmaktadır (Stephens, 2017:660).

Uluslararası enerji politikaları ağırlıklı olarak uzun vadeli ekonomik, teknik ve politik planlardan oluşmaktadır. Enerji arzındaki herhangi bir kesinti veya enerji fiyatlarındaki artışlar dünyada siyasi ve ekonomik krizlere neden olmaktadır. Enerji kaynakları, bir devletin uluslararası politikaya yön vermesini sağlayabilmektedir. Günümüzde enerji, uluslararası ilişkilerde yeni bir diplomatik araç ve güç unsuru haline gelmiştir. Bu yeni uluslararası siyasi konjonktürde; uluslararası toplumun yeni aktörleri sadece devletler değil, aynı zamanda uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerdir (Polattaş, 2019:17-18).

BÖLÜM II

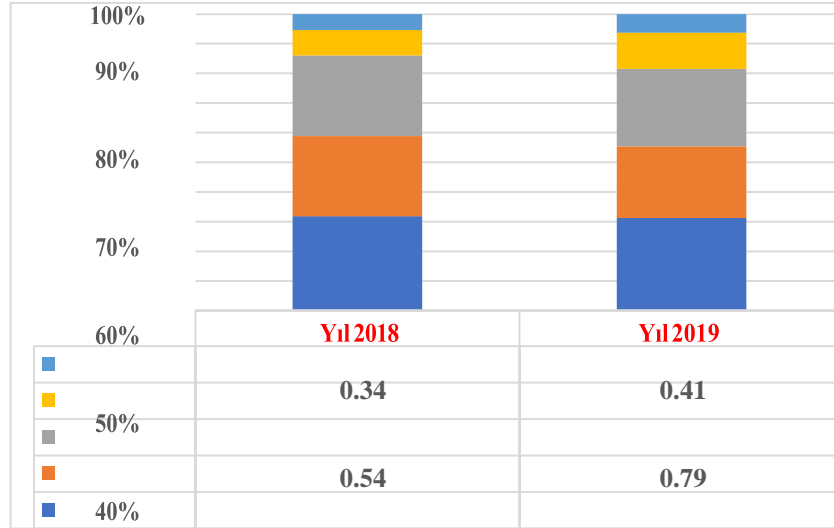
2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Yaklaşık 85 milyonluk nüfusa sahip olan Türkiye, son birkaç on yılda hızlı büyüyen ekonomisinin yanında aynı zamanda gelişmekte olan bir ülke olarak tarımdan sanayiye geçiş yapmış ve bu dönüşüm enerji talebini artırmıştır. 2018 yılı itibariyle ekonomisi dünyanın en büyük 18. ekonomisidir ve önümüzdeki yıllarda büyümesi beklenmektedir. Ekonomik kalkınma için enerjiye ihtiyaç duyulduğundan, enerji talebinin de artması beklenmektedir. Türkiye’nin enerji karışımının %87’si fosil yakıtlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda, fosil yakıtlarda net ithalat bağımlılığı %77 olup Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının bolluğunun yanında coğrafi özellikleri nedeniyle güneş, rüzgâr, hidro ve jeotermal enerji için yeterli potansiyel bulunmaktadır (Koç, Yağlı, Koç ve Uğurlu, 2018:88-90).

Türkiye’nin enerji talebi sürekli olarak artarken, yenilenebilir enerji kaynakları veya bir ülkenin talebi karşılamak zorunda olduğu enerji kaynaklarının artırılması konusunda etkin politikalar eksik kalmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’nin enerji ihtiyacını ithal etmekten ve bağımlılığını artırmaktan başka seçeneği yoktur. Özellikle Türkiye gibi enerji ihtiyacının yüksek oranda ithalata bağımlı olduğu bir ülke için artan enerji tüketimi sadece doğaya zarar vermekle kalmamakla birlikte aynı zamanda ülkenin ticaret dengesine de yük oluşturmaktadır (Ağçay, 2018:4-7). Dünyanın temel enerji kaynakları kömür, doğal gaz ve petrol olup bunların tüketimi çevre üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Önemli sorun, yenilenemeyen enerji kaynaklarının artan tüketiminin, sera gazı emisyonlarını da artırarak çevreye katastrofik zararlara yol açmasıdır. Bu enerji kaynakları tükendikçe daha pahalı olmaları beklenmektedir. Toplam enerji tüketiminin %87’ye yakını ithal kaynaklardan sağlandığından artan enerji fiyatları Türkiye ekonomisi için önemli sonuçlar doğurmaktadır (Durgun ve Durgun, 2018:3-6).

Türkiye’de en çok elektrik tüketen sektör her zaman sanayi sektörü olmuştur. Türkiye’de başlıca sanayi kuruluşları; çay, fındık, tütün, domates, karpuz vb. tarım ürünlerinin üretimine dayanmaktadır. Diğer büyük endüstriler arasında tekstil, gıda işleme, otomotiv, elektronik, madencilik, turizm, inşaat, kereste ve kâğıt bulunmaktadır. Türk ürünleri, yüksek kalitesi ve dayanıklılığı nedeniyle dünyada çok pazarlanabilir ve “Made in Turkey” markalarıyla ünlüdür. Ürünler ağırlıklı olarak Avrupa Birliği (AB), Orta Doğu ve Amerika kıtasındaki ülkelere ihraç edilmektedir (Massaga, 2019:20).

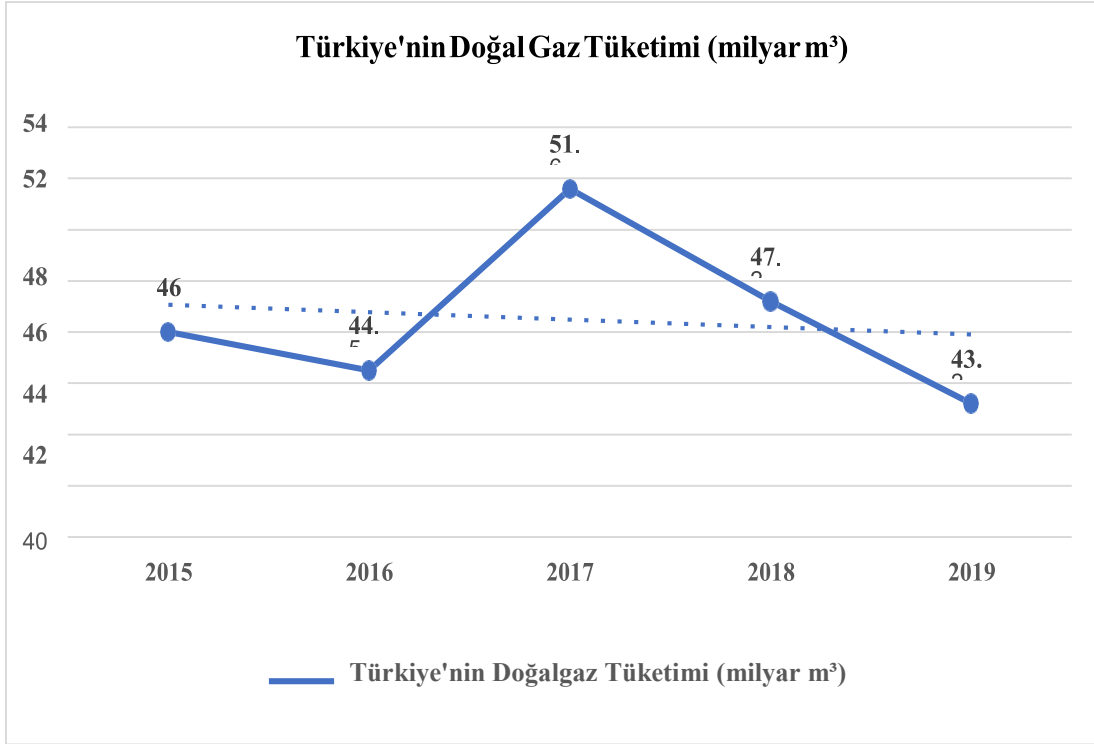

Şekil 2.1. 2018-2019 yıllarında Türkiye'nin yakıt türüne göre birincil enerji tüketimi (Kurt, 2021)

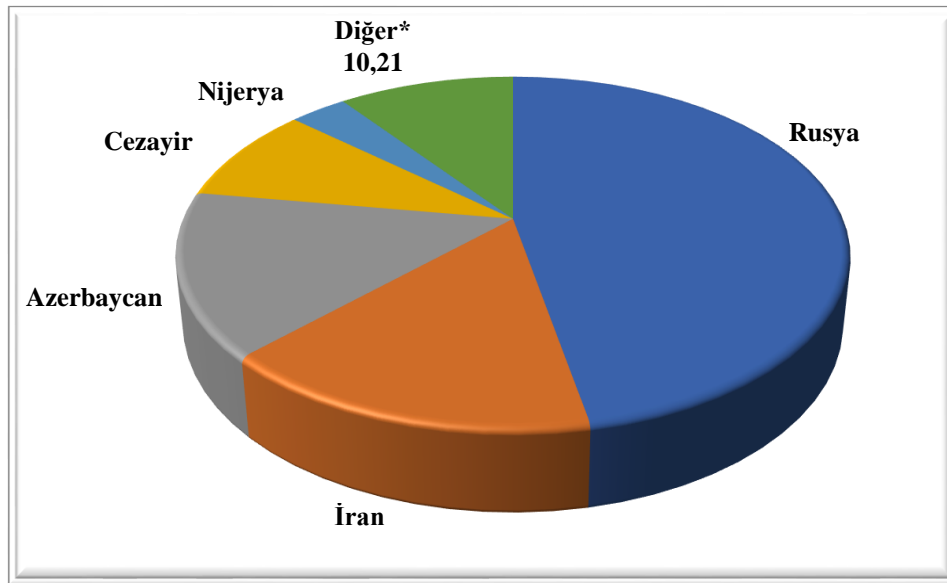
Büyüyen ekonomisine bağlı bir şekilde Türkiye'nin enerji ihtiyacı da artmaktadır. Özellikle enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan fosil yakıtlar ithalat yoluyla tedarik edilmektedir. Petrol, doğalgaz ve kömür gibi enerji rezervlerinin tükenmesi mutlak kıtlık olarak tanımlanabilirken, bu rezervlere ulaşamaması siyasi, sosyo-ekonomik ve teknik-teknolojik nedenler ile karşılaştırmalı kıtlık olarak tanımlanabilir. Enerji ihtiyacının çoğunu ithalatla karşılayan ülkeler, enerji sıkıntısı çeken ülkelerdir (Yılmaz, 2019:7-10).

Türkiye'nin birincil doğal gaz rezervleri azdır. Doğal gaz arama ve üretimine ilişkin izinler Türkiye Petrol İşleri Genel Müdürlüğü tarafından verilmektedir. Üretim ve arama faaliyetleri 6491 Sayılı Türkiye Petrolleri Kanunu kapsamında yürütülmekte ve izlenmektedir. Türkiye'de doğal gaz üretimi, 2008 yılına göre 2017 yılında düşüş göstererek 12501 Milyon fit küp (mcf)'e ulaşmıştır (Massaga, 2019:21). Türkiye'nin doğal gaz tüketimi, nüfusu, sanayileşme ve kentleşme yapısı ile doğru orantılı, hava sıcaklığı ile ters orantılı olarak artmaktadır. Türkiye, sınırlı yeraltı zenginliği nedeniyle petrolün yanı sıra doğal gazın da net ithalatçısıdır. Yıllar içinde doğal gaz üretimi, tüketimin %2'sinin altındadır. Türkiye'nin doğal gaz ithalatına bağımlılığı, ülkenin doğal gaz ithalatının dış ticaret açığında önemli bir rol oynamasıyla %99'un üzerindedir. Doğal gaz, küresel birincil enerji tüketiminde petrol ve kömürden sonra 3. sırada yer alırken ülkemizin toplam nihai enerji tüketiminde doğalgaz, petrolden sonra 2. sırada yer almaktadır. Ülkemizde küresel ölçekte yapılan enerji tüketimi tahminleri doğrultusunda, kısa ve orta vadede tüketimi artacak tek fosil yakıtın doğalgaz olması beklenmektedir (Kurt, 2021:8).

Akdeniz ve Karadeniz’de açıklanan ve potansiyel rezervler dışında yaklaşık 18,5 bcm (milyar metreküp) doğal gaz rezervine ve düşük üretime sahip olan Türkiye, yıllık tüketiminin %1’ini bile karşılayamamaktadır. 2019 yılında Türkiye’nin doğalgaz üretimi yıllık yaklaşık %11 oranında artmış yılda 474 bcm miktarına ulaşmıştır (Bayraç, 2009:56).

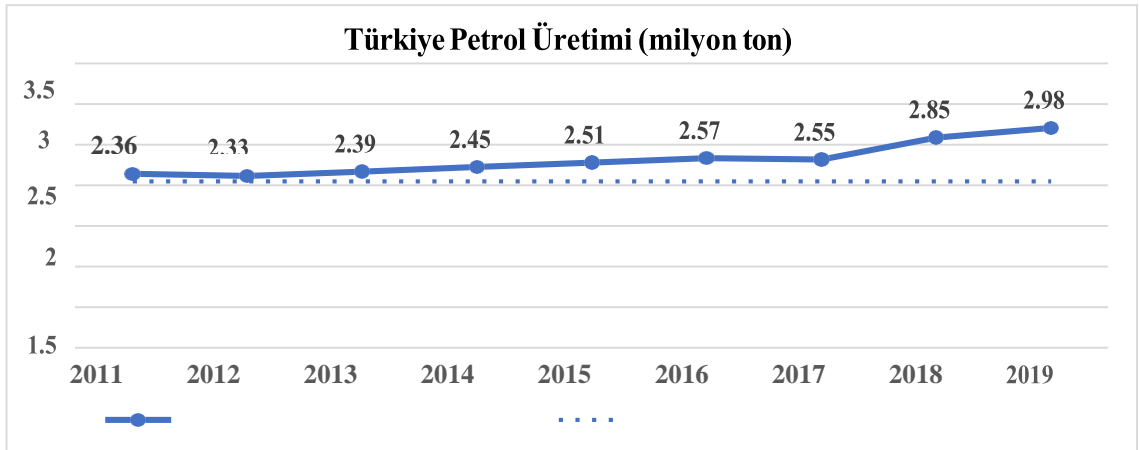
Şekil 2.2. 2015-2019 yılları arasında Türkiye'nin doğal gaz tüketim verileri (Kurt, 2021)

Şekil 2.3. Doğal gaz ithalatının ülke bazındaki payı (EPDK, 2020)

2017 yılında 53,9 bcm ile Türkiye’de en yüksek seviyeye ulaşan doğalgaz tüketimi 2018 ve 2019 yıllarında gerilemiştir. Doğal gaz tüketimi 2018 ve 2019 yıllarında sırasıyla %8,6 ve %8 düşüşle 49,2 bcm ve 45,3 bcm olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılının ilk yedi ayı yıllık bazda karşılaştırıldığında, doğal gaz tüketimindeki düşüş eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Bu düşüş trendinde Covid-19 pandemisi, doğalgazdan elektrik üreten santrallerin üretimindeki değişimler ve sıcaklıkların etkili olduğu değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2018:7-10).

Doğal gaz %33,4 ile diğer birincil enerji kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Doğal gaz, elektrik enerjisi sektörü için önemli bir kaynaktır. Elektrik enerjisi sektöründeki kullanımın azalmasına bağlı olarak doğalgazın birincil enerji kaynakları içindeki payı 2015 yılında durmuştur. Konut ve ticari kullanımı %26 olup tüketilen doğal gazın %18’i demir-çelik sektörlerinin tüketimde başı çektiği sanayide kullanılmaktadır. Yerli doğal gaz üretimi talebi karşılayamadığı için Türkiye, gaz tüketiminin tamamına yakını ithalat yoluyla karşılamak zorunda kalmaktadır. 2019 yılında 45,2 milyar metreküp gaz ithal edilmiş olup talepteki düşüş nedeniyle yıllık bazda %9 düşüş yaşanmıştır. 2020’nin ilk yedi ayında 25,6 milyar metreküp gaz ithal edilmiş olup 2017 ve 2018’de sırasıyla yaklaşık %14 ve %4’lük bir yıllık düşüşe işaret etmiştir. Yunanistan ve Bulgaristan’a yapılan ihracat 2018’e göre %13,3 artarak 763 mcm olarak gerçekleşmiştir (Kurt, 2021:8).

Şekil 2.4. 2011-2019 yılları arası Türkiye’nin petrol üretim verileri (Kurt, 2021)

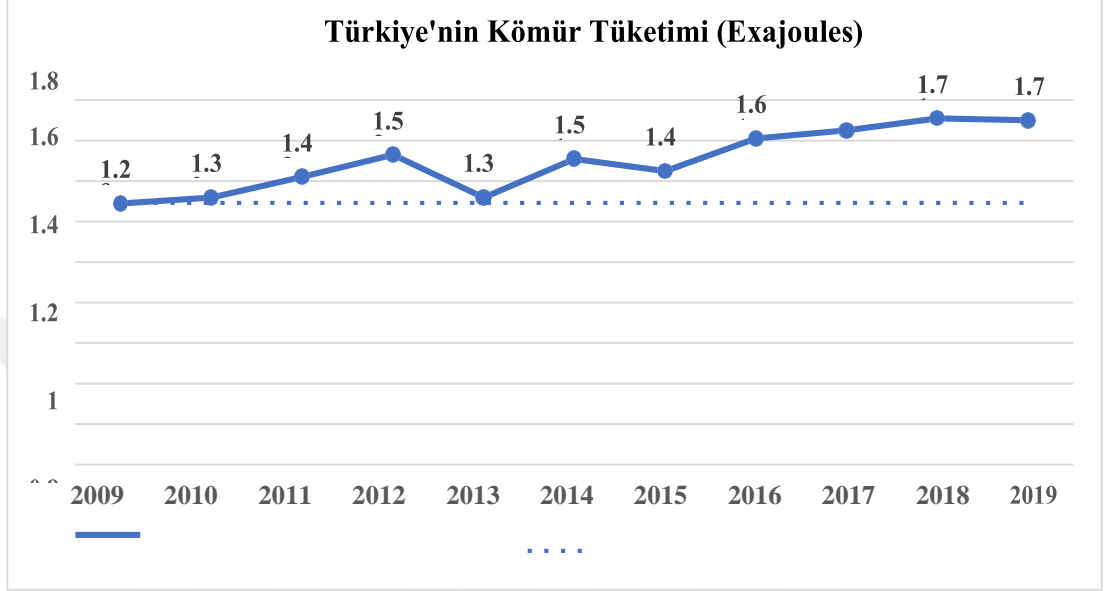
Petrol daha çok ulaşım sektöründe ve endüstriyel malzeme olarak kullanılmaktadır. Türkiye önemli miktarda petrol üretmemekle beraber 2000’li yılların başında petrol, Türkiye’nin en önemli elektrik üretim kaynaklarından birisi olmuştur. 2019 yılında Türkiye’nin üretilebilir petrol rezervleri 360 milyon varil olup ağırlıklı olarak ülkenin

güneydoğusunda yer almaktadır. Türkiye'deki petrol sahalarının çoğu eskidir ve kuyu verimi istikrarlı bir şekilde düşmektedir. Bu nedenle, üretim verimini artırmaya yönelik gelişen teknolojiler ve uygulamalar büyük önem taşımaktadır. 2019 yılında 80 adet arama ve 73 adet üretim kuyusu olmak üzere toplam 153 adet kuyu sondajı yapılmıştır. Bu kuyulardan 97'si TPAO'ya, 56'sı ise sektörde faaliyet gösteren diğer şirketlere aittir (Çalışkan ve Çakmak, 2019:938-940). 2019'dan önceki üç yıl dikkate alındığında, ham petrol üretimi ortalama 2,5 milyon ton olurken ham petrol üretimi 2019'da yaklaşık 2,9 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ham petrol üretimi yıllık bazda %4,7 artmıştır. Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. (TÜPRAŞ) 2019 yılında İzmir, İzmit, Kırıkkale ve Batman'da bulunan dört petrol rafinerisi aracılığıyla 27,2 milyon ton ham petrol işleyerek 28,1 milyon ton ürün üretmiştir. Bunun yanında 2019 yılında TÜPRAŞ rafinerilerinde 45 farklı ürün üretilmiştir (Massaga, 2019:30-32). 2017 yılına kadar yukarı yönlü bir seyir izleyen petrol ve petrol ürünleri tüketimi 2018 ve 2019 yıllarında azalarak Ocak-Temmuz 2020'ye kadar devam etmiştir. Bu dönemde havacılık yakıtları ve fuel-oil türleri ile toplam petrol tüketimi azalmıştır (Çalışkan ve Çakmak, 2019:938-940). Covid-19 pandemisi sonrasında özellikle Nisan ayından itibaren alınan tedbirler doğrultusunda getirilen seyahat kısıtlamaları nedeniyle bu azalış önemli ölçüde gerçekleşmiştir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları nedeniyle 2018 yılında önceki dönemlere göre yaklaşık 21 milyon tona gerileyen ham petrol ithalatı, petrol ürünleri ithalatında Rusya ve Irak'ın payının artması ve devreye alınmasıyla 2019 yılında 31 milyon tonu aşmıştır. 2019 yılının son altı ayında ve 2020 yılının ilk 8 ayında İran'dan petrol ithal edilmemiştir. 2020 yılının ilk altı ayında ham petrol ithalatında bir önceki yıla göre önemli bir fark görülmezken Temmuz 2020'de ithal edilen ham petrolde önemli bir fark görülmemiş olup yıllık bazda %7,6 artmıştır (Massaga, 2019:30-32).

Türkiye, sınırlı petrol ve gaz kaynaklarının aksine yerli kömür rezervleriyle tanınmaktadır. Türkiye, enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasına yönelik çalışmalar doğrultusunda geniş yerli linyit rezervlerinin kullanımını artırmayı hedeflemektedir. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına (ETKB) göre Türkiye, linyit rezervleri ve üretim seviyeleri açısından orta seviyelere, taşkömürü açısından ise düşük seviyelere ulaşmıştır. Türkiye, dünya toplam linyit rezervlerinin yaklaşık %3,2'sine sahiptir. Linyit, Türkiye'nin en önemli yerli kaynağıdır ve linyit rezervleri Türkiye'nin her yerinde bulunmaktadır. Türkiye'de rapor edilen toplam 17,3 milyar ton linyit rezervi bulunmaktadır. Türkiye'deki en önemli linyit rezervleri Güneydoğu Anadolu'da, Afşin Elbistan linyit havzasında

Kahramanmaraş kenti yakınlarındadır. Toplam kömür rezervlerinin %46'sının bölgede olduğu tahmin edilmektedir. Bunun nedeninin Türkiye’de bulunan linyitin tenörünün düşük olması ve EURACOAL’ın bir raporuna göre Türkiye’deki toplam linyit rezervlerinin sadece %5,1’inin ısı içeriği değerinin 3000 kcal/kg’ın üzerinde olmasıdır ki rezervlerin bir diğer küçük payı (%3,4) ise 4000 kcal/kg’ın üzerinde bir ısı içeriği değerine sahiptir.

Şekil 2.5. 2009-2019 yılları arasında Türkiye'nin kömür tüketimi (Kurt, 2021)

Kömür, Türkiye enerji pazarında doğalgazdan sonra en büyük ikinci paya sahiptir. Son verilerde kömür 2014 sonunda 39049 ktep'e ulaşmıştır. Kömür, Türkiye'deki enerji pazarının neredeyse üçte birine sahiptir. 2014 yılı sonunda kömüre dayalı santraller 15.500 MW'a ulaşmıştır. Taş kömürü, linyit, asfaltit, kok, petrokok en yaygın türler olup Türkiye, kömür rezervleri açısından 2019 yılı sonu itibariyle ile toplamda 11.525 milyon tonluk rezerve ve dünya genelinde %1,1'lik bir paya sahiptir (Kurt, 2021:8).

Antrasit veya bilinen adıyla "taş kömürü" tüm kömür türleri içinde en yüksek ısı değerine sahiptir ve neredeyse 30000 kJ/kg değerine ulaşmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de taşkömürü, 2014 yılında 20220 ktep değeriyle termik santrallerde en yüksek üretim seviyelerine sahiptir. Türkiye ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu, Kolombiya, Avustralya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kanada ve ABD'den taş kömürü ithal etmektedir. İkinci en yüksek pay linyittir. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'ne (MTA) göre, Türkiye'de keşfedilen küresel kömür rezervlerinin yaklaşık %2,1'i linyittir. Son araştırmalarla milli kömür rezervleri 17,5 milyar tona ulaşmıştır. Linyit, Türkiye'deki başlıca kömür türüdür ve düşük ısı değerlerinden (2500 kcal/kg) dolayı elektrik üretim santrallerine uygundur. Şu anda

Türkiye’de 8515 MW Kurulu linyit santrali bulunmakla beraber MTA, 20000 MW linyit bazlı enerjinin inşa edilebileceğini ve yeni bulunan linyit rezervlerinden beslenebileceğini öngörmüştür (Massaga, 2019:30-32).

Fosil yakıtlar konusunda ithalata bağlı olan Türkiye, yenilenebilir enerji tedariki noktasında önemli adımlar atmaktadır. Bu bağlamda hidroelektrik oldukça önemlidir. Türkiye’nin teorik hidroelektrik potansiyeli 433 milyar kWh, teknik olarak kullanılabilir hidroelektrik potansiyeli 216 milyar kWh’dir. Ancak Türkiye’nin hidroelektrik potansiyeli 158 milyar kWh/yıl olup bu da mevcut yatırımlarla hem ekonomik hem de sosyal olarak yapılabilir. Geliştirilecek proje ve planların 180 milyar kWh olması beklenmektedir. 2016 sonu itibarı ile bu seviyeye yükselmiştir. Çünkü hidroelektrik yapılabilme potansiyeli yıllara göre değişmektedir. Hidroelektrik santrallerin enerji üretimi olarak 26.819 MW kurulu güç 12.380 MW olup bunun %46,2’si Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından inşa edilen ve geliştirilen hidroelektrik santrallerinden oluşmaktadır (Afşar, 2019:8).

Jeotermal enerji alanında Türkiye’de Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından bugüne kadar 190 jeotermal alan keşfedilmiş olup Türkiye’nin ekonomik jeotermal potansiyeli 1,4 milyar kWh/yıl olarak tahmin edilmektedir. 2010 yılında açılan kuyu sayısı yaklaşık 498 ve toplam derinlik yaklaşık 242.515 m’dir. MTA’ya (2011) göre Türkiye, jeotermal enerjinin doğrudan kullanım için dünyada yedinci, Avrupa’da ise birinci sırada yer almaktadır. Jeotermal santraller 2017 yılında üretilen toplam elektriğin %2,1’i olan 6127,5 GWh elektrik üretirken diğer yandan Türkiye’deki jeotermal santrallerin (JES) kurulu gücü son yıllarda artmaktadır (Serdar, 2018.6-8).

Rüzgâr enerjisi ile ilgili olarak Fizibilite çalışmaları Türkiye’nin rüzgâr enerjisi üretimi için 50 milyar kWh/yıl olarak tahmin edilen büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğu iddia edilmiştir. Türkiye rüzgâr haritasına göre, Türkiye’nin yıllık rüzgâr hızı 8,5 m/sn ve üzeri olan bölgelerde minimum 5.000 MW, rüzgâr hızı 7.0 m/sn’den yüksek olan bölgelerde ise 48.000 MW rüzgâr enerjisi potansiyeline sahip olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye Rüzgâr Enerjisi Birliği (TWEA) 2019 raporu, Türkiye’de kurulu rüzgâr santrallerinin büyük bir kısmının toplam 2832.1 MW kurulu güç ile Ege Denizi’nde bulunduğunu ve onu 2448,7 MW kurulu güç ile Marmara Denizi kıyısının izlediğini göstermektedir. Akdeniz ve Karadeniz kıyısı 2018 yılında sırasıyla 996 MW ve 272,5 MW kapasite kaydetmiştir (Orun, 2021:15). Yenilebilir enerji alanında bir diğer alternatif enerji ise güneş enerjisidir. Türkiye’nin ortalama yıllık güneşlenme süresi 2640 saat (günlük toplam 7,2 saat) ve ortalama toplam radyasyon basıncı 1.311 kWh/m²/yıldır. Türkiye’nin

ekonomik güneş enerjisi potansiyeli 380 milyar kWh/yıl olarak tahmin ediliyor. ETKB verilerine göre, Haziran 2018 itibarıyla 5224 santral ile Türkiye’de en fazla santral sayısına sahip olan güneş enerjisi Türkiye’nin güneş enerjisi potansiyelini kullanmak konusunda ne kadar motive olduğunu göstermektedir. Öte yandan TEİAŞ, Eylül 2018 itibarıyla Türkiye’de toplam kurulu gücü 4768 MW olan 5591’i lisanssız üretim tesisi olmak üzere 5600 güneş enerjisi santrali bulunduğunu, sadece 81,7 kapasiteli 9 güneş enerjisi santralinin lisanslı olduğunu bildirmiştir (Afşar, 2019:16).

Son birkaç on yılda, Türkiye’nin birincil enerji arzının %75’i ithal kaynaklardan sağlanmıştır. Doğal gaz %33,4 ile Türkiye’nin birincil enerji kaynakları içinde en yüksek paya sahip olup bu doğal gaz konut ve ticari tüketimin %26’sı, sanayinin %18’i ve geri kalanı elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Doğal gaz tüketimini, birincil enerji arzının %32’sini oluşturan kömür izlemektedir ve kömür %58 ile başlıca elektrik sektöründe %29 ile de çimento, çelik ve demirden oluşan sanayi sektörü tarafından tüketilmektedir. Üçüncü tercihli enerji kaynağı, birincil enerji arzının %24’ünü oluşturan petroldür. Petrol, ulaşım amaçlı kullanılan enerjinin %79’unu oluşturmaktadır. 2018 yılı itibarıyla Türkiye’nin birincil enerji arzının %32’si petrol, %28’i kömür, %26’sı doğal gaz, %9’u hidro ve %5’i yenilenebilir kaynaklardan oluşmaktadır. Bu rakamlara göre enerjimizin %86,6’sı halen yenilenemeyen kaynaklardan karşılanırken yenilenebilir kaynaklar sadece %13,4’ünü sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye’nin 2018’de enerji faturası 2017’ye göre yaklaşık %15,6 artmış ve enerji ithalatı, ithalat faturasının yaklaşık %20’sini oluşturmuştur. Özetle, Türkiye’nin enerjisinin %75’i yabancılara ve %87’si yenilenemeyen enerji kaynaklarına bağlıdır (Koç, Yağlı, Koç ve Uğurlu, 2018:92-94).

2.2. AZERBAIJAN’IN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Azerbaycan Cumhuriyeti (Azerbaycan), doğuda Hazar Denizi, batıda Ermenistan ve Gürcistan, kuzeyde Rusya Federasyonu ve güneyde İran ile komşu olan Güney Kafkasya bölgesinde yer almaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 86600 km² olup nüfusu 10,1 milyondur. Ülkenin başkenti Bakü olup aynı zamanda en büyük şehridir. Azerbaycan, büyük bir ham petrol ve doğal gaz üreticisi olarak dünyanın en yüksek enerjide kendine yeterlilik oranlarından birine sahiptir. Azerbaycan, 1991’de elde ettiği bağımsızlığından bu yana, 1990’larda ve 2000’lerde güçlü bir büyümeye iten geniş petrol ve gaz rezervleriyle önemli bir ekonomik dönüşüm geçirmiştir. Ancak madencilik sektörüne olan yoğun bağımlılık, Azerbaycan’ı petrol fiyatlarındaki oynaklığın olumsuz etkilerine maruz bırakmıştır (IEA, 2021:21-24).

Enerji kaynaklara bağılı olarak 2013'den itibaren gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) büyüme 2018'de yıllık ortalama %5,5'ten %1,4'e düşmüştür. Ülkenin hidrokarbon sektörü, GSYİH'nın kabaca üçte birine katkıda bulunduğu ve toplam ihracatın %90'ından fazlasını oluşturduğu için düşüşün büyük kısmından sorumludur. 2014 yılında küresel petrol fiyatlarında yaşanan gerileme ve ardından petrol üretiminde yaşanan düşüş bu daralmayı tetiklemiştir. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki düşüş, Azerbaycan'ın hidrokarbon zengini ticaret ortaklarından gelen havalelerde de düşüşe yol açmıştır. Ülkenin kırsal nüfusunu destekleyen bu havaleler üçte bir oranında düşmüştür. 2017'de Azerbaycan'ın GSYİH'sı neredeyse hiç büyüme göstermemiş ancak 2018'de %1,4'lük bir artış görülmüştür (Ediger ve Duymaz, 2016:21). Azerbaycan'da hem petrol hem de gaz uzun bir geçmişe sahip olup 2000'li yılların ortalarında Azeri-Çırac-Güneşli petrol bloğu, Şah Deniz gaz sahası ve bunlarla ilgili ihracat altyapısı faaliyete geçtiğinde üretim yeni seviyelere yükselmiştir. Petrol üretimi 2010'da zirveye ulaşırken, gaz üretiminin en azından 2022-2023'e kadar artmaya devam edeceği öngörülmektedir. Genel olarak, 2019'daki toplam enerji üretimi 60,1 milyon ton petrol eşdeğeri ile 2000'dekinden neredeyse üç kat daha yüksek gerçekleşmiştir (IEA, 2021:21-24).

Tablo 2.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Doğalgaz Üretimi (milyon m³/1992-2018-Aghabaylı, 2020:12)

Yıllar	Doğalgaz Üretimi	Yıllar	Doğalgaz Üretimi	Yıllar	Doğalgaz Üretimi
1992	7,7	2001	5,6	2010	25,8
1993	6,8	2002	5,3	2011	25,7
1994	6,3	2003	5,8	2012	26,7
1995	6,4	2004	4,8	2013	30,1
1996	6,1	2005	5,7	2014	29,6
1997	5,3	2006	10	2015	29,3
1998	5,6	2007	15,8	2016	29,6
1999	5,9	2008	23,3	2017	28,5
2000	5,6	2009	23,8	2018	30,4

Petrol ve doğal gaz, Azerbaycan'ın ihracat gelirlerinin yaklaşık %90'ını sağlamakta ve hükümet bütçesinin yaklaşık %60'ını finanse etmektedir. Ayrıca birincil enerjinin %98'ini ve ülkenin elektriğinin %90'ından fazlasını sağlamaktadır. 1990'ların sonundan bu yana Azerbaycan'da yaşam standartlarındaki kayda değer artışın petrol ve daha yakın zamanda gaz büyük ölçüde neden olmuştur (Ekici ve Arpa, 2021:32).

Azerbaycan, istikrarlı bir petrol ve gaz yatırım ortamı oluşturmayı başarmış, önemli ve güvenilir bir petrol ve gaz ihracatçısı haline gelmiştir. Uluslararası öneme sahip büyük bir başarı, yakın zamanda tamamlanan ve Azerbaycan'ın Şah Deniz 2 sahasından Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz sağlayan Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'a yeni bir gaz ihracat

geliri kaynağı sağlarken Avrupa'nın gaz tedarik yollarını çeşitlendirmesine ve yerli üretimi düşmeye devam ederken gaz güvenliğini iyileştirmesine yardımcı olmaktadır.

Tablo 2.2. *Yıllar İçerisinde Azerbaycan'da Petrol Üretimi (milyon ton/1992-2018-Aghabaylı, 2020:12)*

Yıllar	Petrol Üretimi	Yıllar	Petrol Üretimi	Yıllar	Petrol Üretimi
1992	11	2001	14,9	2010	50,8
1993	10,2	2002	15,3	2011	45,6
1994	9,6	2003	15,3	2012	43,3
1995	9,3	2004	15,5	2013	43,4
1996	9,3	2005	22,2	2014	42
1997	9	2006	32,3	2015	41,6
1998	11,5	2007	42,6	2016	41
1999	13,9	2008	44,6	2017	38,6
2000	14	2009	50	2018	36,8

IEA, Avrupa gaz ithalat talebinin 2025 yılına kadar yılda yaklaşık 45 milyar metreküp (bcm/a) artmasını beklemektedir. Kapasite artışlarıyla birlikte SGC, Şah Deniz 2 sahasının yıllık 16 bcm'lik üretiminin iki katını taşıyabilir ve bu da Azerbaycan'ın bölgesel bir gaz merkezi haline gelmesine yol açabilir (Najafaliyev, 2021:48-50).

Petrol ve gaz, kısa ve orta vadede Azerbaycan için başlıca zenginlik kaynakları olmaya devam edecek olsa da, özellikle iki faktör uzun vadede Azerbaycan için daha az önemli bir role işaret etmektedir. 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan petrol üretiminin 2010 yılından itibaren düşüşte olmasıdır. 2000'li yıllarda önem kazanan doğalgaz üretimi artmaya devam etse de, petrol üretiminin azalması nedeniyle toplam ihracat gelirleri düşmektedir. 2014-2015 ve 2020 yıllarındaki petrol fiyatları şokları, kısa vadeli akaryakıt fiyatlarındaki dalgalanmalar, bir takım riskleri ortaya çıkartırken, ekonomiyi çeşitlendirmeye yönelik daha uzun vadeli çabaların gerektiğini de ortaya koymuştur (IEA, 2021:21-24).

Şah Deniz gaz sahasının keşfinin ardından 2000'li yıllarda petrol ve gaz üretimi önemli ölçüde artmış ve 2010'da rekor seviyelere ulaşmıştır. Hükümet ve uluslararası şirketler, enerji sektörü ile birçok yeni santralin inşasının yanı sıra önemli yatırımlar yapmıştır. Gaz ve elektrik şebekelerinin rehabilitasyonu ve modernizasyonu, arzın güvenilirliğini artırmıştır (Şahin ve Hasanoğlu, 2019:217-220).

Azerbaycan'ın Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve İran ile paylaştığı Hazar Havzası'ndaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin 2018'de yedi milyar varil olduğu bildirilmiştir. Azerbaycan, büyük bir petrol ve doğal gaz üreticisi olduğundan bu iki emtia ülkenin ihracatına ve yurtiçi enerji arzına hâkimdir. Genel olarak Azerbaycan tükettiği enerjinin yaklaşık dört katını üretmekte olup dünyanın en yüksek enerjisi kendi kendine

yeterlilik seviyesine sahiptir. Son yıllarda petrol üretiminin yaklaşık %90'ını ve doğalgazının %40'undan fazlasını ihraç etmiştir. 2019 yılında Azerbaycan'ın yerel enerji arzı, %66 oranında doğal gaz ve %33 oranında petrole dayanmaktadır. Doğal gaz, ülkenin elektrik üretiminde de %90'lık bir payla önemli bir yere sahiptir. Ham petrol, ülkenin petrol ürünü tüketiminin çoğunu karşılamak için yerel olarak rafine edilmekte olup rafineri kapasite yükseltme çalışmaları sürmektedir (IEA, 2021:21-24).

Azerbaycan, yenilenebilir enerji gelişimi için büyük potansiyele sahip bir ülkedir. Ülkenin mükemmel rüzgâr ve güneş kaynakları ve biyokütle, jeotermal ve hidroelektrik için önemli beklentileri var. Bu potansiyelin kilidini açmak amacıyla hükümet, 2020 yılına kadar 420 MW yenilenebilir enerji kapasitesi ekleme hedefi belirlemiştir. Bu hedeften hareketle ülke, mühendislik, satın alma ve inşaat (EPC) sözleşmeleri kullanan projeleri devreye almaya başlamıştır (Şahin ve Hasanoğlu, 2019:217-220).

Bununla birlikte, ülkenin mevcut kaynaklarının ve uzun vadeli hedeflerinin ölçüğü ile karşılaştırıldığında, pratik dağıtım sınırlı olmuştur. Enerji karışımında yenilenebilir enerjinin daha yüksek bir payı, ekonomik çeşitliliğin ötesinde birçok fayda sağlayabilir. Yenilenebilir enerji, geleneksel olarak petrol ve gazın hâkim olduğu bir ülkede yeni istihdam fırsatları için bir katalizör görevi görebilir, teknolojik yenilik için yollar sağlayabilir ve ekonomik değer yaratma ve buna bağlı GSYİH büyümesi için yeni sektörler açabilir. Ayrıca yenilenebilir enerjinin hızlandırılmış dağıtımı enerji verimliliğindeki sürekli iyileştirmelerle birleştiğinde yurt içi petrol ve gaz tüketimini azaltabilir, ihracat yoluyla ek gelir elde etme ve yerel sübvansiyonları azaltma fırsatları sağlayabilir (Şahin ve Hasanoğlu, 2019:217-220).

Hidroelektrik, geleneksel olarak ülkenin enerji karışımında sağlam bir konumunu korumuştur. Yenilenebilir enerji kaynakları arasında hidroelektrik, 6750 MW'lık termik güç kapasitesine kıyasla 2017 yılında 1131 MW ile en yüksek kurulu güce sahiptir. Azerbaycan, özellikle Hazar Denizi boyunca kıyı bölgelerinde mükemmel rüzgâr kaynaklarına sahiptir. Rüzgâr potansiyeli 3000 MW olarak tahmin edilmektedir. Bu potansiyel, hükümetin 2020 yılına kadar 350 MW yeni kapasite hedefini yansıtmaktadır. 2017 yılı sonunda, Azerishiq JS tarafından işletilen 51,7 MW, Azalternativenenergy LLC tarafından işletilen 2,7 MW ve özel sektör tarafından 8 MW olan 62,4 MW kurulu güce sahiptir (IRENA, 2019:22-24).

Azerbaycan'ın tahmini 23040 MW güneş enerjisi potansiyeli vardır. Yıllık güneşlenme saati sayısı 2400 ile 3200 arasında değişmektedir. Küresel yatay ışınım (GHI) bölgenin çoğu için 1387 ila 1534 kWh/m² aralığındadır. Doğrudan normal ışınlama,

bölgenin çoğu 1387 kWh/m²'nin altında olmak üzere 1095-1534 kWh/m² aralığındadır. 1 MW'tan fazla kurulu güce sahip dört adet güneş enerjisi tesisi bulunmaktadır. Nahçıvan Güneş Enerji Santrali 22 MW kapasiteye sahiptir. Ek olarak yapılacak planlama ile her biri 2,8 MW kapasiteli beş güneş enerjisi santrali ve 4 MW'lık bir güneş enerjisi santrali inşa edilmesi gerekmektedir. 2017 yılsonu itibarıyla ülke genelinde sosyal tesisler ve çeşitli kamu binalarının çatıları da dâhil olmak üzere 34,6 MW'lık solar PV kurulumu yapılmıştır (IRENA, 2019:22-24).

Hâlihazırda Azerbaycan, TFEC'sinde yenilenebilir enerjinin mütevazı bir payına sahiptir ve 2010'da %3,1'lik zirve ile 2017'de %1,7 arasında dalgalanmaktadır. Bu varyansın bir açıklaması, hidroelektrik üretimindeki mevsimsel ve yıllık değişikliklerdir. 2010'da 3446 milyon kWh iken, 2017'de sadece 1746 milyon kWh'e yükselmiştir. Yenilenebilir enerjinin elektrik dışı kullanımlardaki payı sürekli düşük kalmış ve 2017 yılında TFEC'in %0,4'ünü temsil etmiştir. 2017 yılı itibarıyla Azerbaycan, 1.132 MW'ı hidro, 35 MW'ı güneş, 62 MW'ı rüzgâr ve 38 MW'ı biyokütle olmak üzere 1.267 MW kurulu yenilenebilir enerji kapasitesine sahiptir.

Yenilenebilir kaynaklar aynı zamanda Azerbaycan'ın iklim hedeflerini karşılamak için en belirgin düşük karbonlu çözümü sunmaktadır. Ülke, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını vurgulayan Paris Anlaşması kapsamında ulusal olarak belirlenen katkısında (NDC) belirlenen 1990 baz yılından itibaren ölçülen 2030 yılına kadar sera gazı (GHG) emisyonlarını %35 oranında azaltmayı taahhüt etmiştir (IEA, 2021:21-24).

2.3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDA SİYASİ İLİŞKİLER

Kafkasya bölgesi her zaman büyük güçler için bölgesel hâkimiyet yolunda stratejik bir kavşak olmuştur. Coğrafi konum bölgenin önemini şekillendirirken; tarihi süreç içinde Rusya, İran ve Osmanlı İmparatorluğu toprak paylaşımı konusunda kendilerini sonsuz bir rekabetin içinde bulmuşlardır.

Bu gerçek, tüm taraflar için fırsat ve meydan okuma yaratmış ve bu bölgesel güçlerin kesin sınırlarının belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra bölgesel ve küresel güçler için yeni fırsatlar sunmuştur. Özellikle komşu olarak Türkiye ile ilişkileri kardeşlik ve karşılıklı rasyonel değerler temelinde ilerlemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanıyan ilk ülke olan Türkiye, 1991 yılından itibaren Azerbaycan ile ikili ilişkiler kurarak, yeni proaktif bir bölgesel politika benimsemiştir.

2.3.1. Türkiye-Azerbaycan Arasında İlişkilerin Tarihsel Arka Planı

Azerbaycan, her ne kadar Hunlar, Göktürkler ve Hazarlar'ın zamanında Türkler'in kontrolünde kalmış olmasına rağmen Türkmenler bu bölgeye 1029 yılından itibaren gelmeye başlamışlardır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Azerbaycan'a düzenlediği ilk fetih girişimlerinden bir sonuç alamamasına rağmen sonraları bizzat kendisinin de katıldığı seferler sonunda 1054 yılında bölgeye hâkim olmuştur. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Alparslan hemen hemen bütün Azerbaycan'ı Selçuklu İmparatorluğu'na katmış olup oğlu Melikşah ise 1075-1076 yıllarında Emîr Savtegin'i Azerbaycan valisi tayin ederek bölgedeki Şeddâdî hâkimiyetine son vermiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra Azerbaycan, Irak Selçuklularının (1118-1194) ve İldenizliler hanedanının (1137-1225) idaresine girmiş olup bu hanedanın kurucusu Şemseddin İldeniz bölgeyi tek bir devletin hâkimiyeti altında toplamaya çalışmış ve komşu emirlikleri de kendilerine tâbi kılmıştır.

Azerbaycan, XII-XIV. yüzyıllar arasında sırasıyla Moğollar, Hârizmşahlar ve Timurluların hâkimiyetine girmiş olup 1222 ve 1231 yılları arasında Azerbaycan'a iki sefer düzenleyen Moğollar bölgeyi tamamen yağma ve tahrip etmişlerdir. Celâleddin Hârizmşah 1225'te Tebriz'i ele geçirmiş ve Hülâgû Han'ın kurmuş olduğu İlhanlılar Devleti'nin sınırları 1231'de Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın topraklarını da içine alacak kadar genişlemiş ve 1258'de Merâğa kenti 'Azerbaycan'ın başkenti olmuştur. Bölgede bu dönemde nisbî bir ekonomik ve kültürel gelişme görülmüş olup özellikle Gâzân Han zamanında (1295-1304) Tebriz şehri dünyanın en gözde ilim, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir.

Timur'un ölümü üzerine Azerbaycan, Moğol istilâsından kurtulduktan sonra XIV. yüzyılda Oğuz Türklerinin kurmuş olduğu Akkoyunluların hükümdarlığında egemenliklerini sürdürmüşlerdir. XVI. yüzyılın başlarında Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasıyla da bu defa Azerbaycan halkı tamamıyla Safevîler'in hükümdarlığında yaşamlarını sürdürmeye devam etmiş olup Safeviler Devleti'nin kurucusu Şah İsmail (1501-1524) Tebriz'i başkent yaparak bölgede hâkimiyet sağlamıştır. Moğol ve Timur istilâsı süresince işlenemez hale gelen tarım arazileri bu sürede ekilip biçilmeye başlanmış olup Tebriz, Bakü ve Erdebil gibi şehirlerde el sanatları gelişmiş, komşu ülkelerle ticarî ilişkiler genişlemiştir. Ancak Azerbaycan'da canlanan ekonomik hayat, Osmanlı ve Safevî devletleri arasında başlayan savaşlar ile çeşitli iç çatışmalar sebebiyle gerilemeye başlamasına rağmen Yavuz Selim'in Çaldıran seferi sonucu Tebriz ve Güney Azerbaycan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. 17. yüzyılın sonlarında Azerbaycan üzerinde Safevi hâkimiyetinin son bulmasıyla

bu bölgenin kuzeyinde Karabağ, Şeki, Gence, Bakü, Derbend, Kuba, Nahçıvan, Taliş ve Revan; güneyde ise Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hay, Makü ve Meraga hanlıkları gibi yarı bağımsız devletler kurulmuştur (Buniyatev, 1991:320).

19. yüzyılda parçalanmış bir siyasi yapıya sahip olan Azerbaycan, kuzeyden gelen Rusya'nın işgaline maruz kalmıştır. Rus-İran savaşları sonunda imzalanan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan parçalanmıştır. Aras nehri ile Taliş dağları sınır olmak üzere Azerbaycan ikiye ayrılmıştır. Revan ve Nahçıvan hanlıkları Rusya'ya bırakılarak Hazar denizi Rus egemenliğine geçmiştir. Güney Azerbaycan ise, İran hâkimiyetinde kalmıştır (Kırımlı, 1996:45). Rusya'nın işgal ettiği Türk topraklarında uyguladığı koloni ve asimilasyon siyasetine karşı işgal altındaki bütün Türk bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkleri de kendi içlerinden çıkardıkları aydınların öncülüğünde gelişen fikirlerin etrafında kenetlenerek milli kimliklerini korumaya, başta eğitim olmak üzere bütün alanlarda geri kalmışlıktan kurtulmaya çalışmışlardır. Rus asimilasyonu karşısında kendi kimliğini muhafaza etme mücadelesi sonucu yükselen milli şuur, Azerbaycan Türklerinin Osmanlı'ya olan ilgilerinin artmasına neden olmuştur. Balkan savaşlarına kadarki süreçte Osmanlı ve Azerbaycan Türkleri arasındaki münasebetlerin pekişmesinde en önemli etken, bu topraklarda yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında ortaya çıkan Ceditçilik ile birlikte gelişen Türkçülük düşüncesi olmuştur. Ceditizm ve Türkçülük Azerbaycan Türkleri üzerinde de etkisini göstermiş olup (Andican, 2003:25) bu düşünce Azerbaycan Türkeri'nin milli şuurlarının gelişmesinde çok etkili olmuştur.

Azerbaycan ile Türkiye arasında ilk politik temas, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı Türkiye'si yeni kurulmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni desteklemek maksadıyla Nuri Paşa komutasında askeri birlikleri Azerbaycan'a sevk ederek Kafkas İslam Ordusu'nun kurulmasına direkt bir şekilde katkı sağlamıştır. Kafkas İslam Ordusu bu süreçte Ermeni-Rus işgalinden Bakü ve etrafını kurtarmış, ülkenin bağımsızlığının güçlenmesi amacıyla iki halkın askerleri beraber mücadele etmiştir (Aslan, 2008:50-54). Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesiyle Bolşeviklerin kontrolü altındaki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Aynı süreç içerisinde kurtuluş mücadelesi içine giren Anadolu Türkleri, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne içinde buldukları durum nedeniyle yeterli desteği verememiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Bakü yönetimi ile Azerbaycan'da Sovyet Hükümeti'nin kurulmasından sonra yakın temasa geçmiştir (Aydın, 2018:39). Bu çerçevede Türkiye

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından hemen sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanan güven mektubu ile Memduh Şevket Esendal'ın 1920 yılında TBMM Temsilcisi olarak Bakü'ye atanması da tarihi bir gelişme olmuştur. Benzer biçimde Azerbaycan'da İbrahim Abilov'u Ankara'ya hükümet temsilcisi olarak atamıştır (Aslan, 2008:50-54).

2.3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye, Sovyetler Birliği dağılana kadar bu ülkedeki Türk halklarına yönelik mesafeli bir tutum sergilemiş, Türk cumhuriyetleri ile ilişki kurmaktan kaçınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sonlanması ile birlikte Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Hatta bu bölgeler üzerinde ilgisi artan Avrupa ve Amerika tarafından Türkiye, liberal ekonomik düzeni, laik ve demokratik cumhuriyet rejimi ile bölge ülkelerine model olarak sunulmuştur. Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin ortaya çıkışı, Türkiye'nin bölgede Soğuk Savaş döneminde sahip olamadığı çıkarlara sahip olması nedeniyle Türk dış politikasına yeni bir boyut kazandırmıştır (Asker, 2010:46-48).

Türk Cumhuriyetlerine yönelik Türk dış politikasının başlıca unsurlarını ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerinin güçlendirilmesi, siyasi ve ekonomik istikrar için bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi ve Batı ile entegrasyon çabalarının desteklenmesi olarak tanımlamıştır. “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” söylemi, ortak etnik kökene ve ortak dile dayalı Türk işbirliğine yönelik büyük beklentilerin doğmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler arasında Türkiye için özel bir yer edinmiştir. Etnik ve dilsel bağlar, dostluk ve akrabalık söylemiyle ilişkilerin gelişmesine öncülük etmiştir (Yesevi ve Tiftikçigil, 2015:28:30).

Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra Türkiye, bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke, Türkiye'yi Azerbaycan'ın Nahçıvan dış bölgesinden ayıran Aras Nehri ile 17 kilometre (11 mil) uzunluğunda bir uluslararası sınır çizgisini paylaşmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılım sürecinde bölgede Ermenistan'ın tartışmalı yerleşim bölgesi Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve bölgede yaptığı katliamlar karşısında Türkiye 1993 yılında Ermenistan ile sınırlarını kapatarak Azerbaycan'ın somut bir biçimde yanında olduğunu göstermiştir (Gücüyener, 2017:13).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bağımsızlığın ilk yıllarında zirveleri karşılıklı ziyaretler, iş etüdü gezileri, konferanslar ve öğrenci değişimleri izlemiştir. Hemen hemen tüm toplantılarda ikili anlaşmalar imzalanmış ve Şubat 1993'e kadar ülkeler arasında 140'tan

fazla anlaşma imzalanmıştır (Aydın, 2018:42-44).

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan'da yeni bir dönem başlamıştır. Elçibey yönetiminde imzalanan birçok anlaşmanın iptal edilmesi ve Türk vatandaşlarının Azerbaycan'a vize uygulamasına karar verilmesi ülkenin dış politikasındaki değişimini ortaya koymuştur. Aliyev Rusya'yı atlayarak hidrokarbon kaynaklarını ihraç etmek gibi temel dış politika hedeflerini gerçekleştirmede Türkiye ile ittifak değil, uyum arayışında olmuştur (Turan, Turan ve Bal, 2004: 3008).

“Türk Modeli” popülaritesini kaybettikten sonra Türkiye, bölgedeki rolünü ve müdahillliğini yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin Ermenistan ile tarihsel sorunları ve ülkenin NATO üyeliği gibi tek taraflı eylemler üzerindeki kısıtlamalar Türkiye'nin bölgede bir mihenk taşı olma isteklerini sınırlamıştır (Aydın, 2018:42-44).

Türkiye, Rusya Federasyonu'nun güvenlik kaygılarının farkındayken ve Azerbaycan tarafında Haydar Aliyev'in önderliğinde Kafkasya'daki Ruslarla işbirliğinin gerekliliğini anlarken eş zamanlı olarak çok vektörlü dış politika dönemine başlamıştır. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ toprakları üzerinde Ermenistan ile olan ihtilafın ötesinde Azerbaycan'ın geleceği önemli ölçüde üç büyük komşusu olan Rusya, İran ve Türkiye ile çalışma ilişkileri kurma yeteneğine bağlıydı. Aliyev'in ilk işi olarak, daha büyük devletlerin Azerbaycan'ın içişlerine müdahalesini en aza indirmek için uğraşmıştır (Mehdiyeva, 2011:173).

Yeni bin yılda Türk dış politikası öncelikle ABD'nin Irak'ı işgaliyle başlayan Ortadoğu'daki gelişmelere odaklanmış, bunun yanı sıra AB ile olan ilişkilerine de büyük önem vermiştir. Ak Parti hükümetlerinin bölgeye nispeten ilgisizliğine, PKK terörü, Kürt sorunu, Kıbrıs ve diğer iç tartışmalar neden olmuştur. Bu nedenle, Kafkasya bölgesi Türkiye'nin dış politika gündeminin en üst sıralarında yer almaktan uzaklaşarak, Türkiye'nin hem kendi ihtiyacını karşılamak hem de Doğu'dan Batı'ya bir geçiş yolu olarak hizmet etmek için bir enerji merkezi olarak ortaya çıkma arzusuyla daha çok enerji ile ilgili bir konu haline gelmiştir (Sönmezoğlu, 2016:700).

Öte yandan, Ak Parti yönetiminde Türkiye, iyi bir komşuluk politikası ile Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslarda daha aktif bir rol üstlenerek önemli bir bölgesel aktör olmaya çalışmıştır. Türkiye bölgesel anlaşmazlıkları yoğun diplomasi ve çok taraflı girişimler yoluyla çözmeye çalışırken Ankara bölgesel enerji, ulaşım ve kültür politikalarının uygulanmasını güçlü bir şekilde savunmuştur. 2000'li yıllarda Türk dış politikasının Kafkas

devletlerine yönelik genel hatları değişmeden kalsa da, Ak Parti hükümeti bölgeyle olan tarihi ve kültürel bağlara vurgu yapmak yerine ekonomik bağların geliştirilmesine özellikle boru hattına odaklanmayı tercih etmiştir (İskender, 2018:81). Haydar Aliyev’in sağlık sorunları nedeniyle Ekim 2003’te oğlu İlham Aliyev babasının yerini almıştır. Ankara, Azerbaycan’da istikrarın, rejimin sürekliliği ile daha iyi korunacağını düşündüğünden dolayı Washington’la birlikte İlham Aliyev’in iktidarını desteklemiştir (Aliyev, 2012:44). Bu dönem, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri için birçok dev projenin hayata geçirilmesine, büyük karşılıklı yatırımların akışına ve ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına sahne olmuştur. Ancak birçok gerginlik de yaşanmış ve ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Eylül 2008’deki “futbol diplomasisi” ve Ekim 2009’daki protokollerin imzalanması gibi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik girişimler, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur (Sözen, 2010:16).

Bu gelişmeler, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini gererek kopma noktasına getirmiştir. 2009’da Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin ayrıntılarına ilişkin bilgileri üçüncü taraf kaynaklardan alması, Türk yetkililerin birbirinden farklı açıklamalar yapması, Türkiye’nin Ermeni medyasında Dağlık Karabağ’ın ilhak edildiğine dair haberleri protesto etmemesi endişe yaratmıştır (Aliyev, 2012:45).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası tarihinin en yüksek gerilime ulaştığı dönemde Dışışleri Bakanı görevini üstlenen Davutoğlu, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Ancak Ermenistan, Dağlık Karabağ’ı protokoller çerçevesine dâhil etmeyerek siyasi ve diplomatik bir baskı kurmayı başarmıştır. Öte yandan Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı, “Azerbaycan’ın ulusal çıkarlarına vurgu yaparak dengeleyici bir dış politika izleyeceği” fikrini defalarca öne sürmüştür (Aydın, 2009:4).

Ayrıca, Ağustos 2010’da Cumhurbaşkanı Gül, Bakü’yü ziyaret etmiş ve Türkiye ile Azerbaycan stratejik ortaklık ve karşılıklı destek konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Aynı kaynaklar bize, anlaşmanın Moskova’nın Erivan ile Rus askeri üssünün statüsünü genişletmek ve Bakü’yü NATO ve özellikle Türkiye ile işbirliğini güçlendirmeye teşvik etmek konusunda anlaştığı bir dönemde imzalanmıştır. Stratejik ortaklık anlaşmasına ilişkin olarak Gül, anlaşmanın tek milletin iki ayrı devletinin siyasi ilişkilerinin en açık göstergesi olduğunu kaydetmiştir (Aliyev, 2012:44). Ziyareti sırasında Karabağ sorununa da değinen Gül, Azerbaycan’ın içinde bulunduğu durumun adaletsizliğine ve Bakü’nün bu haklı mücadelesine Türkiye’nin her platformda sürekli desteğine vurgu yapmıştır.

Öte yandan, bu stratejik ortaklık paktı, üçüncü bir tarafın askeri bir saldırıya uğraması durumunda Türkiye'yi Azerbaycan ile Ermenistan arasında olası bir çatışmaya dâhil edebilecek ve hatta Türkiye'yi de dâhil edebilecek tüm olasılıkları kullanarak birbirini desteklemeyi kabul ettiğinden, bu stratejik ortaklık paktı Rusya ile bazı ülkeler için rahatsız edici sonuçlar doğurmuştur (Sözen, 2010:18).

Türk yetkililere göre, her iki taraf da anlaşmanın karşılıklı bir savunma anlaşması anlamına gelmediği konusunda hemfikir olsa da, Türkiye'nin anlaşmayı neden imzaladığı gibi soruları gündeme getirmiştir. Stratejik düzeydeki ikili bağlantıların yakın tarihli bir göstergesi, 2010 yılında kurulan, 2010 ve 2016 yılları arasında Başkanlık düzeyinde beş kez toplanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının başlatılması olmuştur (İskender, 2018:85).

Azerbaycan coğrafi konumuyla, Avrupa'nın Rusya'ya alternatif olarak doğal gaz kaynakları arayışında büyük önem kazanmıştır. Türkiye, Avrupa'nın enerji ihtiyacında köprü rolü üstlenmek istemiş, enerji konusunda aynı müttefiklere ve aynı muhaliflere sahip olmak, ülkeleri rakip değil, müttefik yapmıştır. Bu sonuç, aşırı güven nedeniyle ülkelerin birbirini iyi tanımadığını ve iki ülke ilişkilerinin yeni bir zeminde tartışılması ve oluşturulması gerekliliğini çok iyi göstermiştir (Yılmaz, 2010: 23).

Ayrıca son yıllarda iki ülke arasındaki karşılıklı yatırımlar üst seviyelere ulaşmış ve son dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine enerji projeleri yön vermiştir.

2.4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Modern uluslararası ilişkiler, yakın işbirliği ve gelecek için stratejik bir vizyon da dahil olmak üzere çeşitli faktörlerin başarılı koordinasyonunun bir yansımasıdır. Bu sinerjinin çok önemli bir örneği Türkiye-Azerbaycan ilişkisidir. Bu iki ülkenin başlangıçta ortak kültür ve etnik kökene dayanan kendi tarihsel ilişkileri vardır (Bulut, Aras ve Süleymanov, 2016:155). Bu faktörlerden ustalıkla yararlanan Türkiye ve Azerbaycan, ilişkilerini her alanda hızla geliştirmeye başladılar. Ekonomik ve siyasi girişimlerinin arkasındaki itici güç olan enerji sektörü oldukça önemli yer tutmaktadır. İki ülke arasında stratejik ortaklıklar ve karşılıklı yardımlaşma konusunda yapılan anlaşmalar, Türkiye'de bu ikili ilişkileri ekonomi alanında özellikle de enerji sektöründe farklı bir boyuta taşımıştır (Ekici ve Arpa, 2021:277-279).

2.4.1. 1991-1997 Yıllar Arasında Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerde Enerjinin Rolü

Azerbaycan, bağımsızlığının yeniden kazanıldığının açıklanmasından hemen sonra Sovyetler Birliği'nden miras kalan birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Her şeyden önce ülkedeki istikrarsız siyasi durum, ekonomik çöküş ve Ermenistan ile savaş nedeniyle birçok sorun bulunmaktaydı. Bu süreçte Azerbaycan'ın ekonomik sorunlarını çözmek için en önemli avantajı sahip olduğu hidrokarbon rezervleriydi. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra bir petrol ülkesi olarak itibarını geri kazanmaya ve enerji kaynaklarının büyük ölçekli üretimini başlatmaya çalışmıştır (Arıkan, 2014:30).

Bu operasyonun önemli bir bileşeni, Azerbaycan'ın geniş, açık deniz alanlarının işletilmesi idi. Bu açık deniz enerji alanları, Azerbaycan henüz Sovyetler Birliği'nin bir parçasıyken keşfedilmişti. Ancak o dönemde Sovyetler Birliği, bu derin ve karmaşık yapılardan petrol çıkarmak için hem sermayeden hem de gerekli teknolojiye yoksundu. Yeni alanların geliştirilmesine başlamak ve bu kaynakları dünya pazarlarına taşınması gerekiyordu. Gerekli finansal kaynaklara ve teknolojilere sahip olmadığından Azerbaycan'ın bunu gerçekleştirmesi zordu. Bu çerçevede Batılı sermaye ve teknolojinin Azerbaycan'a getirilmesine yönelik politikalar geliştirilmek istenmiştir (İbrahimov, 2015: 83).

Bu bağlamda Azerbaycan dış politikasının tarihsel süreci incelendiğinde, bağımsızlıktan sonra Cumhurbaşkanı Elçibey döneminde başlayan Azerbaycan dış politikasında yabancı petrol şirketleriyle ülkenin petrol ve petrol kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi müzakerelerinde Batı yanlısı bir çizginin hâkim olduğu görülmektedir (Pınar, 2009:229).

Bu konjunktürde Azerbaycan'ın geniş hidrokarbon rezervlerini dünya enerji piyasalarına açmaya karar verdiği 1992 yılından itibaren Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinin daha da somutlaşmaya başladığı söylenebilir. 5 Aralık 1992'de Azerbaycan'ın eski Cumhurbaşkanı Elçibey bizzat Turgut Özal'ı arayarak iki bürokratını Batılı enerji şirketleriyle yürütülen enerji anlaşması müzakerelerine katılmaları için göndermiştir (Arıkan, 2014:30).

TPAO, eski Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a, Azerbaycan'da hidrokarbon arama ve üretim faaliyetlerinde bulunma isteğini belirten bir rapor sunmuştur. 1992 yılında siyasi otoriteler arasında yapılan müzakerelerin ardından, iki ulusal petrol şirketi TPAO ve

SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi), açık deniz ve kara alanlarında doğrudan işbirliği geliştirerek veya bir ortaklığa girerek arama ve üretim faaliyetlerini hızlandırmak için bir protokol imzalamıştır (Cafersoy, 2004:126).

İlk aşamada, TPAO'nun Azeri Çırac ve Derin Su Güneşli petrol sahalarındaki payı sadece yüzde 1,75'ten oluşan küçük bir miktar olup ancak Türkiye'nin bu projeye katılımının önemi, TPAO'nun tarihinde ilk kez Türkiye dışında bir alanın geliştirilmesine katılmasıydı. Azerbaycan açısından bakıldığında, bu dönemde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, doğal kaynakların üzerinde egemenlik kazanmış ve enerji ithal eden ülkelerin dikkatini çekmeye başlamıştır (İbrahimov, 2015: 83).

Enerji alanında gerçekleştirilecek olan bütün anlaşmalara Elçibey, Ankara'yı da katmak istemiş ve bunun karşılığında darbeye maruz kalmak dâhil ağır fatura ödemek zorunda kalmıştır. Türkiye'ye yönelik Elçibey'in bu iyi niyetli yaklaşımı enerji alanında iki ülkenin işbirlikleri de somut bir yapıya kavuşturulması için yeterli olmamıştır. Ancak Türkiye ile işbirliğinin hayata geçirilebilmesi için meselenin fikri alt yapısı bu süreçte inşa edilmiştir (Bulut, Aras ve Süleymanov, 2016:158).

Elçibey'in bir askeri darbeyle indirilmesinden sonra Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev Türkiye ile Elçibey döneminde gerçekleştirilen enerji anlaşmalarını iptal etmiş ancak anlaşmalara taraf olan şirketleri ve ülkeleri yatıştırabilmek amacıyla anlaşmaların yakın zamanda tekrar yapılacağı duyurulmuştur. Haydar Aliyev, Rusya'dan Karabağ konusunda beklediği desteği bulamamış ve Rusya'yı yatıştırma politikalarının ardından Türkiye'yle ilişkilerini İran gibi komşu ülkelerin tepkisini çekmeden geliştirmek istemiştir (Arıkan, 2014:84).

20 Eylül 1994'te Aliyev'in "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak adlandırdığı petrol anlaşması sekiz ülkeden on üç şirket arasında imzalanmış olup bu ülkeler sırasıyla Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan'dır. Bu anlaşmada Türkiye'yi Türkiye Petrolleri (TP) temsil etmiştir. Konsorsiyumun amacı, TP'nin Türkiye dışındaki ilk saha projesi olan açık deniz Azeri Çırac ve Derin Su Güneşli petrol sahalarını geliştirmektir. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak bu proje Türkiye ile Azerbaycan arasında sürdürülebilir ve verimli bir işbirliğine yol açmıştır. Sekiz ülkeden 13 şirket, "Azeri-Çırac-Güneşli" derin su petrol sahalarının geliştirilmesine ilişkin Üretim Paylaşım Anlaşması imzalamıştır (Kardaş, 2014:4). Bu anlaşma kapsamında ilgili şirketlerin bu üç ana alanda sondaj yapmasına izin veren sözleşme tutarı 7,4 milyar doları içermektedir. Bu

on üç şirket arasında TPAO %6,75 hisseye sahip olmuştur. Burada TPAO'nun Türkiye dışında bir alanın geliştirilmesine ilk kez katılmış olduğunun altı çizilmelidir. TPAO'nun sınırlı bir pay almasına rağmen, bu aynı zamanda Türkiye'nin enerji şirketlerinin uluslararası aşması için bir dönüm noktası olmuştur. Son olarak, TPAO'nun Azerbaycan'ın en büyük kamu yatırımcısı iken 1994-2012 döneminde Azeri-Çırac ve Güneşli Projesi'ne toplam 2,3 milyar dolar yatırım yaptığını ve Azerbaycan'a 650 milyon dolar ödediğini de eklemek gerekmektedir (Gücüyener, 2017:30).

Özellikle 1994 yılında AIOC ile imzalanan "Yüzyılın Sözleşmesi" Azerbaycan'ın enerji politikasında da yeni bir dönem başlatmıştır. Elçibey, Rusya'yı sözleşmeden tamamen çıkarırken, değişen dış politika ikilemi ile Haydar Aliyev Rus petrol şirketi Lukoil'i Hazar açıklarındaki petrol projelerine katılmaya davet etmiş ve SOCAR, Lukoil'e yüzde on hisse vermiştir. Ayrıca Azerbaycan, Rus Lukoil'in de pay sahibi olduğu asırlık sözleşmenin ardından 1995 yılında Rusya Federasyonu ile iki anlaşma daha imzalamıştır (Aras, 2006:43).

Haydar Aliyev, Haziran 1996'da kalkınmak üzere üçüncü büyük konsorsiyum kurulduğunda İran'ı da göz ardı etmemiş, projeye İran da dahil edilmiş, ancak İran Ulusal Petrol Şirketi, kongrede hiçbir ABD şirketinin İran'la bir projede yer alamayacağı yönündeki kararı nedeniyle konsorsiyumdan ihraç edilmiştir (Mehdiyeva, 2011:102-105).

Uzmanlara göre ilişkilerin ikinci aşaması, Azerbaycan'ın doğal gaz tedarikçisi ve transit koridoru kolaylaştırıcı olarak ortaya çıktığı dönemle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, özellikle Haydar Aliyev'in başkanlığında, Türkiye-Azerbaycan enerji işbirliği, Doğu-Batı Enerji Koridoru fikri olarak da adlandırılabilir çoklu boru hattı stratejisinde yer almaya başlamıştır. Hazar Denizi'nden Batı Pazarlarına hidrokarbon rezervlerinin taşınmasını içermiştir. Başka bir deyişle, petrol ve doğal gaz ulaşım koridoru olmak üzere Doğu-Batı enerji koridoru iki aşamalı olarak tasarlanmıştır (Babalı, 2005:32).

Yüzyılın Sözleşmesi'nin imzalanması, ekonomik etkisinin yanı sıra muazzam bir jeopolitik öneme sahiptir. Bu Azerbaycan diplomasisi için ciddi bir başarı olmuştur. Bu kadar zor şartlar altında anlaşmanın imzalanmasını sağlamak, titiz bir çalışma ve dikkatli bir analiz gerektirmekteydi. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın bağımsız bir dış politika oluşturmasının başlangıcı olmuştur (İbrahimov, 2015:82). Bu noktada Batılı milletler ve kurumlar Azerbaycan'da kendi çıkarlarını oluşturmaya başlamıştır. Azerbaycan petrolünün ihracatı için de bir ulaşım koridoru oluşturulması gerekiyordu. Bu çerçevede ilerleyen süreçte bu konuya yönelik adımlar atılacaktı (Ekici ve Arpa,2021:277-279).

2.4.2. 2000’li Yıllarda Türkiye ve Azerbaycan Arasında Enerji İşbirliklerinin Jeopolitiği

1990’lı yıllarda Türkiye’nin temel öncelikleri, Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinden tedarik pahasına alternatif enerji kaynakları pazarını sağlamak ve ülkeyi bir geçiş ülkesi haline getirmektir. 2000 yılına gelindiğinde Türkiye’nin dış politikada enerji faktörüne ilişkin öncelikleri değişmeye başlamıştı (Progonati ve Gashamlı, 2021:76). Türkiye’nin yeni öncelikleri, ülkeyi bölgesel bir lider ve bölgesel bir enerji merkezi haline getirmektir. Prensip olarak, bir enerji geçiş merkezi olma arzusu, Türkiye’nin bölgesel lider olma stratejisinin bir parçası olmuştur. Türkiye, bu hedeflere ulaşmak için çalışırken aynı zamanda enerji kaynakları ithal eden bir ülke olarak kendi yurtiçi ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif kaynaklara güvenli ve sürdürülebilir erişimi sağlamayı hedefleyecektir (İbrahimov, 2015: 83).

Enerji faktörü, ikili ve çok taraflı ilişkilerin oluşumunda da önemlidir. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra Türkiye’nin enerji stratejisi, yeniden şekillenmeye başlamış, ülkenin yeni dış politikası Türkiye’nin coğrafi konumu ve tarihi mirası bağlamında değerlendirilmiştir. Bu iki kavramı temel alan Türkiye’nin dış politikası, “komşularla sıfır sorun”, “komşu bölgeler ve ötesi ile ilişkilerin geliştirilmesi” ve mevcut Başbakan tarafından geliştirilen “çok boyutlu dış politika” ilkelerine dayanmıştır. Bakan ve Türkiye’nin eski Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun bu öncelikleri dikkate alındığında enerji alanında aktif işbirliği, Türkiye’nin komşularıyla ilişkiler kurmasına ve geliştirmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin enerji ulaşım altyapısı çok önemli bir rol oynamıştır (Davutoğlu, 2008:79-82).

Azerbaycan’ın dış politikası ve ulusal çıkarları için temel öncelikler, bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek, Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununu çözmek, işgal altındaki toprakları kurtarmak ve mültecileri ve ülke içinde yerinden edilmiş kişileri evlerine geri göndermektir (Polat, 2019:247). Azerbaycan’ın dış politika önceliklerinde önemli bir faktör de ekonominin güçlendirilmesi ve vatandaşlarının refahıdır. Türkiye örneğinde olduğu gibi, enerji politikası bu hedeflere ulaşmanın anahtarı haline gelmiştir. Böylece enerji faktörü, Azerbaycan’ın dış politikasının jeopolitik bir odakta jeo-ekonomik bir odak haline dönüşmesine katkıda bulunmuştur (Karataş, 2019:63-65). 2002 yılının ardından Azerbaycan-Türkiye ilişkileri enerji konusunu ana gündem maddesi olmasından dolayı farklı boyutlara taşımıştır. Enerji güvenliği meselesinde her iki ülkenin birbirine karşı politik konularda oluşan güveni daha üst düzeye ulaştırmıştır. 2003’te Haydar Aliyev’in vefatından

sonra İlham Aliyev'in ülkenin başına geçmesinden sonraki süreçte Azerbaycan'ın enerji politikaları kesintiye uğramadan sürdürülmüştür (Ekici ve Arpa, 2021:277-279).

İlham Aliyev, enerji politikalarının devam edebilmesinde Türkiye'yle ilişkilerin derinleştirilmesi konusunu ve Azerbaycan'ın hassas jeopolitik konumunu önemsemiştir. Bundan dolayı, Aliyev ilk resmi ziyaretini de 2004 yılında Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Neticede özellikle AK Parti'nin iktidar sürecinde Türk dış politikasında Azerbaycan, ayrı bir konumda ele alınmıştır (Progonati ve Gashamlı, 2021:76).

İkili ilişkilerde gergin dönemin 2010 yılında sonlandırılmasının ardından stratejik işbirliğinin imzalanması ikili ilişkilerde dönüm noktası olmuştur. Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın 2010 yılında imzalanmasıyla Azerbaycan ile Türkiye arasındaki güvenlik ve savunma işbirliği en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Çelikpala ve Veliyev, 2003:8).

Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin 2010 tarihinde iki ülkenin Devlet başkanlarının katılımı ile kurulması ve düzenli bir şekilde Konsey toplantılarının sürdürülmesi ilişkilerin daha geliştirilmesi bakımından önemli adımlar olmuştur (İbrahim, 2017:7).

Hem Azerbaycan hem de Türkiye'deki yatırım uygulamalarında yaşanan değişim, bu ülkelerin yeni ekonomik konumunu yansıtmaktadır. Ekonomik ve siyasi çöküşten kurtulan Azerbaycan, Türkiye de dâhil olmak üzere sınırlarının ötesinde enerji sektörüne yatırım yapmaya başlamıştır. Azerbaycan, bir Türk yatırım alıcısından Türkiye'de bir yatırım yapıcıya dönüşmüştür. Böyle bir eğilim, Bakü'nün Karadeniz bölgesinde sahip olduğu yükselen bölgesel ekonomik liderliğin çerçevesine girmiştir. Aynı zamanda, enerji ortaklığına dayalı yeni bir ilişkinin temelini oluşturulmuştur (Suleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017:33).

İki ülke arasında ilişkilerin gelişmesinde enerji, en önemli vektör haline gelmiştir. Bu süreçte Asrın anlaşmasından asgari düzeyde yaralanan Azerbaycan, anlaşma süresi bitmeden İlham Aliyev'in teklifiyle yeniden uzatılması konusunu gündeme taşımıştır. Bakü'de 2017 yılı Eylül ayında düzenlenmiş olan tören ile AÇG yataklarının derinlerinde olan petrolün işlenmesiyle Azerbaycan ilgili yabancı işletmeler ile "Yeni Asrın Anlaşması"ni imzalamıştır. Yeni yapılan anlaşma çerçevesinde Türkiye'nin TPAO şirketine %5,73 pay verilmiştir (Ekici ve Arpa, 2021:277-279). Enerji kaynakları konusunda Türkiye ithal bağımlı bir devlet olarak bir takım dezavantajları taşısa da, jeopolitik konumunun

sağladığı avantajlar, bölgede enerji sevkiyatı bağlamında önemli bir rol üstlenmesine olanak tanımaktadır. Çünkü Türkiye; Akdeniz'den Pasifik'e uzanan bir bölgede Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın merkez üssü olma özelliğine sahiptir. Doğu ve Batı arasında coğrafi konuma sahip Türkiye, aynı zamanda Boğazların verdiği stratejik önemi nedeniyle de enerji meselelerinde avantajlar kazandırmıştır (Davutoğlu, 2008:85). Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumun da katkısıyla AK Parti döneminde Türkiye enerji meselesinde mega projelerin hayata geçirilmesiyle büyük ivme kazanmıştır. Ankara'nın enerjiyle ilgili temel anlayışı, bölgesel sorunlara çözüm noktasında katkıda bulunmak, Türkiye'yi bölgesel enerji projeleri vasıtasıyla bir enerji merkezi haline getirmek, bölgesel istikrar ve güvenliği sağlamak amacıyla uluslararası aktör ve kurumlar ile ilişki geliştirmek için daha yakın siyasi ve ekonomik ilişkilerden faydalanmayı hedeflemek olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin enerji kaynak çeşitlendirilmesi konusunda Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ile başlayan ve Azerbaycan ile oluşturulan enerji boru hatları önem taşımaktadır (Aras ve Fidan, 2009:200).

Bu çerçevede Güney Kafkasya bölgesinde bulunan enerji pazarına dâhil olabilmesi Türkiye'nin hedefleri arasında yer almıştır. Hazar Denizi havzası dünyada doğalgaz rezervinin %6'sına, petrolün %4'üne sahiptir ve bu bölgenin önemi, Türkiye açısından bilinmektedir. Türkiye, Demirel döneminden başlayarak bölgedeki boru hatlar politikasının aktif yürütücülerinden olmasıyla enerji arz konusunda merkez ülke olma isteğini göstermiştir. Bu yaklaşım ile Türkiye, Azerbaycan'ın enerji stratejisinin önemli bir parçasını oluşturması bölgedeki enerji pazarının geleceği bakımından çok önemli olmuştur (Polat, 2019:249). Azerbaycan ve Türkiye arasında enerji sektöründe daha fazla işbirliği, her iki ülke için de fayda elde etme koşullarını oluşturmuştur. Büyük uluslararası boru hattı projelerinin geliştirilmesi, Türkiye'nin bir enerji merkezi haline gelmesine, bölgesel düzeyde siyasi ve ekonomik getiriler almasına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda, gaz arzını çeşitlendiren Azerbaycan, Avrupa gaz piyasasına erişime sahip olmuştur. Milli şirket SOCAR, bölge ekonomisine yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu, büyük uluslararası petrol ve gaz şirketi olarak konumunu güçlendirmesine ve tüketiciler için sürekli olarak alternatif bir kaynaktan gaz ithal etmesine, ek gelir elde etmesine ve yeni işler yaratmasına olanaklar yaratmıştır (Progonati ve Gashamlı, 2021:76).

2.4.3. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Yeri

20 Eylül 1994'te Bakü'deki Gülistan Sarayı'nda Batılı petrol firmalarıyla imzalanan petrol anlaşması, Azerbaycan'ın modern geçmişinde muhteşem bir sayfa açmış, aynı

zamanda öneminden dolayı bu anlaşma, asrın antlaşması olarak tarihe geçmiştir. Bu anlaşmanın imzalanması ve uygulanması, Azerbaycan'ın demokratik ekonomik büyümesinin ilkesi olan büyük politikacı Haydar Aliyev'in oluşturduğu petrol politikasının gerçekleştirilmesi olmuştur (Adıgüzel, 2007:390). Modern petrol politikasının temel hedeflerinden biri Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılmasıydı. Bu süreçte BTC Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Azerbaycan'ın uzun vadeli çıkarlarını korumak, geniş çaplı uluslararası ekonomik işbirliğini geliştirmek, bölgedeki petrol üretimini arttırmak, dünya pazarlarına petrol arzını sağlamak için stratejik öneme sahip ana ihracat boru hattı projesi olarak planlanmıştır (Akhundzade, 2020:13).

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanlarının 26 Nisan 1998'de Trabzon'da yaptıkları toplantıda, boru hattının ilk kez büyük bir ihracat boru hattı olarak gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Her üç cumhurbaşkanı da en büyük ihracat boru hattının BTC boru hattı olması gerektiğini ve boru hattının başlatılmasının bir politika kararı olduğunu açıkça belirtmişlerdir (Suleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017:33).

Projeye ilgili anlaşma, 29 Ekim 1998'de Ankara'da Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan Hükümetleri ile ABD Enerji Bakanının ana ihracat borusu Bakü'nün yapımını onaylayan Ankara Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla sağlanmıştır. BTC petrol boru hattı, Aliyev'in 18 Kasım 1999'da AGİT Zirvesi için İstanbul'a gelmesiyle taraflar arasında sıcak bir konu olmaya devam etmiştir (Babalı, 2005: 40). İstanbul'da boru hattının inşasına ilişkin paket anlaşmalar Cumhurbaşkanı Demirel, Aliyev ve Şevardnadze ile Başkan Clinton tarafından tanık olarak imzalanmıştır. Ayrıca, Hazar Denizi'ndeki petrolünün Türkiye üzerinden enerji piyasalarına ulaştırılması için Kazakistan ve Türkmenistan ile ayrı protokoller imzalanmıştır (İskender, 2018:79).

18 Eylül 2002'de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının katılımıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının kuruluş töreni yapılmıştır. ABD'nin ihracat ve ithalat bankası "Eximbank" Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını inşa etmek için Amerikan ekipman ve hizmetlerinin ihracatına 160 milyon dolar uzun vadeli kredi ayırmaya karar vermiştir. Projeye ilişkin bilgilerin kongreye sunulmasının ardından karar alınmıştır (Cornell ve İsmailzade, 2005:12).

Nihayet 3 Şubat 2004'te Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının gerçekleştirilmesinde önemli bir adım atılmıştır. 10 Mart 2004 tarihli kararname ile İlham Aliyev tarafından imzalanan "Ulusal lider Haydar Aliyev'in hatırasını yaşatmak için" BTC ana ihracat boru

hattına Haydar Aliyev'in adının verilmesi kararlaştırılmıştır. Boru hattının petrol ile doldurulması maliyeti ile birlikte BTC petrol boru hattına 3,6 milyar dolar harcanmıştır (Çelikipala ve Veliyev, 2003:14).

768 km uzunluğundaki BTC boru hattı, Bakü yakınlarındaki Sangaçal limanından karayoluyla Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e geçerek Türkiye sınırlarının 42 derece 49 dakika kuzeyi ile 43 derece 18 dakika doğu koordinatları arasında gidip Anadolu'ya girmiştir. Hattın 443 km'si Azerbaycan'dan, 249 km'si Gürcistan'dan, 1076 km'si Türkiye'den geçmektedir. Hat, Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana illeri sınırlarından geçerek Ceyhan'da inşa edilen terminale ulaşmaktadır. Aslında boru hattı, Azeri-Çıraklı- Güneşli sahasındaki petrol üretiminin ana ihracat rotasıdır. Azerbaycan'daki Sangaçal Terminali'nden başlayıp Gürcistan'dan geçerek Türkiye'nin güneyindeki son nokta olan Ceyhan'a ulaşmaktadır (Aydın, 2012: 220).

BTC petrol boru hattının Azerbaycan ekonomisine olumlu yönde faydası, kurulduğu 2006 yılından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. BTC boru hattının faaliyete geçtiği ilk yıldan bu yana 25 milyon ton petrol taşınmıştır. Azerbaycan'dan yılda 45-50 milyon ton petrol Ceyhan limanına taşınmaktadır. Ceyhan ham petrol ihracat terminali 120 milyon ton/yıl hacme sahip olup, Irak-Türkiye ham petrol boru hattının yaklaşık 71 milyon tonluk hacmi düşünüldüğünde 49 milyon ton/yıl hacmin oldukça önemli olduğu dikkat çekmektedir (Suleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017:33).

2017 yılına kadar Haziran 2006'da hayata geçirilen BTC petrol boru hattıyla 2.87 milyar varil petrol taşınmış ve Ceyhan limanından 3758 tankerle dünya pazarlarına gönderilmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinin sonuna kadar 4457 tanker ile yüklenen ve dünya piyasalarına ulaştırılan toplam ham petrol miktarı 3.41 milyar varil (455 milyon tondan fazla) olarak gerçekleşmiştir (Progonati ve Gashamlı, 2021:84).

Boru hattı ile Türkiye, Hazar petrolünün önemli bir ihracatçısı haline gelmiştir. 2009 yılından bu yana günde yaklaşık 1,2 milyon varil yükleme yapan hat, %30,1 hisse ile BP liderliğindeki bir konsorsiyuma ait olup, onu %25 SOCAR ve %6,53 ile Türkiye Petrolleri takip etmektedir. BTC petrol boru hattının hizmete girmesiyle Türkiye, ilk 15 yıl için otoyol geçişleri ve yönetim hizmetlerinden ve petrol sahalarındaki hisselerden yıllık 140 milyon dolar ile 200 milyon dolar arasında bir gelir beklerken Türkiye için petrol arzı daha az maliyetli hale gelmektedir. BTC boru hattı, Azeri petrolünü Türkiye'ye taşımaya rağmen taşınan petrol oldukça sınırlıdır ve Türkiye öncelikle Avrupa pazarları için bir geçiş

güzergâhı görevi görmektedir (İskender, 2018:111-113). BTC boru hattı, büyük miktarda ham petrolün Türk Boğazlarından ve en önemlisi Boğaz'ın her iki yakasında bulunan bu devasa şehrin doğrudan kalbinden taşınmasına bir alternatif sağlamıştır.

Ayrıca, 2016 yılı itibariyle Azerbaycan'dan ithal edilen akaryakıtlar Türkiye'nin bu ülkeyle olan toplam ithalat payında yaklaşık %17'ye tekabül etmektedir. Ancak Türkiye halen Azerbaycan'ın ilk 5 akaryakıt ihracat destinasyonu arasında yer almamaktadır (Azer, 2011:454-458). Aynı şekilde, Türkiye'de Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (EPDK) 2016 yılı raporları, Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı petrol ithalatının Azerbaycan'ın toplam petrol ithalatının %1'ini oluşturduğunu göstermektedir. Doğalgazda ise Türkiye'nin doğalgaz ithalatında %14'lük pay ile Rusya ve İran'dan sonra gelen Azerbaycan'ın, Türkiye'nin ithalatındaki payı petrole göre çok daha yüksektir (İskender, 2018:111-113).

BTC boru hattının inşası, Sovyetler Birliği sonrası Avrasya'da stratejik bir kilometre taşıdır. Her şeyden önce, boru hattının inşası, özellikle Avrupa ve dünya siyasetindeki rolü açısından Güney Kafkasya üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. BTC boru hattının inşası, Güney Kafkasya'dan her yöne olduğu kadar dâhil olan herkes için siyasi gözlemcilerin ve karar vericilerin dünyaya baktığı zihinsel haritayı yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Azerbaycan, BTC'nin oluşturduğu göbek bağı sayesinde geleceklerini Avrupa ile daha doğrudan ilişki kurma imkânı elde etmiştir (Aras, 2014:3).

Şekil 2.6. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı (ETKB, 2020)

Tamamen ekonomik bir proje olmaktan çok uzak olan BTC boru hattı, ticari olarak uygun bulunduğu için sonunda uygulamaya konmasına rağmen başından beri büyük ölçüde politik etkiler yaratmıştır. Çoğu Azerbaycan olmak üzere ilgili ülkeler için enerji gelirlerinin

hayati rolü göz önüne alındığında BTC'nin güçlü siyasi karakteri bulunmaktadır. Gerçekten de BTC projesinin temel taşı, Azerbaycan toplumunda ülkenin bağımsızlığının ancak ülkenin ana kaynaklarının Rusya veya İran'a ulaşım yolları üzerinde bir engel oluşturmayacak şekilde ihraç edilmesi durumunda korunabileceğine dair neredeyse fikir birliği olmuştur (Starr ve Cornell, 2005:17-22).

2.4.4. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerinde Bakü-Tiflis-Erzurum Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Yeri

Asrın Anlaşmasının 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmasıyla planlanan projelerden birisi de BTE projesidir (Aras, 2006:226). 1994 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile proje somutlaştırılmıştır. Petrolün taşınmasının yanı sıra doğalgazın da taşınması bu anlaşma metninde belirtilen maddeler arasında bulunmaktadır. Bu anlaşmanın ilk hukuki temel olarak alınması bu bakımdan önem taşımaktadır (Balat, 2006:113). 2001 yılında Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan "Hükümetler arası Anlaşma" BTE hattının yapılmasına dair asıl zemini oluşturmuştur. 6,6 milyar m³ doğal gazın ithalatına yönelik BOTAŞ ile SOCAR arasında da Doğal Gaz Alım-Satım anlaşması imzalanmıştır (Aras, 2014: 226).

Yaklaşık toplam uzunluğu 970 km olan BTE boru hattı BTC hattına paralel olarak inşa edilmiştir. İnşasına 2004 yılında başlanılmış, yıllık kapasitesi 30 milyar m³ boru hattı 2006 yılında tamamlanmıştır. 2007 yılında BTE Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşaatı da tamamlanmış ve Azerbaycan aynı yılın Temmuz ayından itibaren BTE boru hattından gaz vermeye başlamıştır. BTE'nin hayata geçmesiyle Azerbaycan, petrol ihracatçısının yanı sıra gaz ihracatçısı, Türkiye ve Gürcistan ise Azerbaycan gazını ilk ithal eden ülkeler olmuştur (Öztürk, 2013:70).

Şekil 2.7. BTE doğal gaz boru hattı (ETKB, 2020)

BTE aracılığıyla Güney Koridoru'na ilk Azeri gazı ihraç edilmiştir. Bu, bölgede enerji alanında Rus hâkimiyetinin kırılması bakımından çok şey ifade etmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'ye giden bağımsız bir gaz hattını oluşturmayı başarmıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki BTE doğalgaz boru hattı, Türkiye gaz şebekesine girdiğinde bir transit boru hattı olarak kabul edilmediğinden Azeri ithalatının Türkiye pazarına ulaştırılmasına hizmet etmektedir. Bir süre sonra Azerbaycan, Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye doğalgaz ihracatında Rusya, Kuzey Afrika ve diğer doğal gaz üreticilerinin rakibi olmuştur (Mankoff, 2009:19). Kapasitesi 20 bcm/a29'a kadar yükseltilecek olan bu gaz boru hattının önemi, esas olarak Avrupa kıtasının enerji güvenliği için önem arz eden, hazırlanmakta olan diğer enerji projeleriyle bağlantısından kaynaklanmaktadır. Rusya'nın transit ülkelerle olan çatışmaları nedeniyle "gaz krizleri" oluşmaya başladıkça bu soru giderek daha acil hale gelmiştir. BTE'nin uygulanmasından sonra, Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji işbirliğinde yeni bir aşamaya girdiği ve çok yönlü enerji ortaklığının ortaya çıktığı söylenebilir. Nabucco projesinin askıya alınması ve TANAP'ın inşasına ilişkin hükümetler arası anlaşmanın imzalanması ikili ilişkilere ve Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımlarına da ivme kazandırmıştır (Aghabaylı, 2020:58).

2.4.5. SOCAR'ın Türkiye'deki Projelerinin Ülke Ekonomisi İçin Önemi

Eylül 1992'de Elçibey döneminde iki Azeri petrol şirketi Azerineft ve Azneftkimiya'nın birleşmesi ile önemli bir kuruluş olan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kurulmuştur. SOCAR, ülkenin önemli uluslararası şirketleri ile açık deniz ve kara petrol arama ve üretimi ile ilgili tüm faaliyetlerin tek operatörü olarak hareket etmekte ve bu faaliyetler için bu şirketlerle birçok anlaşma imzalamıştır. Öte yandan, SOCAR'ın petrol kimyası ürünlerinin üretimi ve ihracatı, yani petrol türevlerinin üretimi ve ihracatı ve rafineri için hazırlık ve petrol ve gaz taşımacılığı dâhil olmak üzere başka tür faaliyetleri de bulunmaktadır (İbrahimov, 2015:85).

Gerçekten de, enerji endüstrisindeki farklı faaliyetlerin birleşimi, SOCAR'ı ülke içindeki en büyük enerji devi haline getirmekle beraber şirketin Azeri enerji piyasasında da tekeli vardır. Bu da şirketin ülke için önemini bir kez daha göstermektedir. Ancak şirketin önemi, ülke içindeki çeşitli operasyonların bir araya gelmesiyle sınırlı değildir. Azeri ekonomisinin büyük ölçüde petrol gelirleriyle finanse edildiği düşünüldüğünde SOCAR'ın güçlü konumu bu rakamlardan net bir şekilde anlaşılabilir (Asker, 2010:31-32). Çeşitli operasyonlara sahip olması, şirketin verimliliğini arttırmaktadır. Bu bağlamda, SOCAR defalarca yeniden yapılandırılarak yukarı ve aşağı operasyonlarla ilgilenen 19 ayrı birimden

oluşmaktadır. Yukarı akış operasyonları için SOCAR esas olarak yatırım yapmak, yürütmek ve işletmekle görevlidir. Öte yandan şirket, Azerbaycan petrol gelirlerinin devlet payını yönetmekte ve pazarlamaktadır, alt kısım için ise SOCAR, Azerbaycan'ın 400.000 varil kapasiteli iki rafinerisinin sahibi ve işletmecisidir (Öztürk, 2013:15).

2017 yılı için SOCAR şirketinin geliri 70,88 milyar ABD Doları, net gelir ise 1,76 milyar ABD Doları'dır. 2018 verilerine göre SOCAR için yaklaşık 100.000 kişi çalışmaktadır. Türkiye'deki yatırımları bağlamında değerlendirildiğinde SOCAR, 19,5 milyar dolara ulaşan toplam yatırım hacmi ve 35.000 kişilik istihdam fırsatı ile Türkiye'nin en büyük doğrudan yabancı yatırımcısı olarak tanımlanmaktadır. SOCAR aynı zamanda %58 ile TANAP'ın en büyük paydaşı konumunda olup, onu BOTAS (%30) ve BP (%12) takip etmektedir. TANAP 6 milyar dolara mal olmuş olup, bunun 4,8 milyar doları SOCAR tarafından finanse edilmiştir. Bir diğer büyük proje olan Türkiye Ege Rafinerisi (STAR), lojistik ile entegre bir petrol, kimya ve enerji rafineri merkezi olma yolunda ilerlemektedir (İskender, 2018:115). Proje, Türkiye'nin rafine yağ ihtiyacının yaklaşık %25'ini karşılamayı hedeflemektedir. SOCAR'ın Star projesindeki payı %60'dır. Projenin finansal kredisi 23 bankanın sağladığı 3,29 milyar ABD doları ile Türkiye reel sektör tarihinde ilk sırada yer almaktadır. Yetkililere göre, STAR projesi 5,5 milyar dolarlık bir yatırım olacaktır. SOCAR, Türkiye'nin bir diğer önemli projesi olan İzmir'deki Petlim liman projesine de destek olmuştur. 2017 Ekim ayında faaliyete geçen Türkiye'nin bu en büyük konteyner limanının % 70 hissesi SOCAR'a aittir. Liman, STAR'ın entegre petrokimya üretiminin lojistik merkezi olarak hizmet vermeyi hedeflemektedir (İbrahimov, 2015:85).

BÖLÜM III

3. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE TANAP

3.1. TANAP PROJESİ

Enerji Koridoru, hidrokarbonların büyük ölçekli taşınması için tipik olarak karada veya deniz altında bir boru hattı olan ve üretim kaynağını bir pazar varış noktasına bağlayan bir rotadır. İnsan yapımıdır ve iletim istasyonları, depolama ve depolar, rafineriler ve ihracat/ithalat terminalleri ve ilgili altyapı gibi altyapı ve diğer tesisler için büyük ön yatırım gerektirir. 2000'lerde AB, Hazar havzasından ve Orta Asya'dan gaz ithal etmek için iddialı planlar hazırlamıştı. Günlük planlanan kapasitesi 31 milyon metreküp olan NABUCCO boru hattı projesi (Şekil 3.1.) yılda 1 milyar metreküp (bcm/y) olarak bu planların somutlaşmış haliydi. NABUCCO, Azerbaycan, İran ve/veya Türkmenistan'dan Avrupa'ya gaz ithal etmeyi amaçlıyordu (Yazar, 2011:43).

Ancak, olumsuz ekonomik koşullar ve boru hattını dolduracak yeterli gazın bulunmaması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bu, özellikle 2006 yılından sonra İran'ın enerji ihracatına yönelik uluslararası yaptırımlardan ve geniş Türkmen kaynaklarına erişim sağlayan bir Trans-Hazar Boru Hattı'nın inşa edilmesinin önündeki yasal ve ekonomik engellerden kaynaklanmıştır (Siddi, 2019:9).

Şekil 3.1. NABUCCO doğal gaz boru hattı (ETKB, 2020)

NABUCCO projesinin bir takım zorluklardan dolayı gözden düşmesinden sonra ön plana çıkan TANAP projesinin de önemli bir bileşeni olduğu Güney Gaz Koridoru Projesi, (GGK) Avrupa Birliği'nin Rusya'yı baypas eden bir rota üzerinden Hazar Denizi sahalarına erişerek gaz ithalatını çeşitlendirmeye yönelik uzun vadeli arayışının bir sonucu olarak

ortaya çıkmıştır. Rusya, AB gaz ithalatının yaklaşık %40'ını sağlamaktadır, böylece çoğu Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkesinin ana gaz tedarikçisi konumundadır. Bu ülkelerin bazılarında, özellikle Rusya ile Ukrayna arasındaki gaz geçişi krizlerinin ardından, Moskova'nın pazardaki hâkim konumu ve arzının güvenliği konusundaki endişeler zamanla artmıştır (Yazar, 2011:43).

Bu çerçevede GGK projesi ile Azerbaycan'daki gaz sahalarının birbirine bağlanması ve gazın Gürcistan, Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya iletilmesi planlanmıştır. Program, Hazar bölgesinden ilk kez Avrupa'ya doğal gaz getirerek Türkiye ve Avrupa Birliği'nin (AB) enerji arzının güvenliğini ve çeşitliliğini artırmayı amaçlayan çeşitli altyapı projelerinden oluşmaktadır (Yorumcu ve Mehmet, 2018:65-70). Güney Kafkasya Boru Hattı ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile GGK projesinin önemli bir unsuru olan Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP), Hazar ve Orta Asya hidrokarbonlarını Batı pazarlarına taşımak için Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile bağlantı kurmak için Azerbaycan'dan Trakya'daki Yunan-Türkiye sınırına kadar uzanmaktadır. 1850 km uzunluğundaki TANAP projesi, Güney Gaz Koridoru Programı kapsamında inşa edilecek toplam 3.500 km'lik boru hattının %53'ünü temsil etmektedir (Polattaş, 2019:93).

Boru hattının, Azerbaycan'daki Şah Deniz 2 gaz sahasını Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans-Adriyatik Gaz Boru Hattı (TAP) aracılığıyla Avrupa'ya bağlayacak olan Güney Gaz Koridorunun merkezi bir parçası olması planlanmıştır. Bu proje hem Azerbaycan hem de Türkiye için stratejik öneme sahip olmanın yanında Türkiye'nin ötesinde Avrupa'ya ilk Azerbaycan gazı ihracatına izin verecektir. Aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel bir enerji merkezi olarak rolünü güçlendirecektir

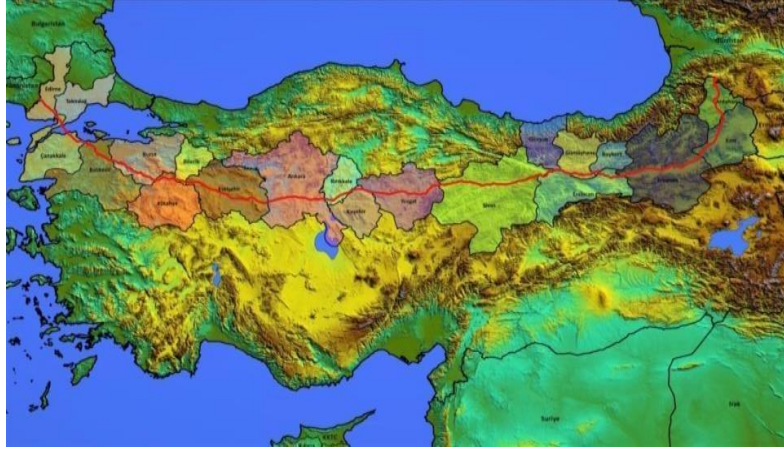
Şekil 3.2. Güney Gaz koridoru (Chandirova, 2020:112)

NABUCCO'nun çöküşü ve onun yerini TANAP'ın almasıyla birlikte, Güney Enerji Koridoru giderek daha gerçekçi bir rota olarak ortaya çıkmıştır. Proje, 17 Kasım 2011'de İstanbul'daki Üçüncü Karadeniz Enerji ve Ekonomi Forumu'nda duyurulmuştur. 26 Aralık 2011'de Türkiye ve Azerbaycan arasında boru hattını inşa etmek ve işletmek için bir konsorsiyum kuran bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. 2012 baharında, teknik-ekonomik fizibilite çalışmasının yürütülmesi süreci başlatılmıştır. Anlaşma, Türkiye Devlet Gaz İthalat Şirketi BOTAŞ ile Azerbaycan SOCAR arasında yapılmıştır. 26 Haziran 2012'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve zamanın Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan boru hattı hakkında bağlayıcı bir hükümetler arası anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmaya Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natig Aliyev ile Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız da imza atmıştır (Kalyoncuoğlu,2021:108-112).

TANAP anlaşmasının imzalanması sürecinde Rusya, İran'dan Avrupa'ya uzanan büyük bir boru hattı ile Güney Rusya'dan Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarına uzanan Güney Akım'ı inşa ederek rakipleri olan Türkiye'yi Avrupa pazarlarının dışında tutmak istemiştir. Bu stratejik yaklaşımla Gazprom, Azerbaycan'ın TANAP üzerindeki pazarlık gücünü azaltmayı ve transit ülkeler üzerinden müzakere pozisyonunu güçlendirmeyi ve gaz ihracatından elde edilen kârdan daha fazla pay almayı hedeflemiştir (Yorumcu ve Mehmet, 2018:65-70).

BOTAŞ ile SOCAR arasındaki organizasyonel konulara ilişkin ilk anlaşma Natig Aliyev ve Taner Yıldız, SOCAR Başkanı Rovnag Abdullayev ve BOTAŞ Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Konuk tarafından imzalanmıştır. 7 Mart 2015'te hem Erdoğan hem de Aliyev, Türkiye'nin doğusundaki Kars şehrinde Gürcistan Devlet Başkanı Giorgi Margvelashvili ile boru hattının resmi olarak temellerini atmak ve çalışmaların başladığını işaretlemek için bir araya gelmiştir. Boru hattının inşaatına Mart 2015'te başlanmıştır (Kalyoncuoğlu, 2021:108-112).

12 Haziran 2018'de uluslararası bir törenle TANAP'ın, Türkiye-Gürcistan sınırından Eskişehir'e kadar olan kısmının açılışı yapılmış ve Türkiye'ye ticari gaz akışı 30 Haziran 2018 tarihi itibarıyla başlamıştır. Boru hattı 2018 yılı sonunda tamamlanmış olup Türkiye-Yunanistan sınırındaki Avrupa bağlantı noktasıyla Eskişehir arasında kalan bölümündeki hat dolumu ve gazlı testlere ise Nisan 2019'da başlanmıştır (Polattaş, 2019: 93).

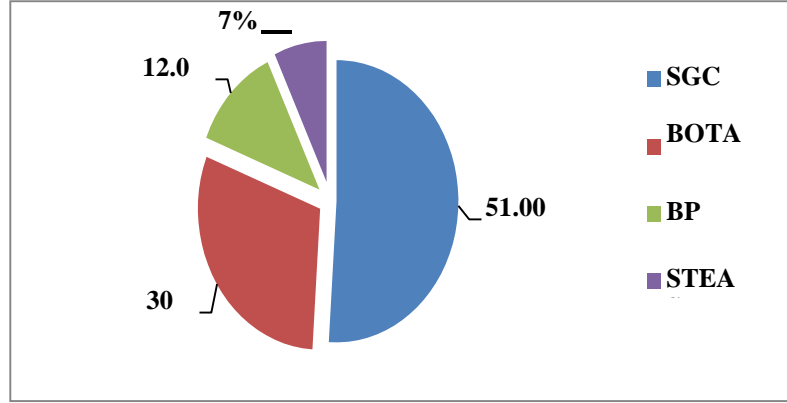
Şekil 3.3. TANAP boru hattı güzergâhı (Chandirova, 2020:112)

1 Temmuz 2019 tarihi itibarıyla Ardahan'ın Posof ilçesinden Türkiye'ye giriş yapan ve 20 il, 67 ilçe ve 600 köyden geçtikten sonra Edirne'nin İpsala ilçesinden Avrupa'ya bağlanan toplam 1850 kilometre uzunluğundaki boru hattı, Azerbaycan gazını Türkiye-Yunanistan sınırında, Avrupa'ya iletimini yapacak Trans Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) gaz verilmesi için hazır hale getirilmiştir. Türkiye'deki ana boru hattı, 19 km'si Marmara Denizi'nin altından geçecek şekilde 1850 km uzunluğundadır ve çok sayıda çıkış istasyonu ve yer üstü tesisatı içermektedir. Azerbaycan'ın kaynak ülke olduğu TANAP projesinde Türkiye ve Gürcistan ise hem tüketici hem transit ülke konumundadır (Erdoğan, 2017:16).

Tablo. 3.1. TANAP Boru Hattı'yla Uygulanan ve Hedeflenen Doğalgaz Arzı (AIIB, 2016, s. 24)

Yıl	Uygulanan			Hedeflenen		
	2018	2019	2020	2021	2023	2026
Doğalgaz hacmi (milyar m ³)	1.0	3.3	4.0	16	26	31

TANAP boru hattı, Şah Deniz Faz II gazının yılda 10 milyar metreküpünü Avrupa pazarına, 6 milyar metreküpünü ise Türkiye pazarına ulaştırması beklenmektedir. TANAP boru hattı ile SOCAR ve DEPA ile TPAO konsorsiyumu, Şah Deniz Faz II gazını 2019 yılına kadar Avrupa'ya bağlayacak olup toplam ihracat miktarı yılda 32 bcm'ye ulaşacaktır. Doğu Akdeniz'de yeni bir enerji koridoru gibi bir seçenek, Avrupa'ya daha fazla enerji çeşitliliği ve enerji güvenliği sağlayacak ve nihayetinde kendi gaz fiyatlarını spot piyasalara ve merkez bazlı fiyatlandırmaya göre belirleyecektir (Chandirova, 2020:109). TANAP'tan Avrupa'ya 10 milyar metreküp gaz akışı, Avrupa ithalatının yaklaşık %3.5'ini (20 milyar metreküp/yıl akışa olası genişlemeden sonra yaklaşık %7'sini) oluşturacaktır.

Şekil 3.4. TANAP boru hattı hissedarları (Chandirova, 2020:109)

Avrupa Komisyonu'na göre, Hazar Bölgesi, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'den gelen potansiyel gaz arzı göz önüne alındığında, gerekirse AB, Güney Gaz Koridoru güzergâhı üzerinden gaz ithalat hacmini 80-100 bcm'ye çıkarabilecektir. TANAP boru hattı üzerinde toplam 4 enerji şirketi pay sahibidir. Bunlar;SOCAR ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'nın ortak girişimi olan Güney Doğalgaz Koridoru A.Ş. (51%), Türkiye'ye bağlı Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (30%), Büyük Britanya'ya bağlı British Petroleum (12%) ve SOCATürkiye Enerji A.Ş'dir.

3.2. TANAP ve TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKALARI

3.2.1. Türkiye'nin Genel Enerji Politikaları

Enerji politikası, enerji kaynakları, enerji fiyatları, enerji verimliliği, enerji üretimi, kullanımı ve ulaşımının iklim ve çevre üzerindeki etkilerine konu olan mevzuat olarak tanımlanmaktadır. Enerji politikasının daha basit bir açıklaması, hükümetin enerji arz ve talebine ilişkin eylemleri olabilecektir. Enerji politikasındaki ana zorluk, temiz, güvenli ve uygun fiyatlı enerji arasındaki değişimdir. Enerji politikası, iklim, çevre, ekonomi, kalkınma, tarım, halk sağlığı ve uluslararası ilişkiler ile ilgili endişeleri içeren sektörler arası bir konudur. Enerji politikasının bu genel özelliği, nasıl önerildiğini, benimsendiğini, uygulandığını ve değerlendirildiğini etkiler (Tosun, 2017:21-23).

Her ülkenin küresel enerji politikaları farklı stratejilerle şekillenmiştir. Her küresel aktör, enerji arzını güvence altına almaya odaklanmaktadır. Günümüzde enerji rezervleri ve holdingleri ülkeler için çok önemlidir. Türkiye de diğer devletler gibi ekonomik yapısını bu anlayışla geliştirmeye çalışmaktadır. Özellikle Türkiye'nin jeostratejik statüsü göz önüne alındığında, bu enerji kavramı daha kritik ve stratejik hale gelmiştir. Coğrafi konumu

nedeniyle Türkiye'nin dünya siyasetindeki önemi çok önemlidir ve bu da her zaman kritiktir (Pamir, 2010:58).

Türkiye'nin stratejik köprü rolü, bazı boru hattı projeleriyle ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin merkez terminal enerji durumu büyük önem taşımaktadır. Dünya petrol ve gaz rezervlerinin yaklaşık %70'i Türkiye'yi çevreleyen coğrafyada bulunmaktadır. Türkiye üzerinden geçen boru hatları, petrol ve gazın taşınması için daha ucuz ve verimli bir yol sunmaktadır. Boru hatları, ülkelerin ulusal ve enerji güvenliklerinin sağlanmasında aktif rol oynamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra çoğu devlet enerji rezervleri için araştırma yapmaya başlamış ve enerji ihtiyaçlarını güvence altına almak için yeni stratejik politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin boru hatları üzerinden geçiş koridoru rolü jeopolitik olarak daha önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin bu durumu iyi değerlendirmesi ve yeni uluslararası boru hatlarının inşa edilmesini sağlaması gerekmektedir. Bu, Türkiye'nin hem komşularıyla ilişkilerinde hem de dünya politikasında elini güçlendirecektir. Doğu-Batı enerji koridoru ancak siyasi ve ekonomik olarak güçlü bir Türkiye ile güvence altına alınabilir. Boru hattı projeleri, Türkiye'nin dünya enerji piyasasında bir geçiş ülkesi olarak bölgesel ve küresel etkin rol oynamasına yardımcı olacaktır. Kuzeyden, kısa bir süre önce gaz dağıtımını kesintiye uğratan Rusya-Ukrayna ihtilafı, Avrupa'yı alternatif enerji tedarik yolları aramaya zorladı ve Türkiye'nin Avrupa enerji güvenliğindeki rolünü güçlendirdi. Türkiye, dünyanın enerji zinciri olarak kabul edildiğinde önemli bir ülkedir. Türkiye'nin köprü rolüyle Doğu-Batı bağlantısı, ona çok stratejik bir köşe taşı aktörü olma imkânı vermektedir. Irak, İran, Kafkaslar ve Orta Asya'dan Avrupa pazarlarına petrol ve doğal gazın taşınması için kendi toprakları üzerinden boru hattı projeleri yürütülmektedir. Türkiye sınırlı fosil yakıt rezervlerine ve sınırlı üretime sahiptir. Bu nedenle Türkiye büyük ölçüde dışa bağımlı enerji kaynaklarına bağımlıdır. Bu bağımlılık yaklaşık %70'in üzerindedir (Yorumcu ve Mehmet, 2018:2).

Türkiye'nin enerji politikası küresel politika ve enerji stratejilerinden etkilenmektedir. Ülkedeki petrol rezervleri 13-15 milyon varil arasındadır. Ülkede tüketilen gaz rezervleri yaklaşık 16-18 milyar m³ arasında olup Türkiye'nin gaz ihtiyacının 62 milyar m³ olacağı tahmin edilmektedir. Enerji anlamında Türkiye, ulusal çıkarlarına ve kendi güvenlik perspektiflerine odaklanmalıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin enerji geçiş koridoru rolü her yıl artmaktadır. Türkiye'nin dünyadaki coğrafi konumu, Türkiye'yi enerji taşıyıcısı rolü oynamaya zorlamaktadır. Özellikle Avrasya koridoru anlamında Türkiye'nin rolü artmaktadır (Karagöl ve Kaya, 2014:12-13).

Türkiye'nin birincil enerji arzı %30,49 doğalgaz, %30,47 petrol, %17,28 taşkömürü, %9,49 linyit, %4,91 jeotermal, %3,44 hidrolik, %1,74 biyoyakıt ve atık, %1,06 rüzgâr, %0,75 güneş ve %0,38 asfaltitten oluşmaktadır. Enerji ithalatı yapan ve ithalatının toplam ithalatının %19'unu oluşturan Türkiye'nin dünyadaki enerji fiyat değişimlerini yakından takip etmesi gerekmektedir (Alp, 2020:14-15).

Enerjide karşılıklı bağımlılık, ülkeleri yeni siyasi stratejiler geliştirmeye zorlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin yakın çevre coğrafyasında siyasi istikrar çok kritiktir. Bu ancak jeopolitik rekabetin yerini jeopolitik işbirliğine bırakırsa gerçekleşebilir. Enerji çıkarlarıyla birleşen bu jeopolitik değişkenler, Türkiye'yi bu çok önemli uluslararası sorunun merkezine yerleştirmiştir. Türkiye her yıl bazı uluslararası enerji projeleri uygulamaktadır. Türkiye'nin terminal ve koridor rolü, hem bölgede hem de dünyadaki jeopolitik konumunu güçlendirmektedir (Ulutaş, 2008:11).

Türkiye, birincil enerji arzı için yaklaşık %80 oranında ithalata bağımlıdır. Türkiye ihmal edilebilir fosil yakıt kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle, yurtiçi enerji ihtiyacını karşılamak için başta petrol ve doğal gaz olmak üzere enerji ithal etmek zorundadır ve bu da sonuç olarak Türkiye'yi enerjiye bağımlı kılmaktadır. Ayrıca fosil yakıtlar, küresel olarak sera gazı emisyonlarına neden olduğundan iklim değişikliği ve enerji güvenliği ile ilgili bazı sorunlara yol açmaktadır (Rincon, Puri, Kojakovic ve Maltsoğlu, 2019:72-74).

Bundan dolayı, mevcut sorunları aşmak için Türkiye'nin bazı enerji hedefleri, teşvikler getirmesi ve bu sorunlara yönelik politika değişiklikleri yapması gerekmektedir. Türkiye'nin enerji hedefi dört ana noktadan oluşmaktadır: kendine yeterlilik, enerji bağımlılığının azaltılması, yerel üretimin artırılması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesidir (Alp, 2020:14-15).

Son yirmi yılda hızlı ekonomik büyüme ve nüfus artışı, yalnızca enerji talebinde güçlü bir büyüme sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ithalat bağımlılığında da buna bağlı bir artışa neden olmuştur. Sonuç olarak Türkiye, enerji talebindeki artışı rasyonelleştirmek, tüketiciler için enerji fiyatlarını düşürmek ve ithalat büyüme hızını yavaşlatmak amacıyla enerji sistemini yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir. Bu reformlar, daha fazla özel ve yabancı yatırım yoluyla da dâhil olmak üzere modernizasyon, liberalizasyon ve artan yerli üretim kapasitesini hedefleyen önlemleri içermektedir (IEA, 2021:10-11).

Özellikle Türkiye, son on yılda enerji karışımının önemli ölçüde çeşitlendiğini görmüştür. Özellikle yenilenebilir enerji, son on yılda yenilenebilir elektrik üretiminin üç

katına çıkmasıyla etkileyici bir büyüme kaydetmiştir. Türkiye'nin ilk nükleer santralının 2023'te devreye alınması, ülkenin yakıt karışımını daha da çeşitlendirecektir. Yine de fosil yakıtlar, özellikle petrol ve gaz olmak üzere ithalata büyük bir bağımlılıkla Türkiye ekonomisini yönlendirmeye devam etmektedir (Alp, 2020:14-15).

Türkiye, petrol ve gaz ithalatına bağımlılığını azaltmaya yardımcı olmak için yerel arama ve üretimin genişletilmesine öncelik vermiştir. Bununla birlikte, yukarı havza kaynaklarına verilen limitler ve emisyonların azaltılması dikkate alınarak Türkiye, halen %98'i petrole bağımlı olan ulaştırma sektöründe verimlilik iyileştirmeleri ve yakıt değişimi gibi maliyet-optimum talep tarafı önlemlerine de gereken önemi vermelidir. Ayrıca, Türkiye'nin sadece elektrikte değil aynı zamanda ısıtma gibi diğer sektörlerde de yenilenebilir enerjide daha iddialı bir büyümeyi hedeflemesi için hala önemli bir alan vardır (IEA, 2021:10-11).

Ayrıca, Türkiye'nin tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla yerli enerji kaynağı kullanma çabaları özellikle hükümetin elektrik üretiminde daha düşük kaliteli yerli linyit kullanma politikasıyla ilgili olduğu için enerji sektörünün karbondan arındırılması çabalarına müdahale edebilir. Benzer bir şekilde dünya çapında birçok ülke yüzyılın ortalarında net sıfır sera gazı emisyonuna giderek daha fazla yönelirken Türkiye enerji politikasının, özellikle kömürle çalışan üretime odaklanmasının, yatırımcı duyarlılığı üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmalıdır (Alp, 2020:14-15).

Türkiye'nin enerji sorununun iki ana yönü olduğu açıktır ki bunlardan biri bağımlılık, diğeri ise artan çevresel zarara ilişkin küresel endişe ile ilgilidir. Bu iki soruna standart bir çözüm olarak Türkiye'nin toplam birincil enerji arzında yenilenebilir enerjinin payını artırmak gibi görünmektedir. Genel olarak Türkiye'nin gerekli planları yapması, enerji devrimi yapması ve yüksek miktardaki yenilenebilir enerjiyi verimli kullanması gerekmektedir. Böylece ekonomik büyümeye katkıda bulunmanın yanında enerji arz güvenliğini güçlendirecektir (Durmuşoğlu, 2015:18-21).

3.2.2. Türkiye'nin Enerji Politikalarında Doğalgaz

Türkiye son yıllarda ekonomik görünümünü iyileştirmesi sayesinde küresel ekonomik sistemde söz sahibi ülkelerden biri haline gelmiştir. 2000'li yılların başından itibaren ülkenin artan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile Türkiye, orta gelirli ülkeler grubundan yüksek gelirli ülkeler grubuna geçmeyi hedeflemiş ve dünyada ilk on ekonomiden biri olabileceğini göstermiştir. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ithalatında

belirli birkaç ülkeye bağımlı olmaya devam etmesi, arz güvenliği konusunda bazı riskleri beraberinde getirmekte ve enerji kaynaklarının ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi için yeni projelerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin ithal petrol ve doğalgaza bağımlılığı şimdiden %90'ın üzerindedir (Karagöl, Kavaz, Kaya ve Özdemir, 2017:8-11).

Türkiye, enerji alanında da ayaklarını yere sağlam basmayı ve geleceğe yönelik beklentileri karşılamayı planlamaktadır. Son olarak “Bağımsız Enerji, Güçlü Türkiye” sloganıyla açıklanan Milli Enerji ve Maden Politikası, ülkenin enerji konusundaki kararlılığını bir kez daha net bir şekilde yansıtmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, sürdürülebilir enerji sağlamak için, Ulusal Enerji ve Maden Politikasında getirilen üç eksenden biri olan arz güvenliğini sağlamanın Türkiye için büyük önem taşıdığını belirtmiştir (Alp, 2020:14-15).

Arz güvenliği, Türkiye'nin gelecekteki enerji perspektifini belirleyecek öncelikli alanlardan biri olacaktır. Arz güvenliğinin temel amaçları, enerji kaynaklarının ve pazarlarının çeşitlendirilmesini sağlamak, kaynak transferinin sürdürülebilirliği ile güvenilirliği ve ithal enerji ürünlerinin maliyetlerinin düşürülmesidir (Koçaslan, 2014).

Bu nedenle ithalat pazarlarının çeşitlendirilmesi Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Bilindiği üzere Türkiye, Rusya (Batı Boru Hattı ve Mavi Akım yoluyla), Azerbaycan (Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı, BTE yoluyla), İran, Cezayir, Nijerya, Katar ve Amerika Birleşik Devletleri'nden doğalgaz ithal etmektedir Türkiye'nin mevcut gaz tedarikçileriyle ilişkilerindeki en büyük endişesi şu anda toplam doğal gaz tüketiminin %53'ünü (24,54 bcm) ithal ettiği en büyük gaz tedarikçisi Rusya ile ilgilidir. Bu durum hem enerji güvenliği endişelerine hem de potansiyel jeopolitik risklere yol açmıştır. Sonuç olarak Türkiye, alternatif ithalat kaynakları ve tedarik sağlamak için enerji karışımındaki gazın payını azaltarak ve aşağı havza altyapısını genişleterek Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır (Karagöl, Kavaz, Kaya ve Özdemir, 2017:8-11).

Bu çerçevede mevcut boru hatlarına ek olarak, Türkiye'nin ithalat pazarlarının çeşitliliğini artırabilmesi için çok sayıda boru hattı projesi geliştirilmekte ve/veya planlama aşamasındadır. Azerbaycan'dan TANAP'ın devreye girmesiyle, Türkiye'ye ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) aracılığıyla Güneydoğu, Doğu, Orta ve Batı Avrupa'ya artan doğal gaz arzı sağlanmıştır. Türk Akım ayrıca Türkiye'ye ek Rus gazı sağladı ve önerilen Tesla boru hattı aracılığıyla Rus gazını Güneydoğu ve Orta Avrupa'ya taşıyacaktır. Bu ek büyük boru hatlarının yanı sıra doğal gaz dağıtımı ve LNG altyapısına yapılan diğer son

yatırımlar, Türkiye'nin hidrokarbon zengini ülkelerden Avrupa'ya bir enerji köprüsü olarak konumunu güçlendirmektedir (Guliyev, 2018:98-99).

Türkiye, doğal gaz altyapısını büyütmeyle devam etmekte ve daha çeşitli tedarik kaynaklarından doğal gaz ithal etmektedir. Bu, Türkiye'de ve bölgede doğal gazın rolünü artıran girişimlerdir. Yapılması gereken çok iş olmasına rağmen birçok düzenleyici ve piyasa değişikliği Türkiye'nin elektrik ve doğal gaz piyasalarını özelleştirme hedefleriyle zaten uyumludur. Türkiye'de bir doğal gaz merkezine doğru ilerleme, bu reformların sürekli uygulanmasına ve ayrıca Türkiye'nin devlete ait gaz iletim sistemi operatörü tarafından yürütülen sözleşmelerin ayrıştırılmasına bağlı olacaktır (Kenderdine, 2018:2-3).

3.2.3. TANAP'ın Türkiye Enerji Güvenliğine Etkisi

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedefi sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Enerji, sürdürülebilir büyümenin tüm ekonomik ve sosyal yönleriyle yakından ilişkilidir ve aynı zamanda iç ve dış politikaların şekillenmesinde de kilit bir parametredir. Ulusal düzeyde sağlıklı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, bireysel düzeyde refah ve yaşam kalitesinin artırılması, üretimin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesine ve artırılmasına bağlıdır (Ulutaş, 2008:11).

İstikrarlı bir ekonomi için enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulurken, bu ihtiyaçların zamanında ve kesintisiz olarak sağlanması da bir o kadar önemlidir. Arzın kesintiye uğraması durumunda, enerji girdilerinin kıtlığı, üretim hacminde azalmaya, refah kaybına ve istikrarlı büyümenin sağlanamamasına neden olabilir. Bir ekonomi herhangi bir enerji arzına bağımlı hale geldiğinde bu arzda azalma, tükenme veya kesinti gibi olası aksaklıkları önlemek için önlemler almak ekonomik, sosyal ve politik istikrarı sağlamak için hayati önem taşır (Esen, 2016:281).

Enerji arzının güvenliği, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerin artan bağımlılığı nedeniyle son yıllarda bölgesel, ulusal ve uluslararası politika gündeminde önem kazanmıştır. Ülkelerin ithal enerji kaynakları ve enerji arzındaki kesintilerin sıklığının artmasıdır.

Enerji arzı, enerji üreten ülkelerin siyasi istikrarsızlığı, enerji altyapısına yönelik saldırılar, kazalar, doğal afetler, terör gibi olaylardan etkilenebilmektedir. Bu tür olaylar, enerji fiyatlarında oynaklığa yol açabilecek önemli aksamalara yol açabilir veya enerji arz veya talebinde belirsizlik yaratabilir (Karagöl, Kavaz, Kaya ve Özdemir, 2017:8-11).

Türkiye, son 10 yılda artan nüfusu, büyüyen ekonomisi ve tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişine paralel olarak dünyanın en hızlı büyüyen enerji piyasalarından biri haline gelmiştir. Türkiye'nin küresel birincil enerji tüketimindeki payı sadece yaklaşık %1 olmakla birlikte giderek büyümesi beklenmektedir. Ancak yüksek tüketim oranlarının aksine, ülkenin birincil enerji kaynakları üretiminde önemli bir ilerleme görülmemektedir. Sınırlı yerli enerji üretimi nedeniyle, Türkiye'nin enerji talebi büyük ölçüde ithalatla karşılanmaktadır. Mevcut koşullar altında Türkiye, öngörülebilir gelecekte enerji ihtiyacını karşılamak için ithalata bağımlı olmaya devam edecektir. Bu nedenle enerji arz güvenliğinin sağlanması, ithal enerji girdilerine olan bağımlılığın azaltılmasının ve uygun fiyata kesintisiz enerji kullanılabilirliğinin sağlanmasının önemli bir parçasıdır (Esen, 2016:282-283).

Türkiye'nin petrol ve doğalgaz üreticileri ile net enerji ithalatçısı ülkeler arasında yer alan coğrafi konumu, Türkiye'ye bir enerji koridoru olma fırsatı sunmuştur. Türkiye, coğrafi ve siyasi durumu nedeniyle, petrol ve doğal gazın taşınması için güvenli bir koridor sağlayabilecek güvenilir bir ortak olarak algılanmaktadır. AB'nin kaynak ülkelerin ve ithalat yollarının çeşitlendirilmesini öngören enerji politikaları da Türkiye'nin bu konudaki konumunu güçlendirmektedir. Rusya'dan AB'ye gaz arzında yaşanan kriz net AB'nin Türkiye'den geçen alternatif boru hattı projeleri geliştirmesi için hayati bir ihtiyacı göstermektedir (Öz ve Aslan, 2019:656-657).

Ayrıca Türkiye, Batı'da uluslararası pazarlar için transit boru hatlarına ev sahipliği yapan önemli ve güvenilir bir geçiş ülkesi olmasının yanı sıra Hazar bölgesi, Orta Asya ve Ortadoğu'daki petrol ve doğal gaz üreticilerinin en önemli müşterilerinden birisidir. Türkiye, coğrafi konumunun sunduğu fırsatlardan yararlanarak, önümüzdeki yıllarda bu potansiyelden yararlanmasını sağlayacak çeşitli politikalar geliştirmektedir. Bu dönemde enerji konusu Türk dış politikasında daha fazla öne çıkmakta ve giderek ana dinamik ve belirleyici unsurlardan biri haline gelmektedir (Kenderdine, 2018:2-3).

Türkiye, bir enerji geçiş merkezi olma hedefini desteklemek için topraklarında boru hattı projelerine ve diğer tamamlayıcı altyapı programlarına izin vermektedir. Türkiye, geçiş ücretlerinden gelir elde edeceği ve bu tür enerji güzergâhlarının kontrolü ile bölgesel nüfuz kazanacağı için bu tür çabalar Türkiye'nin enerji politikalarını tamamlayıcı niteliktedir.

Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılayacak, tamamlanmış veya devam eden birçok boru hattı projesinde Türkiye'den bahsedilmektedir. Türkiye bu tür projeleri güçlü bir şekilde desteklemektedir ve destek aramaya da devam etmektedir. Bu tür projeler,

Türkiye'nin enerji güvenliği ve ekonomik çıkarları açısından büyük ölçekli kazanımlar anlamına gelmektedir (Esen, 2016:282-283).

1,2 trilyon m³ doğalgaz potansiyeli olan bir proje olan TANAP Hazar doğalgazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye getirilmesi hedeflenmektedir (Suleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017). Bu proje, Türkiye'nin Avrupa pazarları için bir enerji koridoru olma yolundaki uzun vadeli uluslararası stratejisini gerçekleştirmesine destek olacaktır. Hazar Denizi'nden Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşıyacak olan TAP, NABUCCO'nun durdurulmasından bu yana Avrupa gündeminin en önemli projelerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca NABUCCO'dan 450 km daha kısadır ve daha az maliyetlidir (Sandıklı ve Ismayilov, 2014).

TAP'ı TANAP'ın devamı olarak görmek daha doğru olacaktır. Azerbaycan bu proje ile Rusya ile olan denge politikasını sürdürmekte ve istikrarın devamlılığını sağlamaktadır. Türkiye, Orta Asya'nın zengin kaynakları ile Orta Doğu ve Avrupa pazarları arasında bir enerji geçiş merkezi haline gelmektedir. Bu projelerin Türkiye için bölgesel siyasi ilişkileri güçlendirmesi kuvvetle muhtemeldir (Rzayeva, 2018:15).

Doğu'da tekeli piyasalar ve Batı'da liberal piyasalarla çevrelenmiş olan Türkiye, kısmen rekabetçi bir gaz piyasasına sahiptir. Avrasya coğrafyasındaki en önemli uluslararası boru hatlarından birisi olma niteliğini taşıyan TANAP, görevdeki BOTAŞ'ın gaz iletimindeki tekeli fiili bir şekilde sonlandırarak Türkiye'nin kendine özgü konumunu güçlendirmekte ve bu şekilde de iç pazarın serbestleşmesine de katkı sağlamaktadır (Özdemir, Yavuz ve Tokgez, 2015:97).

2017 yılında Katar'dan 3 yıl boyunca 1-1,5 milyon gaz getirmek üzere Katar Gaz ve BOTAŞ arasında imzalanmış olan anlaşma ve 2018 yılında Katar'la 5,2 milyar dolarlık doğal gaz ve petrokimya tesisi yatırımı için imzalanan anlaşma enerjide Türkiye'nin kendisine önemli bir alternatif oluşturması için olanak tanımıştır. Rusya'nın Türkiye için vazgeçilmez kalmayacağını ve Türkiye'nin orta vadede bu amaca yönelik strateji geliştirmesine imkân vereceğini, Katar ile sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımı üzerine imzalanan bu anlaşma kanıtlar niteliktedir. Katar'dan ithal edilen LNG ile birlikte, Doğu Akdeniz ve Irak'tan boru hatları vasıtasıyla tedarik edilecek doğal gaz hususunda girişimler yapmak ve en önemlisi TANAP ile Azerbaycan'dan ithal edilecek 6 milyar m³ gaz, Türkiye'nin arzı çeşitlendirme yönündeki önemli girişimleridir (Al, Kalyoncuoğlu ve Kalyoncuoğlu, 2019:83). Bu çabaların bir neticesi olarak, 2019 yılında Türkiye'nin

Rusya'dan gerçekleştirdiği gaz ithalatı 2018'e göre %35 oranında düşüş göstermiştir. Bu, enerji politikalarındaki çeşitlendirme hedefleri çerçevesinde, asimetrik ilişkilerin yani tek bir aktöre olan bağımlılığın azaltılması manasını taşımaktadır. Bununla birlikte, Avrupa enerji piyasasında Rusya'nın tekelini kırma amacını taşıyan bir adım olarak değerlendirilmektedir. İran ve Türkmenistan gazının da gelecekte projeye entegre olma potansiyeli bağlamında değerlendirildiğinde enerji politikasını gerçekleştirme yolunda Türkiye emin adımlarla ilerlemektedir (Kalyoncuoğlu, 2021:135).

Uluslararası bir gaz transit projesi olmasına rağmen TANAP projesi, emsalleri ile karşılaştırıldığında kendine özgü nitelikler taşımakta olup yalnızca sınır ötesi bir boru hattı değildir. Proje uluslararası olmanın yanında fiziksel özellikleri onu, ulusal bir boru hattı durumuna dönüştürerek dış pazarlarda olduğu kadar iç pazarda da rekabet avantajları sunmaktadır (Özdemir, Yavuz ve Tokgez, 2015:103).

Ek olarak muafiyet rejimlerinin yasal kaynağı TAP projesinde olduğu gibi farklılıklar ortaya koysa da teşvik kapsamı içine alınmak suretiyle bütün ilgili düzenlemelerden muafiyet sağlanmıştır. Kaynak ülkeleri çeşitlendirmek ve yatırımı garanti altına alabilmek amacıyla Avrupa Komisyonu'ndan TAP'a 2013 yılında kısmi muafiyet tanınmıştır. Bu şekilde, tam olarak TANAP faaliyete geçtiğinde 6 milyar metreküp kapasite ve daha sonra genişleme kapasitesiyle uzun süredir beklenen Türkiye'de toptan piyasa likiditesine avantajlar sağlayacaktır (Kalyoncuoğlu, 2021:135).

TANAP faaliyete geçmesiyle birlikte, Türkiye ilk kez güneydoğu Avrupa gaz piyasası için etkin bir şekilde kilit bir geçiş rotası haline gelmektedir. Ankara'nın her TANAP ve TÜRK AKIMI boru hattı projelerine neredeyse eşit derecede aktif olarak katılmasının ve güçlü bir şekilde desteklemesinin nedenlerinden biri de budur. Öte yandan, Ankara ve Brüksel arasındaki mevcut gerilimler dikkate alındığında Türkiye'nin Moskova ile yakın işbirliği içinde AB'ye karşı "düşmanımın düşmanı dostumdur" politikası izlediği görülmektedir. TANAP ile Türkiye, AB için önemli transit rolünden kazançlı çıkacak ve ağırlığı, AB'nin ve ABD'nin güçlü siyasi desteği göz önüne alındığında, ancak TANAP tam kapasiteyle (32 bcm/yıl) faaliyete geçtiğinde artacaktır. Buna karşılık Ankara, Brüksel'in güçlü muhalefeti ve Ukrayna ile ilişkilerin bozulmasıyla birlikte Rus Türk Akımı projesini desteklemeye devam ederse ABD yaptırımlarıyla karşı karşıya kalabilir (Rzayeva, 2018:15). Türkiye için bir başka potansiyel riski de, Türkiye'nin uzun zamandır planladığı Güney Gaz Koridoru üzerinden bölgesel bir doğal gaz merkezi olma hedefine meydan okunacak olmasıdır (Ulutaş, 2008:11).

Avrupa'ya AB dışı bir bölgeden (Türkiye) giren Rus gazının teslimat noktasına sahip olmak Gazprom'un AB mevzuatına uymaktan kaçınmasına olanak sağlayacaktır. Rusya, Türkiye'den Avrupa pazarına gaz taşıma sorumluluğunu Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) üzerinden taşıma talep etmesi gereken alıcılara devredebilecektir (Rzayeva, 2018:15).

Bu nedenle dış politikada TANAP, oluşturacağı bütün getirilerle birlikte Türkiye'deki doğal gaz toptan satış piyasalarında var olan piyasa karışıklıklarının da önüne geçecek bir hareket olarak görülmektedir. Boru hatlarının sınır ötesi ve uluslararası karakterleri sebebiyle bu zamana kadar Rusya'nın arz ve ulaştırma üzerindeki hegemonyasını kıramamış Avrasya kıtasının AB üyesi olmayan ülkeleri arasında TANAP, bu anlayışı dönüştürecek en önemli örnek vaka olma niteliğini taşımaktadır. Türkiye gaz piyasası üzerindeki potansiyel tesirleri de gelecek dönemdeki projeler açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Kalyoncuoğlu, 2021:136).

Yukarıdakilerin tümü ışığında, Türkiye TANAP projesiyle uygun enerji politikalarını uygulayabilir ve enerji satın alma anlaşmalarında anlamlı roller üstlenebilirse, uzun vadede enerji koridorunu birbirine bağlayan önemli bir oyuncu haline gelebilecektir. Orta Asya'dan Avrupa'ya günümüzde ulaşım yolları ekonomik avantaj sağlayan ana faktör haline gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin jeopolitik konumu enerji güvenliği açısından büyük fırsatlar sunmaktadır (Al, Kalyoncuoğlu v Kalyoncuoğlu, 2019:83).

Türkiye kendi enerji kaynaklarını taşımasa da enerji nakil güzergâhları üzerinde kontrol sahibi olması, enerji kaynaklarını kendisinin kontrol etmesi kadar önemlidir. Dolayısıyla, mevcut kaynaklarındaki yetersizliklere rağmen Türkiye bu konuda enerji zengini ülkeler kadar siyasi ve ekonomik açıdan önemli olabilecektir. Mevcut ve planlanan petrol ve gaz boru hattı projeleri, Türkiye'nin enerji güvenliğinin geliştirilmesine ve potansiyel olarak daha az güvenilir enerji ortaklarıyla ilişkili risklerin azaltılmasına katkıda bulunacaktır (Esen, 2016:288).

3.2.4. TANAP'ın Türkiye Ekonomisine Etkisi

İthalat kaynaklarının ve rotalarının çeşitlendirilmesi, Türkiye'nin gaz güvenliği politikasının temel taşıdır. Arz güvenliğini artırmak için spot LNG alımı da eklenmiştir. Artan gaz talebi beklentilerine dayanarak Türkiye, gaz ithalat altyapısını genişletmeyi planlamaktadır. Mevcut boru hatlarının kapasitesinin artırılması ve Rusya'dan Türk Akımı güzergâhı ve Azerbaycan'dan TANAP gibi yeni boru hatlarının devreye alınması dâhil olmak üzere çeşitli seçenekler öngörülmektedir. Asgari 27 milyar TL (4,3 milyar Avro)

tutarındaki LNG ve yeraltı doğal gaz depolama yatırımları bu amaçla öncelikli yatırımlar olarak değerlendirilmektedir (Sandıklı ve İsmayilov, 2014).

Potansiyel arz kesintilerinin etkisini azaltmak için iki yeni yüzer depolama ve yeniden gazlaştırma ünitesi terminali inşa edilmiş, LNG giriş kapasitesi artırılmış ve arz çeşitlendirmesini sağlamak için gaz şebekesine yeni giriş noktaları bağlanmıştır. Ayrıca şebekeye döngü boru hatları eklenmekte ve depolama tesisleri için kapasite artırım çalışmaları devam etmektedir. Türkiye aynı zamanda bir dizi büyük üreticinin (Orta Doğu ve Orta Asya'da) ve tüketicilerin (Avrupa'da) kesiştiği noktada yer alan coğrafi avantajı nedeniyle bölgesel bir enerji ticaret merkezi olmayı hedeflemektedir (IEA, 2021:15-153).

TANAP ve ek olarak Türk Akım boru hatlarının faaliyete geçirilmesiyle birlikte yeniden gaza dönüştürme tesislerinin tamamlanmasının ardından ithalatlar için giriş kapasitesi 2017 yılında 213 mcm/gün'den 2020 yılında 350 mcm/gün'ün üzerinde düzeylere ulaşmıştır. Bu noktada TANAP'ın da 11 mcm/gün giriş kapasitesi ile oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dört LNG giriş noktası (beşincisi eklenerek), altı uluslararası boru hattı ithalat noktası, üretim sahalarından üç giriş noktası ve yer altı depolama tesislerinden iki yurt içi giriş noktasıyla gaz ithalat altyapısını genişleten Türkiye, ilk etapta 16 milyar m³ ve son etapta 31 milyar m³ doğal gaz nakledilmesi planlanan TANAP'la %30'luk bir direkt kazanç elde edecektir (Difiglio, Bora ve Merdan, 2020:277).

Başlangıçta toplam maliyeti 11 milyar dolar şeklinde planlanan bu proje için Dünya Bankası yarısı Güney Gaz Koridoru A.Ş.'ye (SGC) diğer yarısı da BOTAS'a olmak üzere 800 milyon dolar kredi sağlamıştır. TANAP'ın başlangıç olarak 11,7 milyar dolar düzeyinde maliyetinin olacağı öngörülmüş olsa da proje geliştirme sahasında elde edilen çok sayıda tasarruf ve verimlilik sayesinde 7 milyar doların altına maliyetin düşürülmesi başarılmıştır (Kalyoncuoğlu, 2021:116).

TANAP ortakları, Dünya Bankası, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), içinde bulunmak üzere bir dizi çeşitli uluslararası finans kuruluşu tarafından toplamda 3,75 milyar dolar kredilendirilmiş, bununla birlikte Avrupa Birliği 10,2 milyon dolarlık hibe sağlamıştır (Difiglio, Bora ve Merdan, 2020:277). Bu çerçevede TANAP projesine malzeme ve işgücü sağlayan Türk firmaları inşaat aşamasında yer alarak yaklaşık olarak 5-6 milyar dolar civarında gelir sağlaması öngörülmüştür. Hem bölgenin kalkınmasına hem de bölge halkının istihdamına yerli firmaların elde edeceği gelir önemli katkı sağlamıştır (Furuncu, 2018:553).

Avrupa ve Türkiye'nin doğal gaz arzına TANAP, Azerbaycan Şah Deniz-2 sahası ve ek doğal sahalardan doğal gaz tedariki ile önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. Dolaylı olarak ithal edilen doğalgazda gerçekleşecek indirim TANAP projesinin Türkiye'nin ekonomisine sağlayacağı katkılardan birisidir. Türkiye, doğalgazı Azerbaycan, İran ve Rusya olmak üzere üç ayrı kaynaktan ithali gerçekleştirmektedir. Bu tedarikçilerden en pahalı olanı İran'dan ithal edilen gaz için 1000 m³ gaz başına 450 dolar, Rusya'dan satın aldığı 1000 m³ gaz başına 405 dolar, yine aynı miktardaki gaz için Azerbaycan'a ise 380 dolar ödemiştir. Bu nedenle de hem Türkiye'nin bu projenin içerisinde olması, hem Azerbaycan en uygun fiyatı sunduğundan hem de uluslararası alanda prestij sağlayacağından TANAP'a katılarak Türkiye, büyüyen ekonomisi açısından önemli bir fırsatı değerlendirmiştir (Kalyoncuoğlu, 2021:116).

Bu çerçevede Türkiye'nin toplam ithal ettiği doğalgazın bin metreküpünde ortalama 38-57 dolar arasında bir indirimin TANAP ile gerçekleştirilecek olan ek 6 milyar metreküp doğalgaz ithalatı sayesinde elde edileceği beklenmektedir. Türkiye'ye 2018 yılından itibaren bu indirim toplamda yıllık 1,8-3,3 milyar dolarlık ek indirim sağlayacaktır. 2045 yılına kadar sağlanacak olan toplam indirimin ise 94,8 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Furuncu, 2018:553).

TANAP'ta Türkiye'nin sahip olduğu %30'luk ortaklığı ile birlikte Azerbaycan gazının tedarik edildiği Şahdeniz sahasına da %19'luk bir ortaklığı bulunmaktadır. Bu sahada üretilmekte olan gazın satılmasında veya transferinde fiyatın yukarı ya da aşağı çekilmesinin Türkiye üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etki bırakacağı anlamını taşımaktadır. Türkiye Gürcistan'dan geçerek Eskişehir'e ulaşacak olan 1000 m³ başına TANAP'a 85 dolar, İpsala'ya ulaşacak 1000 m³ gaz başına ise 110 Dolar transfer maliyeti karşılamakla sorumludur. Türkiye'ye, Avrupa'ya ulaştırılması planlanan gazın transferi için ödenecek olan miktar tam olarak belirlenmemişse de TANAP 2026'ya kadar tam kapasite (31 milyar m³) taşıma planını hayata geçirebilirse gelecek dönemde 25 yıl içerisinde 17 milyar dolara yakın doğrudan kazanç elde etmesi öngörülmüştür (Kalyoncuoğlu, 2021:117).

Azerbaycan'dan yapılmakta olan gaz tedarikinin miktarının yükseltilmesi diğer tedarikçilere karşı Türkiye'nin elini güçlendirerek gaz piyasasında rekabetin artırması ile gaz fiyatlandırmasında düşüşe yol açacağı öngörülmektedir. Türkiye'de çok düşük gaz depolama seviyeleri ile (Avrupa'daki ortalama %20-30 depolama kapasitesine karşılık yıllık tüketimin %5'i) mevcut kaynaklarından herhangi bir gaz tedarik kesintisi ciddi sonuçlara yol açacaktır. Bunun ışığında proje ile sağlanacak kaynakların çeşitlendirilmesi ve gaz arz

güvenliğinin güçlendirilmesi Türkiye'nin ekonomik büyümesi için kritik önem taşımaktadır (AIIB, 2016:6).

Bu şekilde TANAP'ın da katkısıyla Türkiye enerji arz güvenliği konusunda da önemli avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte yerli şirketler aracılığıyla projenin boru hattının inşa edilmesi demir-çelik, hizmet, ulaştırma benzeri sahalarda hem gelir hem de istihdam bakımından olumlu bir takım gelişmelere sebep olmaktadır. Hattın inşası boyunca 7000'e yakın nehir, karayolu, demiryolu için özel geçiş yapılmış, projenin inşaatı, destek hizmetleri, boru üretimi, kazı çalışmaları ve diğer sahalarında 15000 kişi istihdam sağlanarak 101859775 adam/saat iş yapılmış, projede toplamda 160 000 adet yani yaklaşık 1,2 milyon ton çelik boru kullanılmıştır (Furuncu, 2018:553).

Bütün bu verilerden yola çıkarak Türkiye ekonomisine TANAP'ın kümülatif olarak değerlendirildiğinde sağlamış olduğu katkının 50 milyar dolara yakın bir meblağ tuttuğu ülkenin gayrisafı yurtiçi hasılasına 2029 yılına kadar 37 milyar dolar civarında getirisi olacağı, 2023 planlamaları gereğince yalnızca enerji sektöründe gerçekleştirilmesi düşünülen 120 milyar dolar tutarındaki yatırımın %10'luk bir kısmının bu projeden elde edileceği düşünülmektedir (Kalyoncuoğlu, 2021:118-119).

Yavaş yavaş, gaz sağlayıcılarının çeşitlendirilmesi ve TANAP projesi aracılığıyla arz güvenliğinin artırılması Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerinde kesinlikle olumlu bir etkiye sahip olacaktır. Ayrıca proje, Avrupa ülkeleri ile yeni ticaret bağlantıları oluşturacak ve şüphesiz iki bölgesel gücün dünya enerji piyasalarındaki sesini güçlendirecektir.

3.3. TANAP ve AZERBAYCAN'IN ENERJİ POLİTİKALARI

Azerbaycan enerji güvenliğini dengeli bir dış politika çerçevesinde genel dış politika anlayışına göre inşa etmiştir ve bu çerçevede ortaya çıkan ilke işbirliği ilkesidir. Azerbaycan'ın konumu, günlük politikasında olduğu kadar kavramsal belgelerde de tespit edilebilir ve gözlemlenebilir. Kavramsal belgeler arasında Milli Güvenlik Anlayışı ve Azerbaycan Savaşı doktrini en önemli olanlardır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 23 Mayıs 2007 tarihli Milli Güvenlik Anlayışının girişinde, Azerbaycan'ın Hazar-Kafkas bölgesinde bölgesel işbirliğinde önemli bir rol oynadığı ve birçok durumda belirleyici devlet olduğu ve konularda yeri doldurulamaz olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'nın en güçlü devletlerinden biri olan Azerbaycan'ın dış politikası birçok uzman tarafından Doğu-Batı jeopolitik rekabetinin bir ürünü olarak görülme eğilimine girmiştir. Bu anlamda bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın

enerji kaynaklarına ve genel olarak enerji sektörüne olan ilgi önemli ölçüde artmıştır. Bu ilginin ana yönü sanıldığı gibi Azerbaycan'ın petrol ve gaz rezervleri tarafından düzenlenmiştir. Azerbaycan petrol ve gazına olan ilginin artması iki faktörle açıklanabilir (Abbasov, 2015:52-54).

Öncelikle tarihsel açıdan petrol ve belli bir dönemden itibaren doğalgaz, küresel sistem açısından stratejik bir öneme sahiptir. İkincisi, Azerbaycan petrol ve gaz rezervlerinin Yakın Doğu ve Rusya'nın enerji kaynaklarından farklı alternatifi düzenlemesi için özellikle Batı için gerekli stratejik öneme sahiptir. Üçüncü olarak, nispeten küçük bir alan, enerji kaynaklarının daha kompakt tahsisi, üretim potansiyeli, tüketim olanakları ve enerji kaynaklarının kalitesi ve ulaşım olanakları gibi faktörler dikkate alındığında, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemi güçlü olmaya devam etmektedir (Cornell, 2015:2).

Böylece Azerbaycan gerek petrol ve doğal gaz rezervleri gerekse üretim gücü açısından dünya enerji piyasasının önemli oyuncularını konumundadır. Azerbaycan'ın bu konumunda Azerbaycan'ın imzalamış olduğu uluslararası sözleşmelerin özel bir rolü vardır. Ayrıca, Güney Kafkasya'nın karmaşık jeopolitik tiyatrosu nedeniyle Azerbaycan, entegrasyon ve parçalanma arasında kalmaktadır. Avrupa ve Asya arasında serbest ticaret, insan, enerji kaynakları, teknoloji ve iletişim akışı için güvenli bir koridor sağlamayı taahhüt etmiştir. Genel olarak, Azerbaycan enerji politikasında işbirliği ruhunu ön plana çıkarmış ve batısı, doğusu, kuzeyi ve güneyinde farklı devletlerle anlaşmalar imzalamıştır. Azerbaycanlı yetkililer, topraklarını işgal eden Ermenistan dışında, enerji sektörü de dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda farklı devletlerle işbirliği yapmaya hazır olduklarını düzenli olarak belirtmişlerdir. Azerbaycan toprakları kurtarılsa dahi Ermenistan'ın da bu tür bir işbirliği içinde yer alabileceği kaydedilmiştir (İbrahimov, 2015:49-52).

Azerbaycan, bölgede sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının üretim ve nakliye sürecine ABD ve Avrupa'nın son teknolojilerini ve büyük yatırımlarını dâhil ederken bir yandan da Rusya gibi İran'ın memnuniyetsizliklerini azaltma stratejisini uygulamıştır. Ana hatları ile Azerbaycan'ın enerji politikası mümkün olduğu kadar güçlü bir devlet kurmak, iç çıkarları tercih ederek mümkün olduğunca dış etkenlere direnmek ve kendi içinde çeşitlendirilmiş bir enerji politikası uygulamak üzerine kurulmuştur.

Dengeli bir dış politika çerçevesi İlham Aliyev'den önce Azerbaycan'da var olan her hükümetin attığı adımlar, onun döneminde kendine has etkileri olmuştur. Ancak Aliyev siyasetini daha çok babasının yolunda sürdürmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi İlham

Aliyev dönemi süreçlerine uygun olarak enerji politikasında da radikal sayılan adımlar atılmıştır (Abbasov, 2015:91-106).

Azerbaycan, Brzezinski tarafından Güney Kafkasya'nın "Jeopolitik Merkezi" olarak tanımlandı ve ülkenin son yıllarda GSYİH'deki ekonomik büyüme açısından ekonomik bir zirve yaptığı ve ülkenin 2007'nin en hızlı büyüyen ekonomisi olarak listelendiği doğrudur. Öte yandan, Ermenistan ile "donmuş çatışma" olarak adlandırılan Dağlık Karabağ anlaşmazlığı nedeniyle ülkenin toprak bütünlüğü uzun süredir tehdit edilmektedir. Azerbaycan'ın güvenlik perspektifindeki bu ikilem, ülkeyi farklı jeopolitik güçler ve çıkarlar arasında bir denge kurmaya zorladı. Özetle, bağımsızlığın ilk aşamalarından bu yana üç ana dış politika hedefinden söz edilebilmektedir (Cohen, 2012:125).

Bu üç ana hedefin peşinde koşarken, enerji politikası Azerbaycan'ın enerji zengini bir ülke olarak Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik geçim kaynağının petrol ve gazının dünya pazarlarına istikrarlı ihracatı ile doğrudan ilişkili olduğu vizyonunun merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla, Türkiye örneğine benzer şekilde, Rovshan Ibrahimov (2015:49-52), Azerbaycan'ın dış politikasının jeopolitik bir odaktan jeoekonomik bir odak haline dönüştürülmesine katkıda bulunduğunu söylemiştir.

Enerji ticaretini bir dış politika olarak kullanmak, enerji zengini ülkeler için olağan bir tutum haline gelmiş ve enerji kaynaklarının dış politikada bir "silah" veya "kaldıraç" olarak ele alınması, genellikle Rusya Federasyonu'nun dış politika emellerine atfedilmiştir. Ancak iki ülke bile bu aracı aynı derecede kullanmamakla beraber Azerbaycan, dış politika gündemini şekillendirmedi enerji kaynaklarını ele alabilecektir. Üstelik bazı uzmanlar bile şu anda Azerbaycan'ın enerji politikasının dış politikasını da yönlendirdiğini iddia etmektedir (Gücüyener, 2017:23-24). Azerbaycan, bağımsızlığından bu yana ülkenin enerji kaynaklarını, yani petrol ve doğalgazı bölgedeki diğer ülkelere ihraç etmek için boru hatları kurma konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Öte yandan, Azerbaycan son on yıldan beri hem bölgesel hem de küresel oyuncuların dikkatini çeken daha zorlu boru hattı projelerine de imza atmıştır (Özdemir, Yavuz ve Tokgez, 2015:103).

Ateş ülkesi Azerbaycan, bölgesel enerji entegrasyonunun ve kıtalararası enerji kaynaklarının merkez üssü haline gelmiş olup son olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye ve Avrupa'ya Azerbaycan'dan doğal gaz sağlayacak Güney Gaz Koridoru'nun en uzun unsuru olan Trans Anadolu Boru Hattı'nın (TANAP) açılışını gerçekleştirmiştir. Açılış töreni Türkiye'nin İpsala ilçesinde yapılmıştır.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, açılışı iki ülke için tarihi bir gün olarak nitelendirmiştir. Ayrıca TANAP'ın sadece Azerbaycan ve Türkiye'ye değil, komşu ülkelere de fayda ve ilerleme sağlayacağı düşünülmektedir (Sandıklı ve İsmayilov, 2014).

3.3.1. Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Doğalgaz

Azerbaycan, Hazar Denizi havzasında petrol ve gaz üretimi ve rezervleri açısından önemli bir konuma sahiptir ve bu da ona bölgenin en büyük petrol ve gaz üreticisi ülkesinin önemli bir etiketini vermektedir. Geleneksel olarak petrol üreten bir ülkedir, ancak hızlı gelişen altyapı ile doğal gaz Azerbaycan ekonomisinde büyük önem kazanacaktır. 2012 yılında Azerbaycan'ın enerji tüketiminin yaklaşık %67'sini doğalgaz oluştururken, kullanılan toplam enerjinin yaklaşık %30'unu petrol oluşturmaktadır. Petrol ve gaz üretimi ve ihracatı, büyük ölçüde enerjisine bağımlı olan ülke ekonomisinde kilit bir unsurdur (Chandirova, 2020:86-88). Azerbaycan'ın üst orta gelirli bir ülkeye hızlı geçişi, hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi, yüksek düzeyde kamu harcamaları ve piyasaya dayalı ekonomik reformlar sayesinde mümkün olmuştur. 2001'den bu yana yüksek ekonomik büyüme oranları, ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun yüzdesinde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Petrol ve gaz endüstrisi, yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır. Hidrokarbonlar, 2015 yılında ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasının yaklaşık %31'ine ve ülkenin toplam brüt ihracatının yaklaşık %87'sine katkıda bulunmuştur (Abbasov, 2015: 54-56).

Tablo 3.2. Azerbaycan Doğalgaz Üretimi ve Arzı İçin Gerçekleştirilen Yatırımlar (milyar m³)

Yataklar	Faaliyete Başladığı Yıl Deniz Yatakları	Toplam Üretim Hacmi
Şahdeniz	1999-2020	117 milyar m ³
Azeri-Çırac-Güneşli	1985-2020	165 milyar m ³

Azerbaycan'ın 2018 yılında doğalgaz rezervleri artış göstererek 2,1 trilyona yükselmiş ve dünyada kanıtlanmış toplam doğalgaz rezervinde %1 paya ulaşmıştır. Azerbaycan İstatistik Komitesi tarafından sunulan veriler değerlendirildiğinde kanıtlanmış doğalgaz rezervi 2019 yılında 2,6 trilyon m³'e yükselmiştir. (Chandirova, 2020:86-88). Gerçekleştirilen doğalgaz projeleri ve bu projelerin neticesinde ihracat değerlerinin yükselmesi rezerv şeklinde tutulmakta olan doğalgaz sahalarının sayısında da artışa yol açmıştır. Doğalgazın en önemli rezerv sahaları arasında daha önce keşfedilmiş ve doğalgaz arama faaliyetlerinin sürdürüldüğü Azeri-Çırac-Güneşli (semtgazı sahaları), Şah Deniz, Bulla-Deniz, Apşeron ile Ümit sahaları bulunmaktadır (BP, 2019:30).

Ekonomik kalkınma, istihdam ve ev kullanımı için Azerbaycan'da üretilen doğalgaz oldukça önemlidir. Ticari, endüstriyel ve hane halkına doğalgaz arzının sürdürülebilirliğinin sağlanması da doğalgaz rezervlerinin tahmin edilen kullanım süresinin yanı sıra oldukça önemlidir (MIDA, 2016:62).

Azerbaycan'da sadece devlet tarafından doğalgaz üretimi ve ürünlerinin arzı için yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Hükümetin, ekonominin diğer sektörlerine mali yardım ve yatırımların artması ile doğalgaz sektörüne yapılan yatırımlarda azalmaya neden olmuştur. 2000'li yıllarda önemli hale gelen doğal gaz üretimi artmaya devam etse de, düşük petrol üretimi nedeniyle toplam ihracat gelirleri düşmektedir. 2012-2018 yılları arasında doğalgaz üretimi için yapılmış olan yatırımlar 32,4 milyon dolara ulaşmışken toplam doğalgaz üretim miktarı 2018 yılında 1 milyon dolar seviyesine düşmüştür. Bu ise yerli yatırımlarda doğalgaz üretim payının toplam yerli yatırımlardaki payını %0,2'den %0'a inmesine yol açmıştır (Chandirova, 2020:86-88).

Azerbaycan'da doğalgaz hem karada, hem de Hazar Denizinde üretilmektedir. Hazar'daki büyük hacimli doğalgaz üretimi, 20. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. Bağımsızlık sonrası 1990 yıllarının ilk çeyreğinde Azerbaycan'da enerji alt yapısının tam oluşmaması, henüz bulunmamış doğalgaz sahaları ve doğalgaz projelerinin gelişmemesi nedeniyle doğalgaz üretim miktarı oldukça düşüktür. İlerleyen yıllarda doğalgaz sahalarının işlenmesiyle ilgili kararların alınması ve yeni projelerin geliştirilmesi sonucunda 1998 yılında 5,5 milyar m³ olan üretim hacmi artarak 2018'de 30,5; 2019'da da 35,6 milyar m³'e ulaşmıştır. Aynı yıl Azerbaycan'ın doğalgaz üretiminin hacmi küresel doğalgaz üretiminde % 0,5 paya sahip olmuştur (BP, 2019:32).

3.3.2. Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Ulusal ve Uluslararası Enerji Şirketleri ve Faaliyetleri

Bağımsızlığın başlangıcından bu yana Azerbaycan enerji sektörleri, yani petrol ve doğal gaz, ülkenin çeşitli önemli bakanlıkları ve kurumları tarafından düzenlenmektedir. Bugün bunların en önemlileri Devlet Petrol Şirketi, Sanayi ve Enerji Bakanlığı, Tarife Konseyi ve Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi'dir (Öztürk, 2013:15).

Elçibey döneminde, Eylül 1992'de iki Azeri petrol şirketi Azerineft ve Azneftkimiya'nın birleşmesi ile önemli bir kuruluş olan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kurulmuştur. SOCAR, ülkenin önemli uluslararası şirketleri ile açık deniz ve kara

petrol arama ve üretimi ile ilgili tüm faaliyetlerin tek işletmecisi olarak hareket etmekte ve bu faaliyetler için bu şirketlerle birçok anlaşma imzalamıştır. Gerçekten de, enerji endüstrisindeki farklı faaliyetlerin birleşimi, SOCAR'ı ülke içindeki enerji devi haline getirmiş, ayrıca şirketin Azerbaycan enerji piyasasında da tekeli oluşmuştur. Ancak şirketin önemi, ülke içindeki çeşitli operasyonların bir araya gelmesiyle sınırlı değildir. Azerbaycan ekonomisinin büyük ölçüde petrol gelirleriyle finanse edildiği düşünüldüğünde SOCAR'ın güçlü konumu net bir şekilde anlaşılabilir (Aras, 2006:43-44).

2001 yılına kadar enerji sektörünün koordinasyonu üç farklı bakanlık (enerji politikası ve enerji kaynaklarının işletilmesi için Hammadde Bakanlığı, Planlama ve Ekonomi Komitesi ve Ekonomi Bakanlığı) tarafından denetlenmekle beraber şu anda Sanayi ve Enerji Bakanlığı tarafından denetlenmektedir. (MIE) bu sektörde ana sorumlu bakanlık olmuştur (Öztürk, 2013:15).

Ayrıca 2005 yılında kurulan Tarife Konseyi, özellikle gaz piyasasında enerji fiyatlarını düzenlemek amacıyla Azerbaycan'ın bir diğer önemli otoritesidir. Tarife Konseyi, tarife metodolojisini belirler, düzenlenmiş şirketler tarafından önerilen tarife seviyesini onaylar (enerji dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere), fiyatlandırma ile ilgili olarak yasal çerçevede değişiklikler önerir ve fiyat düzenlemesi ve tarife uygulaması üzerindeki anlaşmazlıkları çözer (Gücüyener, 2017:102).

Tarife Konseyi tarafından düzenlenen en önemli alanlar, doğal veya devlet tekelleri olan tekellerin ürünleri ile tarifeleri devlet tarafından düzenlenen ürünlerdir. Bu ürünler sadece malları değil aynı zamanda hizmetleri de içermektedir. Bu kapsamda Tarife Konseyi'nin sorumluluğu altındaki başlıca alanlar, kamu hizmetleri, enerji, sanayi, ulaşım, eğitim, telekomünikasyon ve halk sağlığıdır. Öte yandan, konsey tarafından düzenlenen ana tekeller, birkaç açık anonim şirket Azersu, Azerenerji, SOCAR, Azerigaz'dır (Aras, 2006:43-44). Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi konsorsiyumunun şirketleri BP (İngiltere), Chevron (ABD), Devon Energy (ABD), Statoil (Norveç), TPAO (Türkiye), Amerada Hess (ABD), SOCAR (Azerbaycan), ExxonMobil (ABD), INPEX (Japonya), ITOCHU (Japonya). BP'nin Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi konsorsiyumundaki payının SOCAR'ın iştiraki AzACG'ye satılmasıyla birlikte AIOC'nin yeni mülkiyet yapısı şu şekilde oluşmuştur: BP %35,83, SOCAR (AzACG) %11,64, Chevron %11,27, INPEX %10,96, Statoil %8,56, Exxon %8, TPAO %6,75, ITOCHU %4,3 ve Amerada Hess %2,72'dir (Öztürk, 2013:16-18).

Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi konsorsiyumu, ‘Yüzyılın Sözleşmesi’nin imzalanmasından bu yana Azeri enerji sektöründe önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda Azerbaycan, petrol kullanımını artırmak için uluslararası büyük enerji şirketlerini bir araya getirerek ülkenin yetkinliğini göstermiştir.

3.3.3. TANAP’ın Azerbaycan’ın Enerji Arzına Etkisi

Gaz stratejik bir üründür ve etkin kullanılırsa Azerbaycan SOCAR ile önemli bir jeostratejik ve finansal konuma ulaşabilecektir. Gelecekteki olası ilişkileri yönetmek her geçen gün büyük önem kazanacaktır. Güney Kafkasya Boru Hattı Projesi’nin büyümesiyle birlikte Azerbaycan, gaz hacmini kaynağından son kullanıcıya kadar kontrol ederek çıkarlarını koruyabilecektir. Petrol stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasının ardından Azerbaycan, gaz ihracat politikası ile ilgili stratejik hedefler belirlemeye başlamıştır. Hâlihazırda Azerbaycan, uluslararası pazarlara gaz ihraç eden bölgedeki tek ülkedir (Agazadeh ve Jannatli, 2019:491). Bu nedenle AB tarafından Güney Gaz Koridoru’nun “sağlayıcısı ve katılımcısı” olarak görülmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan, önemli ve stratejik bir doğal gaz ihracatçısı ülke olmayı hedeflemektedir. Şahdeniz sahasından son Avrupa kullanıcılarına kadar değer zincirinin her halkasında yer almayı planlamaktadır. Güney Enerji Koridoru’nun, Hazar ve Orta Doğu bölgelerinden AB’ye yılda 60 ila 120 bcm arasında değişen kapasiteyle doğalgaz taşınması planlanmaktadır. Diğer bir deyişle, Güney Koridoru, bölgeleri birbirine bağlayan ve yeni enerji ulaşım yolları aracılığıyla dış ticareti, bilgi alışverişini ve teknolojiyi artıracak bir çerçeve oluşturan modern bir İpek Yolu olarak görülmüştür (Hasanov, 2016:378-380).

Güney Koridoru’nun çerçevesini oluşturan Prag Zirvesi’ne göre enerji kaynaklarını, pazarlarını ve ulaşımı çeşitlendirmek amacıyla Trans-Hazar aktarma projeleri de dâhil olmak üzere Güney Koridoru’nun hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan siyasi, teknik ve mali desteğin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu şekilde hem katılan ülkelerin enerji güvenliğini artıracak hem de enerji üreticileri, kullanıcıları ve transit ülkeler için rekabetçi, sürdürülebilir ve zamanında ayırım gözetmeyen ve karlı fırsatlar yaratacaktır. Ayrıca, tarafların uluslararası alandaki taahhütlerine halel gelmeksizin Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan gibi kullanıcı ve transit ülkeler de dâhil olmak üzere tüm tarafların enerji güvenliğinin sağlanması da mutabık kalınmıştır.

Azerbaycan bu noktada Hazar’daki eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında enerji üreten komşularıyla kıyaslandığında rekabet avantajına sahiptir. Bu bağlamda Azerbaycan,

TANAP ve TAP projeleriyle kaynaklarını Avrupa ülkelerine bağlayan alternatif güzergâhlara sahiptir. Ayrıca Azerbaycan, petrol ve gazın Rusya'nın hâkimiyetinde olmadan Avrupa'ya ulaştırılmasında da birçok avantaja sahiptir (Kalyoncuoğlu, 2021:110-112).

3.3.4. TANAP'ın Azerbaycan Ekonomisine Etkisi

Geçiş döneminde Azerbaycan ekonomisi diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine göre daha büyük başarılarla imza atmıştır. Zengin doğal kaynakların varlığı yabancı yatırımcıların dikkatini çekmiştir. Yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi şart koşan en önemli faktörlerden birisiydi. Ekonomik gelişme makro-ekonomi açısından istikrarlı ortamda devam etmiştir. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) verilerine göre 2016 yılında dünya ekonomisinin büyüme oranı %1,4 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik gelişme makro-ekonomi açısından istikrarlı ortamda devam etmiştir. Uluslararası Para Fonu'nun bilgisine göre dünya ekonomisinin büyüme oranı 2017'de %3,4 olmuştur. Son 25 yılda ham petrol ihracatından önemli gelirler elde etmesine ve kayda değer ekonomik büyümesine rağmen Azerbaycan ekonomisi büyük darbe almıştır. Küresel petrol fiyatlarındaki son düşüş ve sancılı bir ekonomik ayarlamalar dönemi yaşanmıştır. Hükümet, büyük ölçüde petrol geliri dağıtımına dayanan geleneksel dağıtım yaklaşımını, petrol dışı sağlam bir sektörden faydalanması beklenen yeni bir kazanç odaklı model lehine değiştirmeye çalışmıştır (Suleymanov, Bulut v Rahmanov, 2017:25-27).

Enerji sektörü Azerbaycan ekonomisi için temel öneme sahiptir. Petrol ürünleri, Azerbaycan'ın ihracatının %90'ından fazlasını oluşturuyor ve petrol ve gaz endüstrisi, ekonominin büyük ama değişken bir bölümünü oluşturmaktadır. Petrol fiyatlarının düşük olduğu 2016 yılında (Brent ham petrolünün varil başına 46,4 ABD Doları) Azerbaycan'ın GSYİH'sının %33'ünü petrol ve gaz, petrol fiyatlarının yüksek olduğu 2011 yılında ise %50'sini oluşturmaktaydı (OECD, 2019:16).

Petrol stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasının ardından Azerbaycan, gaz ihracat politikası ile ilgili stratejik hedefler belirlemeye başlamıştır. Hâlihazırda Azerbaycan, uluslararası pazarlara (Türkiye, Rusya, Gürcistan) gaz ihraç eden bölgedeki tek ülkedir. Şah Deniz'deki doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçişi TANAP Projesi ile planlanmıştır. TAP Projesinin TANAP'ı Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya bağlanması hedeflenmiştir (Suleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017:25-27).

Azerbaycan açısından TANAP, mevcut doğal gaz kaynaklarının yeni pazarlara ihracatında büyük ekonomik kazanımlar getirmiştir. %68'i Azerbaycan'a ait olan

TANAP'taki son duruma göre Azerbaycan kendi gazını Türkiye üzerinden taşıyor olacak gibi görünmektedir. Çünkü Azerbaycan, doğalgazın Avrupa pazarlarına ihracatından elde ettiği geliri kendisi elde etmek istemektedir. Böylece Azerbaycan'ın Büyük NABUCCO'ya yönelik uzun vadeli olumsuz yaklaşımının önündeki bir ekonomik engel daha ortadan kalkmıştır. Yani Azerbaycan Şahdeniz-2 gazının hem satışından hem de Avrupa pazarlarına taşınmasından gelir elde edebilecektir (Hasanov, 2016:378-380).

Proje, Azerbaycan'ın bölgesel ve Avrupa enerji piyasalarıyla entegrasyonuna yardımcı olmakla beraber bağlantı ve geçiş rolünü güçlendirmektedir. Proje, Azerbaycan'ın doğal gaz ihracatını yılda 8,1 bcm'den yılda yaklaşık 24 bcm'ye neredeyse üç katına çıkarmasına yardımcı olmaktadır. Proje, Azerbaycan'ın kaynak endüstrilerini, Ekstraktif Endüstrisi Şeffaflık Girişimi'ne uygun olarak şeffaflık ve raporlamada küresel standartları gözlemlemek için güçlendirecektir. Azerbaycan'da petrol üretiminin düştüğü bir senaryoda, Azerbaycan'ın doğal gaz ihracatındaki artış, hükümetinin varlık tabanını geliştirmesini ve ekonomik büyümeyi sürdürmesini sağlayacak ek bir gelir akışı sağlamaktadır. Bu projenin tamamlanmasıyla Azerbaycan, ihracat üssünü Kafkas bölgesinden Avrupa'ya başarıyla taşımış olacaktır (AIIB, 2016:6).

TANAP Projesi'nin nicel ekonomik analizinde kullanılan yaklaşım, tahmini gaz iletim gelirlerini ekonomik fayda için bir vekil olarak kullanmak ve bu muhafazakâr fayda ölçüsünü TANAP'ın KDV ve hükümete vergi ödemeleri hariç yatırım ve tahmini işletme maliyetiyle karşılaştırıldığında ekonomik getiri oranı (ERR) %9,6 olarak tahmin edilmektedir. Net bugünkü değerin (NPV), %6'lık bir ekonomik iskonto oranı kullanılarak yaklaşık 2,6 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir (AIIB, 2016:6).

Şah Deniz 2'nin yıllık 16 milyar metreküp üretiminin tamamı ve TANAP dâhil olmak üzere boru hatlarının gaz iletim kapasitesi uzun vadeli anlaşmalar kapsamında sözleşmeye bağlanmıştır. TANAP Projesi'nin finansal uygulanabilirliği, TANAP'ın iletim hizmetlerinden elde ettiği tahmini gelirleri ile TANAP'ın yatırım ve işletme maliyetleri (Devlete KDV ve vergi ödemeleri dâhil) karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, mali getiri oranı (FRR), SGC CJSC'nin tahmini sermaye maliyetini aşan %8,6 olarak tahmin edilmektedir (AIIB, 2016:6).

Potansiyel olarak boru hattı, Avrupa devletleri ve çok uluslu kurumların Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik artan eleştiri eğilimini tersine çevirebilecektir. Muhtemel bir uzun vadeli örnekte, Avrupa ile enerji ticareti, Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu'nun

himayesinden muaf tutulması ve dolayısıyla diğer uluslarla uzun zamandır arzu edilen ekonomik ve siyasi yakınlığı elde etmesi için bir fırsat yaratabilecektir (OECD, 2019:16).

3.4. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE TANAP BORU HATTININ ROLÜ

Azerbaycan ve Türkiye, ortak kültür ve etnik kökene dayanan kendi tarihsel ilişkileri olan iki ülkedir. Bu iki ülke ilişkilerini her alanda geliştirmekle birlikte enerji sektöründe karşılıklı yarar sağlayan işbirliklerine özel bir dikkat göstermektedir. Aslında enerji, iki ülke ilişkilerinin şu anki döneminin “enerji dönemi” olarak adlandırılabilen ikili ilişkilerin anahtarı, hatta mihenk taşıdır. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan’ın enerji ortaklığı bazı uzmanlar tarafından üç aşamada değerlendirilmiştir. Birinci aşamada Azerbaycan petrolü için transit koridoru, ikinci aşamada doğal gaz tedarikçisi ve transit koridorun sağlayıcısı olarak Azerbaycan, üçüncü aşamada çok yönlü enerji ortaklığı hedeflenmiştir (Hasanov, 2016:378-380).

Bölgesel açıdan bakıldığında Hazar havzasından Batı’ya uzanan boru hatları bu yönde atılan ilk adımlar olarak nitelendirilebilir. Hâlihazırda hayata geçirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum ihracat doğalgaz boru hattı büyük önem taşımaktadır (Khazar, 2018:47-52).

Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ilk olarak Mart 2007’de gaz ihraç etmiştir. Şah Deniz gaz-yoğuşma sahasından üretilen doğal gaz, 3 Temmuz 2007’de Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ile Türkiye’nin boru hatları sistemine dâhil edilmiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’ın doğalgazını satın aldığı ve bir kısmını da komşusu Yunanistan’a sattığı dikkate alındığında Azerbaycan’ın Avrupa Birliği’nin enerji güvenliği sürecine katılımının altı çizilmesi gerekir. Ayrıca bu erişimin sağlanması, Azerbaycan’ın sonraki yıllarda Türkiye ve bazı Avrupa ülkeleriyle doğalgaz konusunda ikili ve üçlü anlaşmalar imzalamasının önünü açmıştır (Şahin, 2020:520-523).

Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 20. yıl dönümü zirvesi için Türkiye’yi ziyareti sırasında 26 Haziran 2012’de İstanbul’da İlham Aliyev ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın huzurunda TANAP belgelerinin imza töreni yapılmıştır. Projenin Azerbaycan ve Türkiye’nin mali ve teknik imkânları ile hayata geçirilmesi, Türkiye-Azerbaycan arasında gerçekleştirilecek bir proje haline getirmiştir. TANAP, Türkiye ve Azerbaycan’ın enerji taşımacılığında Avrupa pazarında birlikte ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum ile birlikte TANAP, Hazar Denizi’nin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında

Türkiye'nin gerekli bir enerji koridoru olarak konumunu güçlendirmiştir (Agazadeh ve Jannatli, 2019:499-293).

Avrupa ve Türkiye'nin artan enerji talebi ve arz güvenliğine büyük katkı sağlayacak TANAP projesi, Azerbaycan ve Türkiye'yi global enerji arenasının en güçlü oyuncularını arasında konumlandırırken ve iki ülkeyi Avrupa'nın en büyük alternatif doğalgaz tedarikçisi yapacak olup TANAP öncelikle kaynak ülke Azerbaycan'ın ürününü pazara sürmesini sağlayacak ve Türkiye'nin yanı sıra İtalya'nın gaz tedarikine de katkı sunacaktır. Ayrıca güzergâh üzerindeki Türkiye dışı ülkeler olan Gürcistan, Yunanistan ve Arnavutluk'a da stratejik değer katacaktır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji sektöründeki çıkarları rekabetçi olmaktan çok tamamlayıcı iken, enerji sektörü ekonomik ve siyasi girişimlerin itici gücü haline gelmiştir. Özellikle TANAP'ın gerçekleşmesiyle Türkiye ve Azerbaycan ikili ilişkilerini geliştirme ve Rusya'ya bağımlılıklarını azaltma fırsatı bulacaklardır. Taşınan ilk gaz miktarı 2020 yılında 23 milyar m³ iken 2023 yılında 151 milyar m³'e yükselecektir. Kısaca, TANAP'ın tanınan doğal gaz kapasitesini makul fiyatlarla sağlayarak enerji arz güvenliğini destekleyeceği söylenebilir. Teknik olarak BTC'den sonra en büyük ikinci proje olan TANAP, ülke ekonomilerine istihdam yaratma ve yatırımları artırma konusunda katkı sağlayacaktır (Şahin, 2020:520-523).

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen dinamiklerine göre Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, her iki devletin de aynı köken ve kültürü paylaştığı varsayımını öne çıkaran bir retoriğe dayanmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk aşamalarında, her iki ülke de kendi çevrelerinde tarihsel ve coğrafi olarak birbirine bağlılığın gerçekliğini yeterince vurgulamamışlardır. Azerbaycan, bölgesel ve küresel güçler için fırsatlar yaratmış ve özellikle komşu olarak Türkiye ile ilişkileri kardeşlik ve rasyonel değerler temelinde ilerlemiştir. Türkiye, 1991 yılından itibaren Azerbaycan ile ikili ilişkiler kurarak yeni bir bölgesel politika benimsemiştir.

Ekonomik ve siyasi girişimlerinin arkasındaki itici güç olan enerji sektörü oldukça önemli yer tutmaktadır. İki ülke arasında stratejik ortaklıklar ve karşılıklı yardımlaşma konusunda yapılan anlaşmalar, Türkiye'de bu ikili ilişkileri ekonomi alanında, özellikle de enerji sektöründe farklı bir boyuta taşımıştır. Bu dönem, Türkiye Azerbaycan ilişkileri için birçok dev projenin hayata geçirilmesine, büyük karşılıklı yatırımların akışına ve ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına sahne olmuştur.

20 Eylül 1994'te Aliyev'in "Yüzyılım Sözleşmesi" olarak adlandırdığı petrol anlaşması sekiz ülkeden on üç şirket arasında imzalanmıştır olup bu ülkeler Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan'dır. Bu anlaşmada Türkiye'yi TP temsil etmiştir. Konsorsiyumun amacı, TP'nin Türkiye dışındaki ilk saha projesi olan açık deniz Azeri Çırac ve Derin Su Güneşli petrol sahalarını geliştirmektir. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak, bu proje Türkiye ile Azerbaycan arasında sürdürülebilir ve verimli bir işbirliğine yol açmıştır. Bu süreçte BTC Petrol ve Doğalgaz Buru Hattı Projesi, Azerbaycan'ın uzun vadeli çıkarlarını korumak, geniş çaplı uluslararası ekonomik işbirliğini geliştirmek, bölgedeki petrol üretimini artırmak, dünya pazarlarına petrol arzını sağlamak için stratejik öneme sahip ana ihracat boru hattı projesi planlanmıştır. Asrın Anlaşmasının 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmasıyla planlanan projelerden birisi de BTE projesidir.

2002 yılının ardından Azerbaycan-Türkiye ilişkileri enerji konusunu ana gündem maddesi olması ile farklı boyutlara taşımıştır. Enerji güvenliği meselesinde her iki ülkenin birbirine karşı politik konularda oluşan güveni, daha üst düzeye ulaştırmıştır. Aslında her iki devlet de ekonomik ve siyasi işbirliğini artırmayı ve stratejik ortaklık enerji alanı düzeyine ulaşmayı arzulamıştır. Sonuç olarak Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde içinde bulunduğumuz dönem, birçok bilim insanı tarafından "enerji ortaklığı" dönemi olarak da adlandırılmaktadır

Bu ortaklığın belki de en önemli meyvesi TANAP olmuştur. TANAP, Hazar Bölgesi'nden doğal gazın Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen Güney Gaz Koridorunun bel kemiğini oluşturmakta olup yaklaşık 3500 kilometre uzunluğundaki koridorun en önemli bölümünü meydana getirmektedir. TANAP'ın ilk adımları, Türkiye ve Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011'de imzalanan Hükümetler arası Anlaşma ile atılmıştır.

Müteakip müzakereler sonucunda hem Gürcistan hem de Azerbaycan'ın Şah Deniz Sahası ortaklarının desteği sayesinde Türkiye ve Azerbaycan arasında 26 Haziran 2012 tarihinde hükümetler arası anlaşma ile ev sahibi hükümet anlaşması imzalanmıştır. 17 Mart 2015'te temelinin atılmasının ardından üç yıl gibi kısa bir sürede inşa edilen TANAP, 12 Haziran 2018'de Türkiye'ye gaz taşımaya başlamıştır. TANAP, enerji arz güvenliğine yaptığı katkılarının ötesinde, artan nüfus ve büyüyen ekonomiler nedeniyle günümüzde ciddi bir küresel sorun haline gelen enerjinin bölgesel barışa katkılarını da simgelemektedir. Bugün dünyanın enerji haritası geçiş aşamasındadır ki yeni aktörler ve yeni işbirliği modelleri ortaya çıkmaktadır.

Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasındaki doğal gaz potansiyeli 1,2 trilyon metreküp, diğer kaynaklarda ise kabaca 2,6 trilyon metreküpten fazladır. Şahdeniz dışındaki diğer doğal gaz sahalarındaki potansiyel göz önüne alındığında Azerbaycan'ın gaz üretiminin 2020-2025 yılları arasında 50 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir. Bu varsayımlar, Azerbaycan'ı bu projeler aracılığıyla Avrupa pazarlarına büyük miktarda gaz ihracatı için dikkate değer bir doğal gaz tedarikçisi konumuna getirmiştir. Azerbaycan açısından bu proje, mevcut doğal gaz kaynaklarının yeni pazarlara ihracatında büyük ekonomik kazanımlar getirmektedir. %68'i Azerbaycan'a ait olan TANAP'taki son duruma göre Azerbaycan kendi gazını Türkiye üzerinden taşıyor olacaktır.

Projenin Azerbaycan ve Türkiye'nin mali ve teknik imkânları ile hayata geçirilmesi, Türkiye-Azerbaycan arasında gerçekleştirilecek bir proje haline getirmiştir. TANAP, Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji taşımacılığında Avrupa pazarında birlikte ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum ile birlikte TANAP, Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye'nin gerekli bir enerji koridoru olarak konumunu güçlendirmiştir. Bu proje, iki ülkenin uzun vadeli kalkınmasının yanı sıra ekonomik ve diğer çıkarlarını sağlamak için güçlü bir araç olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, K. (2015). Role of energy in Azerbaijan's foreign policy during Ilham Aliyev Era. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE*. Ankara.
- Adıgüzel, H. (2007). *Zirve*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Afşar, L. (2019). Türkiye ekonomisindeki enerji politikalarının önemi ve yenilebilir enerji kaynaklarındaki yeri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE*. Niğde.
- Agazedeh, Z., & Jannatli, K. (2019). Evaluation of Tanap and Tap Projects Efficiency. *37th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Socio Economic Problems of Sustainable Development*.
- Aghabaylı, M. (2020). Azerbaycan ve Türkiye ekonomik ilişkilerinde enerjinin rolü: Doğalgaz, petrol ve boru hatları üzerine bir değerlendirme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE*. Eskişehir.
- Ağçay, M. (2018). *Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Arz Talep Dengesinin Tespiti, Üretim Projeksiyonuna Yönelik Rüzgar Elektrik Santrali Tasarımı RES'in Kurulum Maliyetlerinin ve Üretim Parametrelerinin Analizinin*.
- AIIB. (2016). *Republic of Azerbaijan Trans Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) Project*. Project Document of The Asian Infrastructure Investment Bank.
- Akhundzade, I. (2020). Azerbaijan energy policy and cooperation with Turkey. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gedik Üniversitesi*. İstanbul.
- Akkuş, İ., & Alan, H. (2016). *Türkiye'nin Jeotermal Kaynakları*. Ankara: Projeksiyonlar, Sorunlar Ve Öneriler Raporu.
- Al, A., Kalyoncuoğlu, S., & Kalyoncuoğlu, S. (2019). *Enerji Güvenliği Stratejilerinde Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Önemi: TANAP Projesi*. Artvin: Artvin International Congress on Social Sciences Proceeding Book.
- Aliyev, E. (2012). Azerbaijan-Turkish relations (1992-2012): A foreign policy account. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE*. Ankara.
- Alkin, K., & Atman, S. (2006). *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Mega Ajans Matbaacılık.

- Alp, A. (2020). Political economy of energy in Turkey. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi SBE*. Ankara.
- Andican, A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul.
- Aras, B. (2014). Turkish-Azerbaijan Energy Relations. *Policy Brief* (15).
- Aras, B. (2015). *Turkish-Azerbaijani Energy Relations*. Sabancı Üniversitesi.
- Aras, O. (2006). 'Asrın Anlaşması'. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (30), 41-59.
- Aras, B., & Fidan, H. (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination. *New Perspectives of Turkey* (40).
- Arıkan, S. (2014). Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde TANAP Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi*. İstanbul.
- Arzu, A., Kalyoncuoğlu, S., & Kalyoncuoğlu, S. (2019). *Enerji Güvenliği Stratejilerinde Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Önemi: TANAP Projesi*. Artvin: Artvin International Congress on Social Sciences Proceeding Book.
- Asker, A. (2010). Ermeni Açılımı Sonrası: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. *21. Yüzyıl*(15), 45-55.
- Aslan, M. (2008). Atatürk ve Azerbaycan Politikası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE*. Edirne.
- Avcı, A., Can, M., & Kılıç, M. (1995). Doğalgaz Sıvılaştırma Yöntemleri, Sıvılaştırılmış Doğalgazın Nakli ve Depolanması Üzerine Bir İnceleme. *Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 1(2-3), 137-144.
- Aydın, M. (2009). Azerbaycan, "Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde? *Türkiye Ekonomi Politikaları*, 2(3).
- Aydın, M. (2012). *Kafkasya da Değişim Dönüşüm*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Aydın, U. (2018). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016) Kardeşlikten Stratejik Ortaklığa Uzanan Yol. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 38-62.
- Azer, C. (2011). *Babadan oğula Güney Kafkasya*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Babalı, T. (2005). Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project'. *Perceptions*.

- Balat, M. (2006). Case of Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline System: A Review. *Energy Sources Part B: Economics, Planning and Policy*, 1(6).
- Bayraç, H. (2009). Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye: Petrol Ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1).
- Bohi, B., & Toman, M. (1996). *The Economics of Energy Security*. Netherlands: Springer.
- BP. (2019). *Statistical Review of World Energy, 68th Edition*. British Petroleum.
- Bulut, C., Aras, O., & Süleymanov, E. (2016). *Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı (1991-2006)*. Bakü: Doğu-Batı Matbaası.
- Buniyetev, Z. (1991). Azerbaycan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.
- C.E. Quiroga, Fernando, E., & Of, J. (2012). *Energy Developments and the Transportation Infrastructure in Texas: Impacts and Strategies*. Texas: A&M Transportation Institute.
- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*. Ankara: ASAM.
- Cengiz, E. (2017). Türkiye'nin enerji kaynakları, enerji politikası ve cari açık-enerji ithalatı ilişkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi SBE*. İstanbul.
- Cengiz, E. K. (2017). Türkiye'nin enerji kaynakları, enerji politikası ve cari açık-enerji ithalatı ilişkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi SBE*.
- Chandirova, P. (2020). Azerbaycan'ın enerji politikasında doğalgazın rolü: TANAP projesi örneği. M. Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. içinde İstanbul.
- Cherp, A., & J. Jewell. (2011). The three perspectives on energy security: intellectual history, disciplinary roots and the potential for integration. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 3(4), 202-212.
- Chester, L. (2010). Conceptualising Energy Security and Making Explicit its Polysemic. *Energy Policy*, 38(2), 887-895.
- Chevalier, J., & Geoffron, P. (2013). The New Energy Crisis. J. M. Chevalier, & P. Geoffron içinde, *The New Energy Crisis: Climate, Economics and Geopolitics* (s. 1-52). New York: Palgrave Macmillan.
- Cohen, A. (2012). Azerbaijan and U.S Interests in the South Caucasus Twenty Years after Independence. *Caucasus International*, 2(1).

- Conant, M., & Gold, F. (1977). Geopolitics of Energy: Volume I. *International Energy*.
- Cornell, S. (2015). Azerbaijan: U.S., Energy, Security and Human Rights Interests. *Hopkins School of Advanced International Studies*.
- Cornell, S., & İsmailzade, F. (2005). The Baku- Tbilisi- Ceyhan Pipeline. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*.
- Çalışkan, Z., & Çakmak, M. (2019). Ham Petrol İthalatı ve Büyüme. *OPUS*(19), 937-945.
- Çelikpala, M., & Veliyev, C. (2003). Azerbaycan-Gürcüstan-Türkiye Bölgesel işbirliğinin Başarı Örneği. *Kadir Has Üniversitesi, Center for International and European Studies Policy Brief* (10).
- Davutoglu, A. (2008). Turkey's New Foreign Policy Vision. *Insight Turkey*, 10(1).
- Delibaş, A. (2021). The impact of geopolitics of energy on international climate change governance. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.
- Department of Energy & Climate Change. (2009). *The UK Renewable Energy Strategy*. London, England.
- Difiglio, C., Bora, Ş., & Merdan, E. (2020). *Turkey Energy Outlook 2020*. Sabancı University IICEC Energy Report.
- Durgun, B., & Durgun, F. (2018). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27.
- Durmuşoğlu, S. (2015). Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Komşu Ülkeler ile Uluslararası İlişkilerine Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE*. İstanbul.
- Ediger, V. Ş., & Durmaz, D. (Summer-2016). The New Geopolitical Game in the Caspian Region: Azerbaijan-Turkey Energy Relations. *Turkish Policy Quarterly*, 15(2), 132-149.
- Ekici, M., & Arpa, A. (2021). Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinin mali ve iktisadi analizi. *Journal of Life Economics*, 8(2).
- Engin, N. (2010). Enerji Kaynağı Olarak Doğalgaz ve Türkiye. *Marmara Coğrafya Dergisi*(22), 233-244.

- Erdal, L. (2011). Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Faktörler ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Alternatif. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi SBE*. Aydın.
- Erdem, O. (2017). Türkiye Enerji Görünümü ve Politikaları. 23. *Uluslararası Enerji ve Çevre Fuarı ve Konferansı*.
- Erdoğan, N. (2017). TANAP Projesinin Türkiye Ve Azerbaycan Politikalarındaki Yeri ve Önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 10-26.
- Esen, Ö. (2016). Security of the Energy Supply in Turkey: Prospects, Challenges and Opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- Findlater, S., & Noël, P. (2010). Gas supply security in the Baltic States: A qualitative assessment. *International Journal of Energy Sector Management*, 4(2), 236-255.
- Furuncu, Y. (2018). TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 25(2), 544-563.
- Gasilov, İ. (2019). The concept of energy security in the russia - European Union relations: The crucial aspect of the blurred Russian foreign policy. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE*. Ankara.
- Gedik, Ö. (2015). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Çevresel Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi F.B.E*. İstanbul.
- Gedik, Ö. (2015). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Çevresel Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Guliyev, A. (2018). Azerbaycan'ın enerji politikası ve Türkiye. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE*. Isparta.
- Güçüyener, A. (2012). An assessment of changing dynamics in Turkish-Azerbaijani energy relations since the end of cold war. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE*. İstanbul.
- Güçüyener, A. (2017). Soğuk savaşın sonundan itibaren Türkiye-Azerbaycan enerji ilişkilerinde değişen dinamiklerin değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans*

- Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE. İstanbul.*
- Hasanov, A. M. (2016). *Güney Kafkasya Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği*. İstanbul: Ötüken.
- Hirschhausen, C. v. (2005). Strategies for energy security - a transatlantic comparison. *Working Paper WP-GG-14, German Institute for Economic Research*.
- İbrahimov, R. (2010). Azerbaijan Energy Strategy and The Importance of the Divercification of Exported Transport Routes. *Kafkaz Üniversitesi Dergisi* (10).
- İbrahimov, R. (2015). Turkish-Azerbaijani Energy Relations: Significant Leverage in the Implementation of the Foreign. *Insight Turkey*, 17(2), 83-100.
- IEA. (2021). Azerbaijan 2021 Energy Policy Review.
- IEA. (2021). *ReviewTurkey 2021: Energy Policy Review*. International Energy Agency .
- İbrahim, H. (2017). Azerbaycan- Türkiye Diplomatik ilişkilerin 25 Yıldönümü. *İRS Dergisi* (17).
- İpek, P. (2009). Azerbaijan's Foreign Policy and Challenges for Energy Security. *Middle East Journal*, 63(2).
- IRENA. (2019). Renewables Readines Assetment Republic of Azerbaijan.
- İskender, B. (2018). One nation, two states: Turkey–Azerbaijan economic relations and the rhetoric of Turkic identity. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE. İstanbul.*
- Jun, E., Kim, W., & Chang, S. (2009). The analysis of security cost for different. *Applied Energy*, 86(10), 1894-1901.
- Kalyoncuoğlu, S. (2021). Tanap projesi bağlamında jeopolitik ve enerji arz güvenliği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE. İstanbul.*
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları Ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 3(2), 95-99.
- Karaca, C., & Bingöl, A. (2014). Türkiye'de fosil enerji bağımlılığının neden olduğu ekonomik ve çevresel maliyetler. *İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*. Ankara.
- Karagöl, E., & Kaya, S. (2014). *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru*. Ankara: SETA.

- Karagöl, E., Kavaz, İ., Kaya, S., & Özdemir, B. (2017). *National Energy and Mining Policy of Turkey*. Ankara: SETAV.
- Karataş, Ş. (2019). 2000'li yıllarda enerji güvenliği çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan enerji ilişkileri. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilgisi: Altınbaş Üniversitesi SBE*. Ankara.
- Kardaş, Ş. (2014). The Turkey-Azerbaijan Energy Partnership in the Context of Southern Gas Corridor'. *Istituto Affari Internazionali Working Paper*.
- Kenderdine, M. (2018). The Importance Of Natural Gas to Turkey's Energy and Economic Future. *Turkish Policy Quarterly*, 17(3).
- Khazar, İ. (2018, Fall). TANAP: Influencer Well Beyond Energy. *Turkish Policy Quarterly*, 47-52.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kızılel, G. (2016). Türkiye'deki hidroelektrik enerjisi ile diğer enerji türlerinin karşılaştırılması ve muğla ilinin hidroelektrik enerji potansiyeli. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Muğla S.K. üniversitesi FBE*.
- Kocakuşak, R. (2018). Yenilenebilir enerji kaynaklarından güneş enerjisinin, türkiye'deki önemi ve ges kurulum araştırması. *yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi SBE*.
- Koç, A., Yağlı, H., Koç, Y., & Uğurlu, İ. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi. *Mühendis ve Makina*, 59(692), 86-114.
- Koç, E., & Kaya, K. (2010). Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu. *Mühendis ve Makina*, 56(668), 36-47.
- Koçaslan, G. (2014). International energy security indicators and Turkey's energy security risk score. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 735-743.
- Kozakoğlu, C. (2013). *Kaya gazı ve Petrolün Geleceği*, http://www.bbc.co.uk/turk/ekonomi/13069_kaya_gazi.shtml adresinden alınmıştır.
- Kurt, İ. H. (2021). Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin siyaseti ve yenilenebilir enerjinin rolü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE*. İstanbul.
- Mabro, R. (2008). *On the security of oil supplies, oil weapons, oil nationalism and all that*.

- Oxford: Blackwell Publishing: OPEC Energy Review.
- Mankoff, J. (2009). *Eurasian Energy Security*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- Massaga, D. (2019). Energy transition scenario analysis for Turkey using long range energy alternatives planning (LEAP). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi SBE*. İstanbul.
- Mehdiyeva, N. (2011). *Power Games in the Caucasus: Azerbaijan's Foreign and Energy Policy towards the West, Russia and the Middle East*. New York: Tauris Academic Studies.
- MIDA. (2016). *Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi Üzrə Strateji Yol Xəritəsi*. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Fermanı, No.1138.
- Najafaliyev, T. (2021). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Enerji Politikası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE*. Konya.
- OECD. (2019). *Sustainable Infrastructure Development for a Low-Carbon Transition in Central Asia and the Caucasus: Mapping of Potentially High-impact Infrastructure Projects and Needs Assessment*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Orun, A. (2021). Türkiye'de yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik teşvikler ve yenilenebilir enerjinin ekonomik etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE*. Sivas.
- Osterud, O. (1988). The Uses of Abuses of Geopolitics. *Journal of Peace Research*, 25(2), 191-199.
- Öz, S., & Aslan, L. (2019). Türkiye – Azerbaycan arasındaki tanap projesinin Türkiye'deki stratejik enerji planlamasındaki önemi ve AB ile ilişkilere etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(35).
- Özdemir, V., Yavuz, H., & Tokgez, E. (2015). The Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) as a unique project in the Eurasian gas network: A comparative analysis. *Utilities Policy*, (37), 93-105.
- Özkan, G. (2010). Türkiye'nin Orta Asya Ve Kafkasya Daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği. *Akademik Bakış Dergisi*, 4(7).

- Öztürk, Ö. (2013). External and internal aspects of Azerbaijan's energy policy: Europeanization process and its limitations. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE*. Ankara.
- Pak, İ. (2019). A new option for alternative energy sources: Shale gas. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi SBE*. İstanbul.
- Pamir, N. (2010). Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye. *TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu* (51).
- Pınar, Y. (2009). Türklüğe ve Bağımsızlığa Adanmış bir Ömür: Ebulfez Elçibey (1938-2000). *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'E Armağan*, Ankara.
- Pipe, J. (2013a). *Petrol - Nereye Kadar.?* Ankara: Salamat Basım Yayıncılık,.
- Pipe, J. (2013b). *Doğal Gaz – Temiz Bir Fosil Yakıt mı.?* Ankara: Salamat Basım Yayıncılık.
- Polat, D. (2019). Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Polattaş, Z. (2019). Global energy projections and Turkish foreign policy after the cold war. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Antep Üniversitesi SBE*. Gazi Antep .
- Proganati, E., & Gashamlı, F. (2021). Energy Geopolitics of Relations between Turkey and Azerbaijan. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 11(1), 73-92.
- Progonati, E., & Gashamlı, F. (2021). Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki İlişkilerinin Enerji Jeopolitiği. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 11(1), 73-92.
- Quiroga, C., Fernando, E., & Oh, J. (2012). *Energy Developments and the Transportation Infrastructure in Texas: Impacts and Strategies*. Technical Report.
- Rincon, L., Puri, M., Kojakovic, A., & Maltsoğlu, I. (2019). The contribution of sustainable bioenergy to renewable electricity generation in Turkey: Evidence based policy from an integrated energy and agriculture approach. *Energy Policy* (130).
- Rutter, A., Morgan, C., & Warner, J. (2016). *Oil and Gas Freight Transportation Alternatives*. Texas: A&M Transportation Institute.
- Rzayeva, G. (2018). Gas Supply Changes in Turkey. *OIES Research Associate*.

- Sandıklı, A., & İsmayilov, E. (2014). The Caucasus in Global and Regional. *Karadeniz ve Kafkasya'da Güvenlik ve İş Birliği*.
- Sempa, F. (2002). *Geopolitics from the Cold War to the 21st Century*. London: Transaction Publishers.
- Serdar, S. (2018). Türkiye'nin Hidroelektrik Potansiyesi ve Gelişme Durumu. *Türkiye'nin Enerji Görünümü*.
- Sevim, C. (2013). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik-*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Siddi, M. (2019). The Southern Gas Corridor: Prospects and Challenges for EU Foreign Policy. *Caucasus Analytical Digest*, 8-13.
- Sovacool, B. (2016). Differing cultures of energy security: an international. *Renew. Sustain. Energy Rev*(55), 811-822.
- Sovacool, B., & Brown, M. (2010). Competing dimensions of energy security: an international perspective. *Annu. Rev. Environ. Resour*(35), 77-108.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son on yıllarda Türk dış politikası: 1991-2015*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sözen, A. (2010). A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges. *Turkish Studies*, 11(1).
- Starr, S. F., & Cornell, S. (2005). The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*.
- Stephens, J. (2017). Energy democracy: goals and policy instruments for sociotechnical transitions. *Energy Research & Social Science* (33).
- Suleymanov, E., Bulut, C., & Rahmanov, F. (2017). Economic and Political Analysis of Azerbaijan-Turkey Energy Relations. *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*, 1(2).
- Süleymanlı, Z. (2019). The role of transanatolian natural gas pipeline in The European Union energy supply security. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk-Alman Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü* . İstanbul.
- Şahin, Ç., & Hasanoğlu, M. (2019). Azerbaycan'ın Enerji Görünümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR)In faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*. Almati.

- Şahin, S. (2020). Enerji Güvenliği Politikalarında Enerji Boru Hatlarının Önemi ve Bölgesel Etkileri: TANAP ve TR71 Bölgesi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 517-543.
- Şahin, S. (2021). Politics of transit in Turkey: Analysis of bilateral energy relations with Russia and the European Union. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.
- Şeker, A. (2016). Yenilenebilir Enerji, Türkiyede Yenilenebilir Enerji Potansiyeli ve Yeşil Pazarlama ve Yenilenebilir Enerjinin Pazarlanması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 809-810.
- Şenel, M., & Kılıç, E. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Rüzgar Enerjisi. *Mühendis ve Makine*, 56(643), 46-54.
- TANAP. (2019). *TANAP Avrupa Bağlantısı Tamamlandı*. 11 01, 2021 tarihinde <https://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/tanap-avrupabaglantisi-tamamlandi/> adresinden alındı.
- TANAP. (2017). *TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Politikalarındaki Yeri ve Önemi*. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3), 10-26.
- Tezkan, Y., & Taşar, M. (2013). *Dünyadan Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Tosun, J. (2017). *Energy Policy*. Oxford: Oxford Research Encyclopedias.
- Turan, G., Turan, İ., & Bal, İ. (2004). Turkey’s Relations with the Turkic Republics. İ. Bal içinde, *Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era*. Brown Walker Press.
- Ulutaş, M. (2008). Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye’nin Konumu. *Cumhuriyet Enerji, EMO Yayını*.
- Walzer, M. (2012). *In God’s Shadow: Politics in the Hebrew Bible*. New York: Yale University Press.
- Winzer, C. (2012). Conceptualizing energy security. *Energy Policy*(46), 36-48.
- Yazar, Y. (2011). *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi.
- Yesevi, C. G., & Tiftikçigil, B. (2015). Turkey-Azerbaijan Energy Relations: A Political and

Economic Analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(1), 27-44.

Yılmaz, M. (2019). The renewable energy transition in Turkey. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi SBE*. İstanbul.

Yılmaz, M. (2012). “Türkiye’nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 3(4), 28-36.

Yılmaz, R. (2010). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem. *Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2).

Yılmaz, Ş. (2018). Türkiye hidroelektrik potansiyeli ve gelişme durumu. *Türkiye’nin Enerji Görünümü*.

Yorumcu, V., & Mehmet, Ö. (2018). *The Southern Energy Corridor: Turkey’s Role in European Energy Security*. Canada.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Muhammed Tolga SÖZEN

Eğitim Durumu

Lisans : Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü,
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı